

БИБЛИОТЕКА

ПРОСЛАВА

НАШИТЪ ПОЛКОВОДЦИ

Редакторъ: ПЕТКО ПЪЕВЪ

Година III

Книга 9

Печатница „Стопанско Развитие“, ул. Веслецъ № 5

КНЯЗЪ АЛЕКСАНДЪРЪ I БАТЕНБЕРГЪ
Главнокомандуващъ презъ 1885 година

ПЕТКО ПЪЕВЪ

**КНЯЗЪ АЛЕКСАНДЪРЪ I
БАТЕНБЕРГЪ**

ГЛАВНОКОМАНДУВАЩЪ — 1885 Г.

СОФИЯ

Годишен абонамент на двата отдѣла е 200 лева
Сумитъ се внасятъ чрезъ пощ. чекова смѣтка 2676
Абонирането става само направо въ редакцията:

БИБЛИОТЕКА ПРОСЛАВА

бул. „Царъ Освободителъ 17 — София.

За справка телефонъ 4-25-55

Молба къмъ нашитѣ абонати:

1. При промѣна на адреса, съобщавайте винаги въ редакцията новия си адресъ.
2. При справки, които искате, съобщавайте винаги освенъ името си, също и абонаментния си номеръ, който е отбелязванъ на плика при изпращане книгитѣ, а също и предъ името въ квитанцията ви.
3. Ще извършите едно добро дѣло, ако запишете поне единъ новъ абонатъ. Тѣй ще подкрепите редакцията, а което е още по-важно — хвърлянитѣ отъ нея родолюбиви искри, ще запалятъ повече български сърдца.

Отъ редакцията.

ПРЕДГОВОРЪ

„Въ името на цѣлия български народъ и на всички сърдца, които биятъ по български, препорѣчваме паметта му да бѣде вѣчна и свещена.“

Князь Фердинандъ 1)

Отдавна, ето вече вѣкове изминаха и то не отъ самото създаване на българската държава, а отъ изживяното първо хилядолѣтие, откакъ тя съществува. А презъ това време вѣковетѣ помнятъ величието и мощта на българскитѣ царе, тѣ помнятъ и разцвѣта на българската култура. И въпрѣки това, ние днесъ сме петимни да научимъ нѣщичко отъ миналото величие на нашитѣ царе.

Днесъ ние имаме многобройни научни институти и катедри. Десетки наши учени мъже се ровятъ изъ прашни библиотеки и дълго изследватъ намѣренъ нѣкой откъслекъ отъ пергаментъ. Други се ровятъ въ земята и съ години търсятъ основитѣ на стари дворци и гробници на царе и велможи. И въпрѣки толкова усилия, ние днесъ още не знаемъ кѣде почиватъ коститѣ на нито единъ отъ нашитѣ славни нѣкога царе отъ Първото и Второто българско царство.

Но ровейки се изъ следитѣ на нашето древно минало, за насъ би било още по-непростително да си заваряме очитѣ предъ нашето по-близо минало — предъ миналото на Третото българско царство.

И тъкмо затуй, редакцията на библиотека Прослава наредъ съ полководцитѣ, които водиха воинството на Третото българско царство, презъ войнитѣ за освобождение и обединение на българския народъ, поставя и фигурата на князь Александъръ I Батенбергъ. А той

Заб. 1 Изъ надгробната речъ на князь Фердинандъ, която той е произнесалъ при погребението на князь Александъръ I.

беше първият главнокомандуващ на току-що възкресената държава. И не само това. Воинството на Третото българско царство води редица войни въ преследване националните идеали, но князь Александър I е единственият до сега главнокомандуващ, който не само води победоносно войната, но и който я завърши със победа.

Тогава младата българска държава още не беше устроена и на чело на нейните полкове застанаха млади капитани. А когато въ най-критичния момент, който преживяваше държавата и армията, всички руски офицери напуснаха България, тогава на чело на цълата войска застана князь Александър I, и се обяви за главнокомандуващ.

Младъ, едва двадесет и осем годишенъ, тогава, той поведе българската войска, разби врага, прогони го отъ предѣлитъ на родната земя и го преследва до Пиротъ.

Презъ седмгодишното му царуване на престола на българските царе, князь Александър остави дѣла достигащи до подвизи. За тѣхъ именно неговиятъ приемникъ князь Фердинандъ въ надгробните слова, които произнесе, когато предаваше неговите смъртни останки на българската земя, между другото каза:

„Нека доблестните самоотвержени примѣри останатъ свещени и неприкосновени. Въ името на цѣлия български народъ и на всички сърдца, които биятъ по български, препоръчвамъ паметта му да бѣде вѣчна и свещена“.

Петко Пѣевъ

София, февруарий 1939 година.

ПЪРВИЯТЪ ГЛАВНОКОМАНДУВАЩЪ НА ТРЕТОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

Едва-що бѣха изминали седмъ години отъ освобождението на Третото българско царство и надъ него се зададоха буреносни облаци. Наистина, времето тогава бѣ такова, че се очакваше буря. И все пакъ, бурята, която затъмни българския небосклонъ врѣхлетѣ съ пълна изненада за цѣлия български народъ.

Всички тогавашни основания подсказваха ясно, че опасността може да дойде само откъмъ югъ. И затова, когато въ късната есенъ на 1885 година тя дойде отъ западъ — оттамъ, откъдето най-малко можеше да се очаква, цѣлиятъ български народъ въ първия моментъ бѣ дълбоко покрусенъ.

Цѣли петъ столѣтия народътъ бѣ живѣлъ въ духовенъ и политически мракъ. Зрението бѣ отслабнало, чувствата притѣпени. Десетки поколѣния се раждаха въ тоя мракъ, живѣха въ него и угасваха безъ дори да сж разбрали, че сж частичка отъ единъ могъщъ нѣкога народъ. И когато въ Санъ-Стефано изгрѣ блѣската зора на свободата, неините благотворни лъчи достигнаха по-големата частъ отъ земите, въ които живѣха българи.

Тогава хората за първи пътъ въ живота си почувствуваха себе си като истински човѣци. Отъ Дунава до Вѣло море и до Охрида синь — навсѣкжде по тая китна земя хората разтваряха широко обятията си, прегръщаха се и плачеха отъ радостъ.

Не е ли странно всичко това? — Небето, синьото българско небе, бѣше сжщото. Тѣхната земя, земята на тѣхните дѣди, бѣше сжщата. Хората наведени надъ своите всѣкидневни грижи бѣха пакъ сжщите. И все пакъ, всичко се бѣ промѣнило предъ взора на българина, защото, озаренъ отъ лъчитѣ на свободата, той бѣ прогледналъ. . .

Бяха изминали, обаче, едва няколко месеци от зората изгръла въ Санъ Стефано, когато съдбата бѣ пожелала да подхвърли на нови изпитания, цѣлокупния български народъ. И безъ да има у него каква да е вина въ този случай, той стана жертва на политиката и тогавашнитѣ домогвания на нѣкои велики държави. Заедно съ българския народъ, въ Берлинъ пострада сжщо великата и вѣчна правда.

Въ това просто съвпадение, може би, се крие нѣ какво знамение. Ще го отгатнатъ ли мъдърцитѣ, които живѣятъ подъ българското небе?

— Ето голѣмиятъ въпросъ. . .

Има една стара истина завещана отъ небето, която е толкова стара, колкото и самото човѣчество. А тя гласи — великата правда ще възтържествува рано или късно, но само за ония, които знаятъ да търпятъ и да изкачватъ.

Та нали нашата народна мъдростъ спечелена презъ вѣковетѣ казва — Богъ забавя, но не забравя.

По онова време българскиятъ народъ, каточели разбра знаменieto на съдбата. И надъ помраченитѣ хоризонти изгрѣ звездата на националнитѣ идеали.

Пътътъ е труденъ и затуй къмъ тѣхъ винаги народитѣ отиватъ само стѣпка следъ стѣпка. Прибързаната крачка може да се окаже фатална и да върне единъ народъ десетилѣтия назадъ. И въ такъвъ случай, вмѣсто да се приближи къмъ своитѣ национални идеали, той се отдалечава още повече отъ тѣхъ.

Първата стѣпка, която българскиятъ народъ бѣ замислилъ, това бѣше да се премахне границата поставена по снагата на Стара планина и дветѣ посестрими да заживѣятъ въ едно общо отечество. Тѣй, следъ седмъ годишенъ свободенъ животъ се стигна до „Съединението“.

Велика бѣ радостта на народа отъ дветѣ страни на Балкана. А заедно съ това, просвѣтнаха и искрици отъ надежди у ония българи, които очакваха да се направятъ следнитѣ стѣпки, за да залѣе радостта и тѣхнитѣ родни огнища.

Но всичко това се зловиди на нашитѣ западни съседи. А тоя, който е близнатъ отъ зеления пламъкъ на завистта, забравя и клетви за вѣрностъ и кръвно родство.

Българската държава още не бѣ уредена, българскиятъ народъ не бѣ се опомнилъ отъ дългото робство, а войската му бѣ още въ своя зародишъ. Но не стигаше и това. По онова време цѣлото висше командование, което се заемаше отъ руски офицери, бѣше отзовано отъ своето началство въ Русия и трѣбваше да изостави българската войска тъкмо въ най-критическия моментъ.

И когато сръбскитѣ войски нахлуха въ предѣлитѣ на свободна България стана нѣщо, което никой не е очаквалъ. Цѣлиятъ български народъ грабна оръжието, млади капитани застанаха начело на полковетѣ, а надъ цѣлото воинство на Третото българско царство застана като главнокомандуващъ тѣхниятъ князь Александъръ I Батенбергъ.

Младъ, едва двадесетъ и осмъ годишенъ, той като нѣкакъвъ приказенъ принцъ, бѣ дошелъ отъ нѣкъде, за да срази враговетѣ на неговото ново отечество.

Но кой е този принцъ? Отъ кѣде бѣ дошелъ той? — Ето това искамъ да разкажа въ тая книга.

ВЪ БАЩИННИЯ ДОМЪ

Князь Александъръ Батенбергъ е роденъ на пети априлъ 1857 година въ Верона. По рождение той е не само въ близки роднински връзки съ руския императоръ, но въ жилитѣ му тече и славянска кръвъ.

Неговиятъ баща принцъ Александъръ Хесенъ — Дармщадски е билъ офицеръ въ австрийската армия. Но когато сестрата на баща му — Мария, станала руска императрица и при това съпруга на царъ Освободителя, каточели съдбата разкрила предъ малкия князь своето благоволение.

Негова майка пъкъ е полската принцеса Юлия, дъщеря на последния воененъ министъръ на Полша генералъ-лейтенантъ графъ Морицъ фонъ Хауке. Възпитана при двора на руския императоръ, тя следъ като се оженила, нарекла се принцеса фонъ Батенбергъ — споредъ името на единъ замъкъ близо до Висбаденъ.

Малкиятъ князь Александъръ или Сандро, както галено го наричали, отрасналъ въ бащиния си домъ въ Дармщадъ. Тамъ, заобиколенъ отъ грижитѣ и любовь-

та на своите родители, той получил и своето първоначално образование. Следъ това постъпилъ въ гимназията въ Каселъ, гдето билъ прилеженъ ученикъ. А когато станалъ на тринадесетъ години, неговата майка го завела лично въ прочутото тогава Тюрингенско учебно заведение Шнепфенталъ.

За неговия животъ тамъ ето какво говори единъ неговъ възпитателъ:

— Всички живо си спомнятъ, когато презъ месець октомврий 1870 година дойде за ученикъ едно младо, живо и симпатично момче, което съ своето трудолюбие бързо свикна съ трудния животъ въ Шнепфенталъ и съ безпретенциозността си спечели любовта и сърдцата на всички учители и съученици. Образователните предмети, съ изключение на старитъ езици, които никога не можа да обикне, той изучаваще съ радостъ и охота. Той знае добре френски, нѣмски и италиански, а слабо — английски и руски. Най-много склонностъ той имаше къмъ историята и нѣмски езикъ, а особено добре, развива свободни теми, които украсява съ добре измислени разкази. Интересува се отъ предмети съ религиозно съдържание; по вѣроизповедание е лютеранъ. Дружелюбенъ е и въ всички съученици е оставилъ добри спомени.

Следъ две и половина години князь Александъръ напусналъ Шнепфенталъ, за да постъпи въ кадетското училище въ Дрезденъ. Оттукъ е излѣзълъ вече като подпоручикъ и билъ зачисленъ въ 24 лейбъ-драгунски полкъ.

Наскоро следъ това неговиятъ вуйчо — руския императоръ, го е зачислилъ и въ руската армия, и то въ 8. Вознесенски улански полкъ, шефъ на който е билъ баща му.

Напусналъ още твърде малъкъ бащиния си домъ, младиятъ князь бѣ вече изправенъ предъ прага на живота. И още тамъ съдбата му се усмихна ласкаво, като чели разтваряше предъ него пѣтекитъ къмъ нѣкакъвъ царски тронъ. А той, дори и не подозираше, че същата тази коварна съдба ще му поднесе най-горчиви разочарования, за да избѣга отъ царския тронъ и да се приюти подъ стрехата на бащиния домъ.

НА ВОЙНА ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ

Когато руския императоръ насочи своите войски къмъ димящитъ Балкани, спомни си за своя племенникъ поручикъ Александъръ Батенбергъ и го извика при себе си. А той, младъ, едва двадесетъ годишенъ, далечъ отъ кроежитъ на голѣмата политика и непосветенъ въ интимнитъ намѣрения на своя вуйчо, съ неизразима радостъ се отзова на поканата. Той анаеше само, че отива на война, за да се освободи единъ народъ отъ робство. А това за него бѣше достатъчно.

Младиятъ князь тогава дори и не подозираше, че като награда за неговата готовностъ да се пожертвува за свободата на единъ народъ, съдбата му готвѣше една царска корона — славната корона на българскитъ царе.

Тогава князь Александъръ безъ всѣко колебание вземалъ своето решение и поискалъ разрешение отъ германския императоръ да напусне неговата армия, за да вземе участие въ войната срещу Турция. И когато получилъ разрешението, безъ да се бави нито мигъ, той заминалъ за Плоещъ, където тогава се намирала руската главна квартира.

При Свищовъ поручикъ Александъръ Батенбергъ стъпилъ за първи пѣтъ на българска земя. Населението посрещнало рускитъ освободителни войски съ възторгъ. Но когато узнали, че младиятъ, още голобръдъ поручикъ, е племенникъ на руския императоръ, цѣлниятъ народъ му засвидетелствувалъ своята непринудена любовъ.

Оттукъ се започва трудниятъ и суровъ животъ на войната. Младиятъ князь, обаче, намира достатъчно сили въ себе си, не само да го понася, но и да бѣде тамъ, гдето изпитанията сѣ най-тежки и рисковетъ най-голѣми.

Съ 9 Дробушки полкъ поручикъ Александъръ Батенбергъ взема участие при превземането на Търново. Но той не остава въ старопрестолния градъ. Съ предния отрядъ на генералъ Гурко преминава Балкана и взема участие въ боеветъ при Стара-Загора и при Шипка. Когато пѣкъ по-късно действията около Плѣвенъ се затегнаха, младиятъ поручикъ пристига тамъ, и съ

една безподобна смѣлость взема участие въ почти всички боеве. Би могаль да си помисли човѣкъ, че по-скоро тоя князь искаше да умре за България, отколкото да живѣе за нея. . .

Дали по нѣкакви неуловими пѣтица не е долавяль това, което съдбата му готвѣше, именно, въ тая неизвестна за него до тогава земя? Наистина, неуловими сж нишките, които водятъ къмъ прокобитѣ на съдбата. Странни сж понѣкога и мислитѣ и предчувствията на човѣка, които каточели идватъ отъ неизвестността и пакъ тамъ се губятъ.

Презъ тия кръстосвания на българската земя, князь Александъръ се срещналъ въ Търново съ Стефанъ Стамболовъ. Но при тая среща даже и презъ ума не му е минавало, че не следъ много той и България ще се облекнатъ на тоя младъ тогава човѣкъ.

Следъ превземането на Плѣвнѣ, поручикъ Александъръ Батенбергъ вече нѣма какво да прави тамъ. Презъ лютата зима той се спуска отново презъ Балкана и заедно съ отряда на генералъ Гурко настѣпва къмъ Пловдивъ, Одринъ, Санъ-Стефано.

Колко спомени и какви надежди буди това име: Санъ-Стефано? Оттамъ изгрѣ първата зора на свободата, която озари по-големата частъ отъ цѣлокупния български народъ и която даде животъ на Третото българско царство.

А тамъ, въ сиянието на тая свѣтла зора, бѣ изправенъ приказенъ принцъ. Но дори и тогава, той не забеляза царската корона, която съдбата бѣ вече надвеси-ла надъ неговата глава.

Войната бѣ свършена. Скромниятъ воинъ бѣ изпълнилъ своя дългъ. За него нѣмаше вече мѣсто тамъ. И поручикъ Александъръ Батенбергъ, съ руския георгиевски кръстъ за храбростъ на гърдитѣ, напусна земята, за която бѣ дошелъ съ готовностъ да се пожертвува, но да я освободи отъ робство.

И той си замина за своя полкъ въ Германия, безъ даже да помисли, че нѣкога отново ще се върне въ тая земя и то не вече като скроменъ поручикъ, а като князь на България.

СВОБОДНА БЪЛГАРИЯ

Презъ февруарий 1878 година блѣсъкътъ на свободата заля цѣла Санъ-Стефанска България. Този блѣсъкъ не изгуби своя чаръ, даже и тогава, когато презъ лѣтото на сжщата година новосъздадената държава бѣ разпокъсана и по-големата ѣ часть хвърлена подъ ново робство.

Ще дойде сигурно времето, когато Третото българско царство ще осъществи своитѣ идеали. И тогава щастливитѣ синове на обединена България, обръщайки се назадъ, неизбѣжно тѣхниятъ погледъ ще се спре на Санъ-Стефано, отъ кждето изгрѣ първата зора на свободата и кждето се очъртаха националнитѣ идеали — освобождение и обединение на българския народъ.

Следъ като мирниятъ договоръ бѣ подписанъ въ Санъ-Стефано, управлението на новосъздадената държава се пое отъ временно окупационно правителство подъ управлението на князь Дондуковъ Корсаковъ. Отъ пепелищата на турскитѣ провинции трѣбваше да се създаде една модерна държава. И започна изграждането на Третото българско царство.

Единъ отъ първитѣ въпроси, който изникна, бѣше за бъдещата столица. Въ рускитѣ официални срѣди преобладаваше мнението да се запази историческата традиция на старопрестолния градъ Търново, който да се избере за столица и на Третото българско царство. Това мнение бѣ силно подкрепено особено следъ Берлинскитѣ конгресъ, когато границитѣ на новата държава включваха само северна България.

На това мнение, обаче, се противопостави единъ българинъ, който виждаше по-далече и предъ чийто погледъ се очъртаваха границитѣ на велика и обединена България. Този българинъ бѣше Маринъ Дриновъ, който въ това време бѣше и министъръ на народното просвѣщение въ първото времено правителство. И съ огледъ на бъдещето обединение на българския народъ, той не можеше да направи по-сполучливъ изборъ, когато посочи за столица на Третото българско царство града София. Изглежда, аргументитѣ на този далековиденъ българинъ сж били толкова убедителни, че руситѣ възприели неговия изборъ, а Народното събрание потвърждава това решение.

София по онова време е имала население само шестнадесет хиляди души. Добилъ името си отъ старата църква Св. София, градътъ е включенъ въ предѣлитъ на Първото българско царство още въ 809 година отъ царъ Крумъ. Много е видѣлъ презъ вѣковетъ тоя градъ. Ще дойде време, когато той ще бжде столица не само на днешна България, но и на всички българи. Тогава, наистина, ще се оправдае предвидливостта на голѣмия българинъ Маринъ Дриновъ.

Следъ като се избра бждещата столица, временното правителство напусна Пловдивъ и презъ есента се настани въ София. Предстоеше да се изработи и приеме основния законъ — конституцията, по силата на която трѣбваше да става управлението на новата държава. А за тази целъ трѣбваше да се свика едно събрание отъ първенцитъ на свободния български народъ.

На десети февруарий 1879 година въ стария конакъ въ Търново бѣха се събрали двеста тридесетъ и единъ първенци, които съставиха Учредителното Народно събрание. И тукъ първитъ български законодатели се справиха отлично съ възложената имъ тежка историческа задача. Само за нѣколко седмици тѣ създадоха и приеха тѣй наречената Търновска конституция. А съ нея се положиха основнитъ линии и принципи, по които и днесъ се управлява българската държава.

Положени вече основитъ на държавното строителство, предъ нашитъ законодатели се изправи другъ не по-малко важенъ въпросъ — въпросътъ за бждещия държавенъ глава.

И тѣзи скромни и повечето неукни първенци погледнаха съ всичката сериозностъ на своята историческа мисия, защото бѣха вдъхновявани само отъ едничката мисль — да положатъ здрави основи и да откриятъ свѣтло бждеще на своята държава.

Колко дребни се виждатъ нѣкои наши съвременници, които чоплятъ постоянно или се запретватъ да съборятъ дѣлото на нашитъ първи законодатели. Но това дѣло, изградено съ толкова чистъ идеализъмъ, ето повече отъ половинъ столѣтие остана непоклатимо срещу всички домогвания на зловредната демагогия и егоистичния кариеризъмъ.

И докато днесъ съ невъобразимо разхищение се пилѣятъ и време, и сили въ праздно словоборство, докато често пѣти се поставя на преденъ планъ само формата, нѣкога нашитъ неукни законодатели държеха преди всичко за съдържанието, защото, колкото и неопитни да бѣха, тѣ знаеха какво искатъ, а имаха и сърдце, което туптѣше преди всичко за България.

Унесни въ творческа стихия първитъ зидари на Третото българско царство, чувствуваха цената на времето. И докато Учредителното Народно събрание коваше Търновската конституция, въ сѣщото време се проведоха избори за първото Велико Народно събрание. То трѣбваше да си каже думата върху избора на първия български князь.

А кандидати за престола на българскитъ царе бѣ ги наспорилъ Господъ. Едни отъ тѣхъ, като графъ Игнатиевъ, генералъ Гурко и генералъ Скобелевъ, имаха действителни заслуги къмъ българския народъ. И все пакъ, това не е достатъчно. Заслугитъ могатъ да предизвикатъ искрена благодарностъ, но българскиятъ престолъ по онова време изискваше качества, които не само да обединятъ цѣлия български народъ, но и въ международно отношение да спечелятъ довѣрието и подкрепата на великитъ сили. Само така младата държава можеше да бжде поставена на здрави основи.

Други кандидати бѣха отъ балкански произходъ. Единъ отъ тѣхъ бѣше ромънскиятъ кралъ Каролъ I. Други бѣше Божко Петровичъ, братовчедъ на черногорския князь Никита. А най-активно бѣ предявилъ своитъ претенции ромънскиятъ чокои принцъ Бибеско. Той, може би, свикналъ въ своята страна, бѣ се опиталъ да изпробва у насъ силата на златото. Негови агенти не се спирани предъ нищо. Тѣ отишли и при Петко Каравеловъ, за да го спечелятъ на своя страна. Но гордиятъ български държавникъ пропитъ отъ съзнанието за величието и достойнството на своя народъ прекъсналъ пратеницитъ:

— Не князь, а за щаль-майсторъ на българския князь не вѣрвамъ да бжде удостоенъ.

Тукъ трѣбва да отбележимъ и друга една интересна кандидатура — кандидатурата на единъ българинъ за престола на българскитъ царе. Това е билъ старозагорецътъ Александъръ Стоевъ, наричанъ още „Ек-

зарха". По едно време е билъ на служба като аташе въ турското посолство въ Парижъ. А когато България била освободена той поставя своята кандидатура за българския престолъ. Изглежда, още тогава този българинъ е оценявалъ голѣмото значение на печата и затова наводнилъ цѣлата страна съ брошури, съ които правилъ щедри обещания, стига да бѣдѣлъ избранъ. Този претендентъ за българския престолъ твърдѣлъ, че произхожда отъ древенъ български родъ отъ Стара Загора, и като чели за повече убедителностъ, поставилъ на всички свои чинии, прибори и сервиси разни негови гербове. Билъ дълги години въ Парижъ този суетенъ българинъ не забравилъ да донесе оттамъ и нови данни за своето благородство, като прибавилъ къмъ своето име и частичката „де“. Едно нѣщо само забравилъ нашиятъ боляринъ. Той забравилъ, че истинскитѣ наши боляри никога не сѣ носѣли предъ името си французката частичка за благородство „де“.

Изглежда, и този българинъ, като ромънския чокоинъ принцъ Бибеко, е предизвикалъ доста шумъ около себе си. Единъ день Стефанъ Стамболовъ се заинтересувалъ за този претендентъ за българския престолъ и го поканилъ, за да може да си направи своята непосредствена преценка. И когато предъ него се изправилъ единъ твърде възрастенъ господинъ той не можалъ да скрие първото си впечатление и го запиталъ:

— Какъ ще управлявате страната, когато сте толкова старъ?

Но смѣлиятъ претендентъ не се смутилъ. Той ималъ вече готовъ своя отговоръ:

— Нищо отъ това, казалъ Стоевъ. Азъ имамъ синъ Иванъ, който ще работи вмѣсто менъ.

Стамболовъ се усмихналъ при мисълта, че не само князътъ, но и престолонаследникътъ е вече готовъ и затова попиталъ:

— А какво работи синътъ Ви?

— Той е на служба въ канцеларията на софийската полиция. . .

Александъръ Стоевъ Екзарха, разбира се, не е станалъ и не е можалъ да стане князь. Тогавашнитѣ млади и неопитни български държавници, може би, сѣ не отнасяли съ много повече сериозностъ къмъ тоя го-

лямъ държавенъ въпросъ, отколкото мнозина наши съвременници.

Независимо отъ изброенитѣ досега претенденти за българския престолъ, имало е други двама кандидати, които въ сѣщностъ сѣ били и най-сериознитѣ. Единиятъ е билъ князь Валдемаръ Датски, но неговата кандидатура е била отклонена отъ баща му — кралятъ на Дания, който не се е решилъ да изпрати сина си въ една неустроена държава на димящитѣ Балкани, пъкъ макаръ и да бѣде възкаченъ на престола на славнитѣ нѣкога български царе.

Другиятъ кандидатъ е принцъ Александъръ Батенбергъ, племенникъ на царъ Освободителя.

Наредъ съ всички тия явни кандидати, имаше още единъ, който подхранваше въ себе си скритата надежда, да се види възкаченъ на престола на българскитѣ царе. Това бѣше князь Дондуковъ-Корсаковъ, който по това време бѣше назначенъ императорски комисаръ на освободена България до избирането на първия князь. Той използваше ловко положението, което заемаше, за да спечели широка популярностъ всрѣдъ народа и армията. Все съ огледъ на своитѣ прикрити намѣрения той обикаляше на ширъ и на дължъ страната, придружаванъ винаги отъ внушителна свита и обкръженъ съ голѣмъ блѣсъкъ.

Колкото може да стои шило въ торба, толкова и домогванията на князь Дондуковъ-Корсаковъ можеха да останатъ все прикрити. Тѣ не само, че бѣха разбрали, но за тѣхъ се научиха даже въ руския дворъ въ Петроградъ. И тогава царътъ Освободителъ въ своята далековидностъ изпрати категорична заповѣдь: „да не се избира по никакъвъ начинъ руски поданикъ за български князь“.

ПЪРВИЯТЪ КНЯЗЪ НА ТРЕТОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

Следъ като свърши Освободителната война, поручикъ Александъръ Батенбергъ се върна като истински херой въ своя полкъ въ Германия. Младъ и красивъ, добродушенъ и сърдеченъ, той намѣри добъръ приемъ не само въ аристократическитѣ срѣди, но и въ самия германски дворъ. Тъкмо по това време, неговиятъ

вуйчо, рускиятъ императоръ, му е открилъ намѣренията си да го постави на престола на българскитѣ царе. Едва тогава младиятъ князь разбира защо е билъ извиканъ да вземе участие въ войната.

Князь Александъръ едва бѣ навършилъ двадесетъ и една години, но той погледна съ всичката сериозностъ на въпроса. Струваше му се, че искатъ повече отколкото силитѣ му позволяватъ. Та нима е лесно да се застане на чело на една току-що създадена държава, която нѣма още никакво настояще, макаръ и да е имала нѣкога величаво и славно минало? Той не мислѣше, нито като ромънския чокоинъ Бибеско, нито като претендиращия български боляринъ Стоевъ. И съ всичката прямота на своето честно сърдце младиятъ князь се опита да отклони отъ себе си намѣренията на своя вуйчо.

Тогава, може би, той щѣше да успѣе, ако не бѣ се намѣсила неговата леля, руската императрица. И въ горещото си желание да види своя племенникъ на българския престолъ, тя успѣ да го склони.

Бѣше изминало повече отъ година отъ края на войната. На седмнадесети априлъ 1879 година поручикъ Александъръ Батенбергъ, облѣченъ въ руска униформа, се отправи за руското посолство въ Берлинъ. Въ тоя день царьтъ Освободителъ празнуваше своя рожденъ день. По този случай неговиятъ племенникъ бѣше поканенъ на обѣдъ въ посолството.

Докато младиятъ князь се намираше всрѣдъ ослѣпителния блѣсъкъ на руското посолство въ Берлинъ, въ сѣщия този день при скромната обстановка на турския конакъ въ Търново, първото Велико народно събрание разрешаваше въпроса за първия князь на Третото българско царство.

За тоя исторически день, единъ очевидецъ бѣше писалъ:

— Тоя день представлява нѣщо необикновено: народъ, войска, депутати съ особени трикоьорни значки, гости отъ много градове, като вълна се движеха изъ тѣснитѣ търновски улици къмъ стария конакъ, гдето заседаваше Народното събрание. Настроението бѣше неопишимо. Чака се минутата, когато ще се чуе името на първия български избраникъ.

Князь Дондуковъ-Корсаковъ придруженъ отъ

своята нераздѣлна свита пристига въ Събранието. Малко бледъ и съ една пресилена усмивка, той се обръща къмъ народнитѣ представители:

— Вследствие на политически съображения, никакъв кандидатъ, руски поданикъ, нѣма да бѣде допуснатъ отъ царя да бѣде избранъ на българския княжески престолъ.

Следъ това посочва да бѣде избранъ за председател на Събранието българскиятъ екзархъ Антимъ I. Увлѣчени въ предстоящата важна работа, никой не мислѣше да се губи време въ нѣкакви формалности и затова веднага се пристѣпва къмъ главната цель, заради която сѣ призовани.

Въ единъ моментъ цѣлата заседателна зала еква отъ бурно и едногласно ура, а вънъ многохилядна тълпа очаква съ нетърпение да чуе взетото решение. Въ сѣщия мигъ се разтваря прозорецъ и единъ депутатъ извиква съ пълненъ гласъ:

— Да живѣе князь Батенбергъ!

Народътъ каточели това очакваше. И отъ бездната на неговата душа се изтрѣгна викъ, който бѣ подтисканъ цѣли вѣкове.

Всички вече знаеха, че князь Батенбергъ е племенникъ на царъ Освободителъ. А това бѣ достатъчно, за да обкржжатъ и него съ своята безпредѣлна любовъ. Но въ сѣщото време всички вече знаеха, знаеха и чувствуваха, че изъ пепелищата на Второто българско царство се възкресява царското достойнство. Това, именно, възкресение, може би, извика онзи избликъ на радостъ, който мѣчно може да се опише.

Всички улици на старопрестолния градъ се изпълниха съ народъ. Хората се прегръщаха просълзени и отправяха молитвено очи къмъ небето. Други поведоха кръшно хоро по площадитѣ. А въ сѣщото време топоветѣ поставени по хълмоветѣ продължаваха да гърмятъ.

Вечеръта Търново придоби феериченъ видъ. Улицитѣ бѣха освѣтени отъ газови фенери, по прозорцитѣ на всички къщи блѣщукаха запалени свещи и кандила, а високо отъ небето, въ тихата пролѣтна нощъ, се изсипваха безброй разноцвѣтни искрици, които се прѣскаха отъ множеството невиджани дотогава ракети.

Въ сѣщия този день отъ името на Великото народно събрание се изпрати на князь Александъръ Батенбергъ следната телеграма:

„Представителитѣ на българския народъ, като ценятъ Вашитѣ благородни качества и проникнати отъ убеждението, че Вие сте взели не само присърдце интереситѣ на България, но че и въ бѣдеще ще ги защитавате съ всички сили на Вашата прекрасна душа, както сте ги защищавали презъ време на Освободителната война, като довѣряватъ на мъдростта и възвишенитѣ чувства на Ваше Височество, бѣдещата сѣдба на нашето отечество, избраха свободно и единогласно Ваше Височество за български князь. Пратеници ще се явятъ съ избирателенъ актъ предъ Ваше Височество, тъй като тѣ сѣ научили чрезъ правителството на страната ни, че Вие ни удостоихте съ неговото приемане. Поднасяйки Ви нашитѣ всеподанически честитявания съ увѣрение на най-дълбоката ни преданостъ молимъ Бога да ни даде радостта да Ви видимъ скоро въ страната, толкова щастлива съ падналиа за нейна честъ изборъ“.

Князътъ не бѣше изненаданъ, нито отъ телеграмата, нито отъ избора. Той бѣше вече достатъчно подготвенъ и затуй чрезъ председателя на Събранието Екзархъ Антимъ I, той отговори на изпратената му телеграма:

„Дълбоко трогнатъ, приемамъ израженията на чувствата, съ които благородниятъ български народъ ми довѣрява своитѣ сѣдбини, като се посветявамъ на тая задача, която единодушието на избора я прави посвещена, азъ нѣмамъ предвидъ никаква друга цель, освенъ благото на нацията и процвѣтяването на страната, която ще стане отъ сега нататкъ мое отечество. Да го пази божественото провидение и да благослови връзкитѣ, които съединяватъ моя животъ съ неговата сѣдба и съ неговото бѣдеще. По желанието на Н. В. руския императоръ, азъ тръгвамъ за Ливадия и оттамъ ще мога да Ви опредѣля времето, когато ще имамъ честта да приема депутацията. Като моля Вашата епископска милость да стане предъ Народното събрание и българския народъ тълкователъ на чувствата, които ме въодушевяватъ въ настоящата минута, моля Бога

да Ви вземе Васъ подъ своята свята и милостива защита“.

Отъ тоя моментъ първиятъ князь на Третото българско царство бѣ вече намѣренъ.

НА БЪЛГАРСКА ЗЕМЯ

Следъ като прие да положи българската корона на главата си, князь Александъръ трѣбваше да отстрани отъ себе си всички връзки, които го правѣха въ известни отношения зависимъ. Той искаше да принадлежи само на България и на нея да посвети всичкитѣ си сили. И тъкмо това го накара да се яви предъ кайзеръ Вилхелмъ I, за да го помоли да бѣде уволненъ отъ германската армия.

Когато се освободи отъ тия си задължения и когато състави своята свита, князътъ трѣгна за Ливадия, където го очакваше руския императоръ.

Параходътъ Владимиръ-Константинъ бѣше вече въ Бриндизи. Тамъ се представиха на княза царскиятъ флигелъ адютантъ полковникъ Шепелевъ, който остава официално като военно аташе при княза, а неофициално, като будно око на руския царъ. Тамъ му се представиха младиятъ докторъ Константинъ Стоиловъ, който оставаше при княза като политически секретаръ, а сѣщо и първитѣ български адютанти отъ първитѣ български офицери — младитѣ подпоручици Увалиевъ и Агура.

Параходътъ вече се плъзгаше по гладкото Сръди-земно море. Небето бѣше безоблачно и синьо, а хоризонтътъ ясенъ. Всички отъ свитата бѣха весели и засмѣни, както засмѣнъ бѣше и пролѣтниятъ день. Само князътъ бѣше замисленъ и тъженъ. Нѣщо притискаше неговото сърдце. Той бѣше много младъ, токущо бѣ навършилъ своитѣ двадесетъ и две години и едва сега животътъ разтваряше широко вратитѣ си предъ него. Ето, сега параходътъ го носѣше къмъ царски тронъ, а нему се струваше, каточели отива къмъ неизвестността . . .

Следъ нѣколко дни неговиятъ параходъ се провира презъ Босфора. Когато приближава приказния Цариградъ, отъ брѣга се отдѣлятъ три позлатени лодки. Князътъ слиза на една отъ тѣхъ и се отправя къмъ

Въ сѣщия този день отъ името на Великото народно събрание се изпрати на князь Александъръ Батенбергъ следната телеграма:

„Представителитѣ на българския народъ, като ценятъ Вашитѣ благородни качества и проникнати отъ убеждението, че Вие сте взели не само присърдце интереситѣ на България, но че и въ бѣдеще ще ги защитавате съ всички сили на Вашата прекрасна душа, както сте ги защищавали презъ време на Освободителната война, като довъряватъ на мъдростъта и възвишенитѣ чувства на Ваше Височество, бѣдещата сѣдба на нашето отечество, избраха свободно и единогласно Ваше Височество за български князь. Пратеници ще се явятъ съ избирателенъ актъ предъ Ваше Височество, тъй като тѣ сѣ научили чрезъ правителството на страната ни, че Вие ни удостоихте съ неговото приемане. Поднасяйки Ви нашитѣ всеподанически честитвания съ увѣрение на най-дълбоката ни преданостъ молимъ Бога да ни даде радостъта да Ви видимъ скоро въ страната, толкова щастлива съ падналия за нейна честъ изборъ“.

Князътъ не бѣше изненаданъ, нито отъ телеграмата, нито отъ избора. Той бѣше вече достатъчно подготвенъ и затуй чрезъ председателя на Събранието Екзархъ Антимъ I, той отговори на изпратената му телеграма:

„Дълбоко трогнатъ, приемамъ израженията на чувствата, съ които благородниятъ български народъ ми довърява своитѣ сѣдбини, като се посветявамъ на тая задача, която единомушието на избора я прави посвещена, азъ нѣмамъ предвидъ никаква друга цель, освенъ благо то на нацията и процвѣтяването на страната, която ще стане отъ сега нататкъ мое отечество. Да го пази божественото провидение и да благослови връзкитѣ, които съединяватъ моя животъ съ неговата сѣдба и съ неговото бѣдеще. По желанието на Н. В. руския императоръ, азъ тръгвамъ за Ливадия и оттамъ ще мога да Ви опредѣля времето, когато ще имамъ честъта да приема депутацията. Като моля Вашата епископска милость да стане предъ Народното събрание и българския народъ тълкователъ на чувствата, които ме въодушевяватъ въ настоящата минута, моля Бога

да Ви вземе Васъ подъ своята свята и милостива защита“.

Отъ тоя моментъ първиятъ князь на Третото българско царство бѣ вече намѣренъ.

НА БЪЛГАРСКА ЗЕМЯ

Следъ като прие да положи българската корона на главата си, князь Александъръ трѣбваше да отстрани отъ себе си всички връзки, които го правѣха въ известни отношения зависимъ. Той искаше да принадлежи само на България и на нея да посвети всичкитѣ си сили. И тъкмо това го накара да се яви предъ кайзеръ Вилхелмъ I, за да го помоли да бѣде уволненъ отъ германската армия.

Когато се освободи отъ тия си задължения и когато състави своята свита, князътъ тръгна за Ливадия, където го очакваше руския императоръ.

Параходътъ Владимиръ-Константинъ бѣше вече въ Бриндизи. Тамъ се представиха на княза царскитѣ флигелъ адютантъ полковникъ Шепелевъ, който остава официално като военно аташе при княза, а неофициално, като будно око на руския царъ. Тамъ му се представиха младиятъ докторъ Константинъ Стоиловъ, който оставаше при княза като политически секретаръ, а сѣщо и първитѣ български адютанти отъ първитѣ български офицери — младитѣ подпоручици Увалиевъ и Агура.

Параходътъ вече се плъзгаше по гладкото Сръди-земно море. Небето бѣше безоблачно и синьо, а хоризонтътъ ясенъ. Всички отъ свитата бѣха весели и засмѣни, както засмѣнъ бѣше и пролѣтниятъ день. Само князътъ бѣше замисленъ и тъженъ. Нѣщо притискаше неговото сърдце. Той бѣше много младъ, токущо бѣ навършилъ своитѣ двадесетъ и две години и едва сега животътъ разтваряше широко вратитѣ си предъ него. Ето, сега параходътъ го носѣше къмъ царски тронъ, а нему се струваше, каточели отива къмъ неизвестността . . .

Следъ нѣколко дни неговиятъ параходъ се провира презъ Босфора. Когато приближава приказния Цариградъ, отъ брѣга се отдѣлятъ три позлатени лодки. Князътъ слиза на една отъ тѣхъ и се отправя къмъ

брѣга. Следъ това се изкачва по стълбитѣ на Долма-Бахче и придруженъ само отъ двамата български адютанти, той влиза въ двореца Илдъзъ Кьошкѣ. Тамъ вече го очакватъ министритѣ и нѣкои генерали. Между тѣхъ той забелязва единъ свой познайникъ. Това е Османъ паша, съ когото бѣ се запозналъ следъ завладѣването на Плѣвенъ. Стариятъ паша не може да откъсне погледа си отъ младитѣ български офицери, стегнати въ своитѣ красиви български униформи. Тази гледка го кара открито да изкаже своето възхищение.

Въ това време съобщиха, че султанътъ очаква княза. И той се отправи спокойно и самоувѣрено къмъ посочената врата.

Когато султанъ Абдулъ Хамидъ повдигна глава, за да посрещне своя гостъ, той бѣ видимо изненаданъ. Може би, е очаквалъ да види единъ свой висшъ сановникъ съ нераздѣлния турски фесъ, а вмѣсто това предъ него се яви младъ генералъ съ българска военна униформа и съ бѣлъ калпакъ на главата. Тази неприятна за него изненада, като чели направи атмосферата още по-натегната. И властелинътъ отъ Илдъзъ Кьошкѣ се обърна сухо, като искаше да подчертае, че предъ е само единъ васалъ:

— Надѣвамъ се, че ще се отнасяте вѣрно съ правителството ми и ще уважавате моитѣ граници.

Князь Александъръ схвана интимнитѣ му мисли и даде отговоръ поставенъ на международна основа:

— Това ми се налага отъ Берлинския договоръ, забеляза той.

Тогава султанътъ се опита да стане още по-язвителенъ:

— Желая да бждете справедливъ и да се отнасяте добре съ поданицитѣ ми въ България.

Младиятъ князь отговори като нѣкой врѣлъ и кипѣлъ въ политиката държавникъ. Отговорътъ му бѣше кратъкъ и пълненъ съ достоинство:

— Това ми заповѣдва конституцията, каза князътъ и се поклони.

Съ това ауденцията бѣ приключена.

Въ Ливадия князь Александъръ бѣ посрещнатъ не само като родственикъ на царското семейство, но и като князь на България. Императорътъ даде изразъ на своитѣ симпатии къмъ него, като го произведе въ

чинъ генералъ-майоръ, остави го да се числи въ Вознесенския улански полкъ и го направи шефъ на 13 стрелкови батальонъ.

Докато ставаше всичко това, на четвърти май 1879 година пристигна въ Ливадия и делегацията изпратена отъ Великото народно събрание, за да врѣчи на княза акта за избирането му. Като членове на тази делегация влизаха митрополитъ Симеонъ, софийскиятъ губернаторъ Бурмовъ, докторъ Каракановски, докторъ Константинъ Стоиловъ, единъ селянинъ отъ Кула и единъ турчинъ отъ Шуменъ.

Преци да се отправи за България князь Александъръ намѣри за полезно да посети европейскитѣ столици. Навсѣкѣде той направи много добро впечатление, а и самъ той бѣше обнадеждванъ. Само въ Берлинъ, когато се среща съ желѣзния канцлеръ Бисмаркъ, той чу неговитѣ сурови думи, които прозвучаха тогава като зла прокоба:

— Идете въ България. Все ще ви остане най-накрая единъ приятенъ споменъ.

Докато траеха тия официални посещения българскиятъ народъ изчерпваше последнитѣ остатѣци отъ своето търпение. Всички очакваха нетърпеливо своя князь. Вече се знаеше, че той е младъ и царствено красивъ. Знаеше се сѣщо, че той бѣ участвувалъ въ Освободителната война и се разказваше за проявления хероизмъ. А надъ всичко това и дори надъ симпатичната личност на князь Александъръ, когото бѣха обикнали преди още да го видятъ, владѣеше нѣкакво особено чувство.

Въ неговото лице народътъ чувствуваше възвръщането и на царското достойнство, което за дълго бѣ потънало въ мрака на вѣковетѣ. И колкото султанътъ се почувствува неприятно засегнатъ отъ появата на царствения представителъ, който пристѣпваше самоувѣрено къмъ престола на българскитѣ царе, толкова повече българитѣ се чувствуваха горди, че иматъ вече свой князь, свой владетель.

На двадесетъ и четвърти юний, слънцето бѣ разпрѣснало нощната буря и къмъ обѣдъ параходътъ Владимиръ-Константинъ влизаше въ спокойния Варненски заливъ. На борда вече бѣ се показала стройната

и снажна фигура на князь Александър Батенбергъ. А следъ малко той стъпи вече на българска земя.

Тукъ бѣ посрещнатъ лично отъ императорския комисаръ князь Дондуковъ-Корсаковъ. Гражданитѣ го посрещнаха непринудено и съ отворени сърдца, защото българитѣ отъ онова време не познаваха никакви правила за подобни случаи и не бѣха ограничавани отъ никакви протоколни задължения.

Князътъ, заедно съ тия, които го съпровождатъ, се приближава до една голѣма каляска, но когато трѣбваше да се качи, указа се, че нѣма никакъвъ кочиашъ. И когато настѣпва смущение отъ тая случка единъ отъ посрещачитѣ, нѣкой си Продановъ, спасява положението. Безъ никакви протоколни изисквания, той скача въ каляската, грабва поводитѣ и камшика и се настанява като кочиашъ.

Тогава каляската потегля бавно всрѣдъ радостнитѣ викове на посрещачитѣ и се образува цѣло шествие къмъ града. Отъ време на време каляската трѣбваше да спира, за да се произнасятъ съвсемъ непредвидени приветствия. Най-сетне шествието спира до варненското градоначалство, където е опредѣлена квартирата на княза. Всрѣдъ общото суетене доброволниятъ кочиашъ Продановъ хвърля юздитѣ, скача отъ каляската и съ камшикъ въ ръка се изправи предъ княза, за да държи и той приветствена речъ . . .

И въпрѣки всичко, посрещането бѣ повече отъ сърдечно. А когато зърнаха стройната му осанка и младежкото му голобрадо лице съ едва поникнали мустаци, когато забелязаха изисканитѣ му маниери — всички просто се влюбиха въ него.

Тукъ му се представиха назначенитѣ двама нови адютанти, единиятъ отъ които бѣше поручикъ Мосоловъ. Той бѣше кавалерийски офицеръ, произхождаше отъ едно отъ най-виднитѣ семейства въ Петроградъ и бѣ завършилъ философия въ университета въ Хайделбергъ. Този младъ офицеръ бѣше първиятъ кметъ на София, а по-късно стана първиятъ командиръ на княжеския конвой и се прояви като доблестенъ офицеръ.

Вечеръта Варна бѣ подъ знака на една интересна за тогавашното време „илюминация“. За нея вестникъ „Голосъ“ ето какво помѣства отъ своя кореспондентъ:

„Господи, какво е това, което започна, когато дойде нощта? Кой турилъ фенерчета подъ саимитѣ стрехи, кой при нѣкой плетъ запалилъ бѣчва съ смола, а кой просто насрѣдъ пѣтя запалилъ огънь?! Улицитѣ тѣсни, криви — ту надолу, ту нагоре — народъ се събралъ по тѣхъ и хората ще се изтѣпчатъ. Къмъ всичко това прибавете едно непрестанно стреляне, като че въ града става битка . . . Мислѣхъ, че тѣзи хора ще изгорятъ града. Особено се страхувахъ за младия князь, при квартирата на когото се дигаше страшенъ шумъ отъ викове, музика и стреляне“.

На следния день князътъ напусна Варна и потегли по единствената желѣзопѣтна линия на своето княжество за Русе, а оттамъ за Търново.

На двадесетъ и шести юний къмъ обѣдъ въ старата столица се разнесоха топовни гърмежи. Гражданитѣ скочиха, изоставиха сложенитѣ трапези и хукнаха изъ улицитѣ. Отъ всѣкъде се носѣха радостни викове ура.

А въ това време князътъ бѣ пристигналъ въ старопрестолния градъ и се отправи за съборната църква, гдето се отслужи молебенъ.

Той бѣше вече въ една отъ светинитѣ на българската земя.

НА ПРЕСТОЛА НА БЪЛГАРСКИТѢ ЦАРЕ

Нѣкога, въ далечното минало, владетелитѣ отъ първото българско царство още не бѣха признавани отъ своитѣ съседи. Тѣхнитѣ тронове бѣха скромни, а границитѣ още твърде тѣсни. Но съ течение на времето отъ престола на българскитѣ царе започна да се излѣчва сила и величие. Едва тогава стана признаването, дори отъ силнитѣ тогава византийски императори, а като „даръ“ при това сѣ били отстъпвани цѣли области български земи . . .

Въ 705 година българскиятъ владѣтель Тервелъ е стигналъ съ войскитѣ си предъ стенитъ на Цариградъ. Тогава византийскиятъ императоръ Юстинианъ II пристигналъ въ българския станъ и провъзгласилъ българския князь Тервелъ за кесаръ, като го намѣтналъ съ донесената царска мантия.

Следъ тия церемонии, издигнали два еднакво ви-

соки царски престола и отъ тѣхъ българскиятъ царъ и византийскиятъ императоръ поздравлявали преминаващитѣ край тѣхъ войски.

А малко преди това билъ подписанъ договоръ, по силата на който на България се отстъпвала цѣла българска областъ.

Тѣй е било нѣкога съ Първото българско царство, тѣй е ставало навредъ по свѣта, тѣй ще бѣде и занаяпредъ. Нужно е най-напредъ една държава да стане силна, единна и вътрешно уредена, а едва следъ това ще се излъчи нейното величие и ще дойде признаването на всички нейни естествени права.

Когато князь Александъръ Батенбергъ влѣзе въ старопрестолния градъ Търново, той знаеше много добре, че Третото българско царство се намира още въ своя зародишъ. Заобикалящата го скромность не го смути. Той разбираше ясно, че преди да може да мисли за нѣкогашното величие, което се е излъчвало отъ престола на българскитѣ царе, трѣбваше да се изгради силата на новата държава.

На следната сутринъ, следъ пристигането му въ Търново князътъ се отправи за турския конакъ, гдето заседаваше Великото народно събрание. Тамъ той трѣбваше да положи своята клетва.

Цѣлата обстановка е съвършено проста. Въ срѣдната на просторната зала сж поставени два аналоя. На единия сж поставени кръстъ и евангелие, а на другия — клетвата. Тя е написана на български езикъ, но съ латински букви. Князътъ взима клетветния листъ и бавно произнася всѣка дума:

„Заклевамъ се въ името на Всемогъщаго Бога, да пазя свето и неуклонно конституцията и законитѣ на княжеството и въ всички мои мѣроприятия да имамъ предвидъ само ползата и благого на страната, за което да ми помогне Богъ“.

Следъ това князътъ цѣлуна кръста и евангелието и се отправи къмъ издигнатия му тронъ.

Отъ тоя моментъ князь Александъръ стана князь на България, а на Третото българско царство предстоеше да направи първитѣ свои стѣпки.

Тия стѣпки не можеха да водятъ другаде, освенъ къмъ първия етапъ, който трѣбваше да измине новата държава. А въ този етапъ трѣбваше да се изгради си-

лата на Третото българско царство. Дълъгъ и труденъ е този пѣтъ, но той е единствениятъ, по който е бивало създавано величието на народитѣ; той е пѣтя, по който сж вървѣли почитанитѣ и могъщи български царе; той е пѣтя, който трѣбва да измине и днесъ Третото българско царство, преди да получи отъ голѣми и малки народи признанието на неговитѣ естествени и законни права и преди да върне блѣсъкъ на своитѣ нѣкогашни царе.

Съ това съзнание князь Александъръ се възкачи на престола на българскитѣ царе.

ГЛАСЪТЪ НА НАРОДА

Презъ последнитѣ два дни на месецъ юний князь Александъръ пѣтуваше отъ Търново за новата си столица София. Пѣтятъ бѣ дълъгъ, защото се пѣтуваше съ файтони и, при това, по невъзможно лоши пѣтища. Тия обстоятелства създаваха впечатлението, че границитѣ на свободното княжество затварятъ достатъчно земя, за да се изгради чрезъ нея силна държава. Това бѣ го почувствувалъ и самиятъ народъ, който даде изразъ на своята вѣра при посрѣщането на княза.

Най-сетне, следъ двудневно изморително пѣтуване и следъ непрекъснати посрѣщания и изпращания, на първи юлий князътъ пристигна въ София. Посрещането бѣ съ невиджанъ дотогава блѣсъкъ. А по шосето и въ града арки, арки — тъкмо тринадесетъ! Всички бѣха окичени съ зеленина и съ най-различни надписи, които отразяваха гласа на народа.

На арката при църквата св. София сж поставени надписитѣ:

— Добре дошелъ, свѣтли княже!

А отъ другата страна:

— Дерзай, княже, народътъ е съ тебъ.

Тукъ стана официалното приветствуване. Тукъ споредъ хубавия славянски обичай стана и поднасянето на хлѣбъ и соль отъ столичния кметъ върху сребренъ подносъ, художествено изработенъ. Тукъ се изреждатъ и депутации, депутации — безброй.

Най-после шествието потегли къмъ двореца. Улицитѣ сж изпълнени съ народъ — граждани и селяни дошли отъ близки и далечни села. Шумъ, виковете, акла-

мации, а надъ тѣхъ се носи мощно ура и Шуми Марица, които заглушаватъ невъобразимия шумъ.

Засвидетелствуваната непринудена любовъ като чели зарази и самия князь. Той вече не чувствуваше никаква умора, бѣше забравилъ и суровитѣ думи на желѣзния канцлеръ, лицето му сияеше, очитѣ горѣха. А това още повече опияняваше народа и тѣхнитѣ души, каточели се галѣха и дори сливаха. При нѣкой по-силенъ избликъ на чувства отъ страна на народа князътъ ставаше на крака въ файтона и произнасяше заученитѣ на български думи:

— Да живѣе България!

Но когато и той биваше заразяванъ отъ този избликъ на чувства, извикваше високо:

— Моето отечество е България!

Или пъкъ просто ставаше безмълвно, усмихваше се и оставаше неговата душа да говори съ онзи безмълвенъ езикъ, който е разбираемъ отъ всички души...

Вечерята и тукъ започватъ „илюминации“. Късно презъ нощта манифестациитѣ не стихватъ. Но колкото и да сж неорганизираны тѣ не сж безсмислени. Както сега, така и при всички подобни случаи, народътъ влага въ една или въ друга форма своитѣ съкровени въжделения.

Къмъ полунощъ една огромна тълпа се задава къмъ двореца. На чело върви Стефанъ Стамболовъ, а до него носятъ два опънати транспиранти, на които бѣ написано набързо:

— Приветствува те Санъ-Стефанска България отъ Сулина до Солунъ, отъ Кавала до Видинъ, отъ Охридъ до Варна!

И може би, колкото по-неорганизираны сж подобни манифестации, толкова по-съкровени въ душата на народа сж чувствата, които се изразяватъ, толкова по-съкровенъ е и гласътъ на народа.

Новата столица на Третото българско царство не утихна презъ цѣлата нощъ, защото надъ двореца бѣ се издигналъ вече княжеския шандартъ — тамъ вече България имаше своя князь.

А по върховетъ на Витоша бѣха западени огромни огньове, които пробиваха нощния мракъ, както запаленитѣ огньове въ сърдцата на българитѣ проникнаха презъ мрака на вѣковетъ и озариха толкова очакваната свобода.

СОФИЙСКИЯТЪ ДВОРЕЦЪ

Князь Александъръ се възползува отъ временното затихване на радостнитѣ манифестации и влѣзе въ своя дворецъ. Но изведнажъ грѣйналото му лице се помрачи, когато влаженъ и мухлясалъ въздухъ го обляхна.

Наистина, той никога не бѣ си представлявалъ, че въ новата си държава ще намѣри разкошни дворци, но и никога не бѣ доускалъ, че за негово постоянно жилище ще бжде отредено нѣщо по-лошо отъ затворъ.

Когато войната била свършена и за столица на Третото българско царство билъ избранъ градътъ София, замислили се и за бждещия дворецъ. По онова време най-солидната постройка въ града е билъ софийскитѣ конакъ. И разбира се, изборътъ падналъ върху него.

Конакътъ е билъ седалището на мѣстния турски управителъ. Въ него сж се помещавали и всички административни служби. Той е построенъ въ 1873 година, и то споредъ тогавашния турски обичай, съ ангария отъ българското население.

Следъ като опредѣлили, че конакътъ ще послужи за бждещъ дворецъ, князь Дондуковъ-Корсаковъ заповѣдалъ да се извърши необходимиятъ ремонтъ. Това било възложено да се извърши отъ рускитѣ пионерни войски. И разбира се, тѣ не сж могли да извършатъ нѣщо повече отъ това — да го измажатъ и боядисатъ.

А следъ като се завършило съ „ремонта“, започнали съ мобилировката. Но тя била повече подходяща за нѣкой ресторантъ и за всичко друго, но не и за дворецъ. И действително, като донесли една дълга канцеларска маса съ много столове, като поставили шестъ маси за игра на карти и като купили отъ една фалирала пѣвачка отъ Виена малко мека мобилъ, смѣтнали, че мобилировката на двореца е завършена.

Тогавашниятъ дворцови свещеникъ А. Кохъ, който бѣ доведенъ отъ князь Александъръ, ето каква картинка ни дава за самия „дворецъ“:

... „Дворецътъ тогава бѣше стариятъ турски конакъ, една стара, четвъртита, на единъ етажъ (освенъ партера) тухлена постройка, безъ никакъвъ външенъ изгледъ. Едно ниско предверие водѣше до едни двойни

дървени стълби, които водеха за първия етаж. Направо от изхода към стълбището се минава през една широка, висока и без врати зала, която беше разделена от коридора с тежки турски килими и мобилирана по турски вкус. Тази зала беше приспособена за чакалня. На ляво и дясно от стълбището се отделяха входове, които водеха вътре. На ляво беше работната, приемната и спалната стаи на княза, а на дясно — столовата и залите за празненства и динета. Всичко беше малко, но разумно.

„Окупационното правителство се беше наело да ремонтира конака; когато, обаче, князът пристигна, намири вътре измазани тавани, които застраваха да паднат, тъй че въ спалнята си беше принуден да приспособи по тавана дървена преграда, за да не би падащите парчета да го убият. Мобилите, даже и въ стаята за аудиенция бяха пълни съ слама; на прозорците заковани тюлени пердета без корнизи; прибори лоши. Маса, вместо здрави, имаше такива само за игра на карти и те изподраскани съ креда.

„Уредбата, която после стана по нареждане на княза от маршал Ридзелъ беше достойна и съ вкус, придържана повече към ориенталски стил“.

И ако към тази картинка добавим, че въздухът беше влажен и дори миришеше на мухъл и че стайте и коридорите бяха тъмни и мрачни, ще си обясним защо още въ първия момент, когато князът прекрачи прага на своя „дворец“, радостното му лице се помрачи.

Колкото неприветлива и тъжна да беше цълата обстановка, князът прояви самообладание, достойно за удивление, и въ името на големото свое посвещение той се помири съ положението си.

Скоро, обаче, стана очевидно, че „дворецът“ не само не отговаря на най-малко на своето предназначение, но липсват му дори най-елементарните условия за едно прилично и хигиенично жилище. И заради това една комисия, по искането на княза, прегледа цълата постройка и реши, че е необходимо да се извърши основно преустройство.

По тази причина наложи се да се напусне двореца. Тогава князът се натъкна на нови затруднения. Въ цъла София липсваше каква да е прилична къща,

която може да послужи за временно жилище. Оставане само едно разрешение — да се вземе къщата на генерал Паренсов.

И наистина, когато веднага след освобождението ген. Паренсов пристигнал въ България, за да заеме поста министър на войната, въ цъла София не се указаваше една подходяща за него къща. Тогава той купил едно праздно място до Черната джамия и си построил жилище. Князът купил тази именно къща и когато се настанил въ нея едва тогава почувствувал, че въ София има едно уютно жилище. Тази къща получила името „малкият дворец“. По-късно дълго години тя била заемана от министерството на вътрешните работи, а днес новата постройка на това министерство се надига пакъ върху същото място.

Първоначално назначената комисия възнамявала преустройството на двореца да се извърши върху основните на стария конак, като се съборят само вътрешните стени. При по-основно преглеждане, обаче, се установило, че основите съ свършено слаби и затуй решили да се събори цълата постройка. Когато и това било извършено, повдигнал се въпроса за мястото на двореца. Тогавашият директор на общит сгради предложил дворецът да се построи вън от града, към Слатинския редут, нкъде около сегашното място на военното училище. Това предложение, обаче, не било прието и новият дворец се издигнал на мястото на стария конак.

Още тогава князът е обърнал внимание върху националните заложи. Въ новия дворец е имало къщата, въ които е владѣл напълно българският дух. Една от стайте е имала таван от свѣтъл дъб, върху който е изработено точно копие на един от таваните на Рилския манастир. Тази стая, постлана съ български килими, била наречена „стая за знамената“. Украсена съ разни оръжия, взети като трофеи, тя е била предназначена за бойните знамена.

И ето дворецът, който виждаме и днес, краси вече повече от половин столѣтие нашата столица. Похарчени 1,750,000 лева съ най-малкото нщо, което трѣбваше да се направи тогава за престижа на Третото българско царство.

ПЪРВИТЪ СТЪПКИ.

Колкото и младъ да бѣше, князь Александъръ имаше ясно съзнание за положението, което заемаше. И той вложи всичката си добра воля и всичкитѣ си свежи сили, за да бѣде не само добъръ владетель, но и все-странно полезенъ на новото си отечество.

Той бѣ си поставилъ като правило въ своя животъ — преди да иска нѣщо отъ своитѣ поданици, да бѣде крайно взискателенъ къмъ себе си. А освенъ това, увѣренъ въ своето сърдце, което остави да тупти само за България; имащъ всичкото желание да сплѣти около себе си цѣлия народъ, а съ общи усилия и да го поведе къмъ изграждане на Третото българско царство, двадесетъ и две годишниятъ князь Александъръ се опита да направи първитѣ стѣпки като владетель.

Князътъ ставаше сутринъ рано, още въ петъ часа, а следъ това приемаше докладитѣ на офицеритѣ отъ свитата. Когато тия доклади не му отнемаха много време, той отиваше на язда въ полето. Въ тия случаи той обичаше да се отбива въ казармитѣ и да следи отблизу непосредствено обучението на войницитѣ. При тия посещения той винаги внушаваше да се провежда оная здрава дисциплина, която вече владѣеше въ германската армия и въ която той самъ бѣ възпитанъ.

Станѣше ли деветъ часа, той вече се намиралъ въ работния си кабинетъ въ двореца и започваха да се изреждатъ разнитѣ ауденции. Министритѣ се явяваха обикновено всѣки день, безъ никакви формалности.

Независимо отъ всички официални приеми и доклади, князь Александъръ обичаше да влиза въ непосредственъ допиръ съ народа. И за да даде възможностъ на всѣки отъ неговитѣ поданици да му изкаже своитѣ болки и желания, той, подобно на старитѣ български царе, даде широка гласностъ на това си желание. По негово нареждане въ държавния вестникъ отъ втори априль 1880 година е обявено следното съобщение:

„Негово Височество князътъ има за постоянна грижа доброто на своитѣ поданици и като желае, доколкото му е възможно повече, да се запознае и лично съ тѣхнитѣ частни нужди и страдания, за да може да имъ помогне въ най-голѣмия възможенъ размѣръ — бла-

говолѣ да заповѣда, щото всѣки вторникъ отъ десетъ до дванадесетъ часа предъ пладне, всѣки може да се представи на Негово Височество въ двореца му, за да му изложи оплакванията си или за да му даде лично прошение.

„Тѣзи, които желаятъ да иматъ честта да се представятъ на нашия господаръ, трѣбва само да се явятъ въ речения день въ канцеларията на Н. В. и по редътъ си ще бѣдатъ веднага представени на Негово Височество.“

Възползувани отъ голѣмата демократичностъ на княза, често пѣти селяни идвайки на пазаръ въ града, нахлуватъ на групи въ двореца. Тѣ изказватъ желание да видятъ своя князь. И той излиза, поканва ги да сѣднатъ, но тѣ предпочитатъ да приклеknатъ върху килима и започватъ безкрайни оплаквания. Накрая тѣ си излизатъ ободрени отъ княжескитѣ думи и зарадвани отъ малкитѣ подарѣци, които получаватъ.

Но наредъ съ всички държавни и лични задължения, князътъ отдѣляше всѣка вечеръ време за своя учитель П. Горбановъ, съ когото изучаваше български езикъ.

Кѣсно следъ вечеря той оставаше надъ чуждитѣ вестници, които преглеждаше редовно. На масата му имаше винаги чаша чай. Макаръ и вече изстиналъ, той вземаше по една глѣтка и продължаваше да чете.

Тѣй продължаваше това съ дни, месеци, години. И младиятъ князь обрекалъ се да служи на интереситѣ на България, понѣкога се чувствуваше твърде самотенъ въ своята столица, въ която нѣмаше ни театри, ни концерти, ни нѣкакви равлѣчения, съ които да задоволи своитѣ културни нужди и въ която липсваше какъвъ и да е свѣтски животъ, който да го отвлѣче за моментъ отъ налегналата го понѣкога скука. Въ такива моменти случваше се князътъ, отъ висотата на своя тронъ, да хвърля завистливи погледи къмъ живота на обикновенния поручикъ Александъръ Батенбергъ, предъ изтънченитѣ маниери на когото се разтваряха широко вратитѣ не само на тежката аристокрация, но даже и на императорския дворъ въ Берлинъ. А тамъ неговото сърдце бѣ затрепѣло нѣкакъ по-особено, както трепѣше тогава сърдцето и на една отъ принцеситѣ.

Скоро, обаче, князътъ се събуждаше отъ такива сънища при отворени очи и се старалъ да се съобрази съ действителността на неговата столица. Тогава

той пожелавахе да посети нѣкои познати семейства, които, разбира се, предупреждавахе за своето желание. Но . . . и въ такива случаи, нашата действителност поставяше едно „но“ . . .

Домакините, щомъ получатъ княжеското предложение, разтичатъ се да устройватъ „бюфетъ“, съобщаватъ на близки и познати, а най-много на тѣзи, отъ които смѣтатъ, че ще иматъ нѣкаква полза и . . . желанието на княза да прекара часъ-два при спокойна домашна обстановка се помрачава отъ устроения отегчителенъ „приемъ“.

Князътъ се опита да устрои нѣкои балове и вечери, но и тукъ не липсваха любопитни случаи. На голѣмитѣ балове наредъ съ фраковетѣ и елегантнитѣ тоалети на дипломатитѣ и тѣхнитѣ семейства, често се виждатъ вълнени рокли и обикновени дневни костюми. А по нѣкога се случватъ и такива, които събуждатъ при входа своитѣ „калеври“ и пристѣпватъ върху гладкия паркетъ по чорапи.

И не само по баловетѣ ставаше това. Любопитни случаи имаше и при приеми и обѣдитѣ, които даваше князътъ.

Презъ есенната сесия на Народното събрание депутатитѣ сѣ били поканени на обѣдъ въ двореца. Трънскиятъ депутатъ Батановски, тъкмо отива къмъ двореца, среща на пазара свой съселанинъ и го пита:

— Искашъ ли да те водя при княза?

— Искамъ, оти да не искамъ?

Отговаря му ухиленъ до уши неговиятъ землякъ. И двамата тръгватъ, защото нашиятъ депутатъ си мисли: „ехъ, гдето има мѣсто за двеста души, защо да нѣма и за още единъ“.

И наистина, на трапезата сложили още единъ приборъ.

Въ такива случаи князътъ е правѣлъ всичко възможно, за да не се сконфузватъ отъ собственитѣ си постѣпки тия, които сѣ извършвали нѣщо не обичайно и не прието.

Каквото и да е правилъ, око̀то на княза винаги е било обърнато къмъ войската. И първитѣ негови стѣпки сѣ били насочени къмъ нея — да се проведе здрава дисциплина и да се създадатъ условия за нейното постепенно развитие и засилване.

Два месеци само следъ пристигането си въ България той използва празника на своя именъ день на тридесети августъ, за да тури началото на днешната гвардия, като още тогава формира първия ескадронъ. Дълго се обмисля и нейната форма, докато се установи на хусарската съ червенъ мундиръ, която е сѣщата и днесъ. Още сѣщото лѣто се започва и построятъ на гвардейскитѣ казарми.

Въ сѣщия този день той се обяви шефъ на първата софийска дружина.

При онзи културенъ и политически уровень на българския народъ и неговитѣ водачи, князъ Александъръ бѣ изправенъ предъ необходимостта да направи своитѣ първи стѣпки и въ политическия животъ на страната. Той разбираше много добре, че каквѣто и да е политическиятъ кадъръ, съ който разполагаше, неговата държава трѣбваше да се устройва, тя трѣбваше да живѣе. И младиятъ князъ се опита да направи и тукъ първитѣ стѣпки.

Но колкото и да бѣше младъ, князътъ разбра оная причина, която му се изпрѣчи като страшно препятствие, която по-после провали самия него и която още по-късно доведе България до нѣколко катастрофи и проигра за цѣли поколения националнитѣ идеали.

Когато князътъ пристигна въ България, скоро долови, че вътрешното политическо положение на страната не бѣше много спокойно. Още въ Учредителното народно събрание изпратенитѣ тамъ отъ българския народъ първенци не се указаха единодушни. А при прокарването на Търновската конституция очертахъ се две противни течения, отъ които се оформираха две непримирими партии — консервативната и либералната. Но скоро злото започна да става още по-голѣмо, когато тия партии се раздѣлиха не само по вътрешни въпроси, но застанаха едни срещу други и по външната политика на новата държава. Докато едниѣ заявяваха, че въ името на нашата признателностъ за освободението ни, ние трѣбва слѣпо и безусловно да се подчиняваме на Русия, даже и ако тя пожелае да ни окупира; другитѣ, като не скриваха дължимата благодарностъ къмъ Русия, издигаха по-горе отъ всичко друго, нашата държавна и национална независимостъ.

Още наскоро следъ възкачването му на българския

престолъ, свѣтлото чело на князь Александъръ бѣ по-мрачено. Той вече бѣ доловилъ, че очертанитѣ различия не се ограничиха само въ Учредителното народно събрание, но прехвърлиха неговата ограда и проникнаха всрѣдъ народа. А държавнитѣ въпроси се изправяха неумолимо и чакаха своето разрешение, което трѣбваше да задоволи и обедини цѣлия народъ.

Следъ приемане на Търновската конституция и следъ като князътъ бѣ вече избранъ, на него предстоеше да освободи временното руско окупационно правителство и го замѣсти съ чисто българско.

Младиятъ князь имаше здраво чувство за значението на първитѣ стѣпки, които трѣбва да направи българското управление. Той искаше първиятъ му кабинетъ да бѣде не партиенъ, а националенъ. Тѣй съставенъ отъ представители на цѣлия народъ и обединени всички около него трѣбваше да се прокаратъ първитѣ бразди на управлението. Само тогава, мислѣше си той, ще могатъ да се вложатъ всичкитѣ национални сили въ полезно творчество, за да се изгради новата държава. Само тогава ще могатъ да се отстранятъ всички странични и чужди домогвания, нѣкои отъ които той бѣ вече доловилъ.

Съ тия прекрасни намѣрения князътъ се залови да примири представителитѣ на дветѣ партии. И той ги поканва по отдѣлно при себе си, убеждава ги въ името на националнитѣ интереси, моли ги отъ свое име да се примирятъ и влѣзатъ въ единъ общъ кабинетъ. Всичкитѣ му усилия пропаднаха. Проявеното упорство бѣ достойно за по-благородни и по-полезни цели. И тия, които се указаха на чело на народа въ зората на Третото българско царство, каточели презъ дългитѣ мрачни вѣкове още не бѣха се отърсили отъ ония раздори и несъгласия, които туриха край на Второто българско царство.

При това положение князь Александъръ се видѣ принуденъ да състави своя първи кабинетъ само отъ представители на едната партия — на консерваторитѣ. И тогава князътъ се залови съ младенчески жаръ за работа. Неговото съкровено желание бѣше да закрепи вътрешно държавата, да я устрои на здрави основи и да я освободи както отъ турското васалство, така и отъ руското хазайничество. А той чувствуваше, ясно, че

за постигане на тия голѣми задачи, необходима е единодушната и пълна подкрепа отъ цѣлия български народъ.

И наистина, опасенията на княза скоро се оправдаха. Рускитѣ срѣди въ България започнаха да се проявяватъ. Подбудитѣ биваха различни, но всички насочаха стрелитѣ си къмъ княза, а чрезъ него и къмъ България.

Тѣзи, които бѣха около князь Дондуковъ-Корсаковъ, следъ пропадането на неговата кандидатура, последнаха неприязнено къмъ князь Александъръ, макаръ че лично той да не бѣ виновенъ за това.

Други, чийто користни намѣрения се разбиваха въ непреклонността на княза, естествено се опълчваха срещу него. По това време желѣзопътната линия, която идваше отъ западъ трѣбваше да се продължи отъ Нишъ презъ София за Цариградъ. Нѣкои висши руски чиновници, обаче, настояваха, вмѣсто тази линия, да се прокара линията Русе—София и това предприятие да се вѣлажи на руската компания Гинсбурга. Князътъ обаче се противопостави на тия домогвания, колкото и високопоставени да бѣха агентитѣ и застъпницитѣ на компанията. Все по това време нѣкои руски кръгове бѣха наострили апетититѣ си къмъ Народната банка. Тѣ искаха да я превърнатъ въ акционерна и съ чужди капитали. Много прозрачни бѣха целитѣ имъ, колкото и да ги прикриваха съ благовидни и доброжелателни предлози, както обикновено се действува при подобни случаи. Но тукъ князътъ бѣ подкрепенъ отъ правителството и всички домогвания бѣха отблъснати.

Трети пъкъ, като имаха нѣкакви скрити домогвания, опитваха се да си послужатъ съ всевъзможни интриги и доноси, въ които, разбира се, замѣсваха и името на княза. А наредъ съ всички тия чужди домогвания и неприятности, политическитѣ борби ставаха по-непримирими и неволно нашитѣ партии ставаха понѣкога оръдия на тия чужди домогвания и жертва на безсъщностни интриги.

Положението на младия князь трѣбва, наистина, да е станало много мъчително, защото той бѣ разкрилъ мѣката си предъ ромънския кралъ Каролъ I, съ когото съ били добри приятели и на когото между другото бѣ написалъ:

„Преданъ отъ все сърдце на царъ Александра, желалъ бихъ да не направя нищо, което би могло да се види, като антируско. За съжаление руските чиновници тукъ сж действовали съ най-голъма безсвѣстностъ. Въ всички министерства владѣе страшно безредие и системата на грабителство, благодарение на Дондуковитѣ порядки, е тукъ едва ли не санкционирана. Всѣки денъ съмъ поставенъ подъ тягостната алтернатива — или да се подчинявамъ на руските искания или да бъда обвиненъ въ непризнателностъ къмъ Русия и „оскърбление на най-светитѣ чувства на българитѣ“. Положението ми е, наистина, ужасно. Отблъсвамъ всичко, което е противъ свѣстѣта ми и поради това всѣки денъ трѣбва да пиша на императора, за да предупредя клеветитѣ на тукашнитѣ руски чиновници“.

А какъ лесно би могаль да се справи съ тия домогвания и интриги, ако князътъ имаше единоклудната подкрепа на народа. Въмѣсто това, обаче, борбитѣ между партиитѣ ставаха все по-невъздържани и пропастьта между тѣхъ все по-дълбока.

Затрудненията станаха още по-голѣми, когато следъ назначеното правителство изъ срѣдитѣ на консервативитѣ, първитѣ законодателни избори бѣха спечелени съ огромно мнозинство отъ либералитѣ.

При това положение, на двадесетъ и първи октомврий 1879 година бѣ свикано първото обикновено Народно събрание. Откриването стана съ необикновена тържественостъ. А и князътъ се яви лично и произнесе знаменателнитѣ слова:

„Европа има днесъ обърнати очитѣ си върху първото законодателно Народно събрание и ще сѣди отъ него за степенъта и способността на българския народъ да се ползува отъ даденитѣ му свободи.“

Народнитѣ избраници и тѣхнитѣ водачи, обаче, останаха глухи и безчувствени къмъ толкова мѣдритѣ думи на княза. И едва дочакали неговото излизане отъ Събранието, тамъ се разрази цѣла буря отъ заглушителни крѣсъци:

— Долу, долу правителството!

И първото българско правителство бѣ съборено. Но „победителитѣ“ не си даваха смѣтка, че съ това, което правѣха тогава, тѣ неволно събарятъ и устоитѣ на държавата.

Тѣй започнаха първитѣ стѣпки на князъ Александъръ. Изглежда, този младъ човѣкъ, едва-що дошелъ въ новото си отечество, отстояваше неговитѣ интереси по-добре и отъ най-шумно избранитѣ партийни избраници.

КЪМЪ НАЦИОНАЛНИТѢ ИДЕАЛИ

Идейното раздѣление на българския народъ и ожесточенитѣ борби между партиитѣ замѣглиха погледа къмъ националнитѣ идеали. А и когато се проявяваха, перспективитѣ не бѣха радостни. Дори и по този голѣмъ националенъ въпросъ, пѣтищата, които изхождаха отъ различнитѣ лагери, се разединяваха и силитѣ на народа се разпрѣсваха.

За щастие, сърдцето на младия князъ бѣ започнало да тупти съ копнежа на българскитѣ идеали. Интересното е, че въ тоя трепетъ на сърдцето си, той долови и нѣщо лично. Когато се натъкна на българскитѣ несъгласия и раздори, той съзрѣ голѣмото зло, но не се отчая. И напрегна силитѣ си, за да намѣри срѣдството, чрезъ което би могаль да обедини българския народъ. Той разбираше много добре, че заедно съ това ще затвърди и своето положение, ще затвърди и едва-що възобновения тронъ на българскитѣ царе.

Тогава въ главата на князъ Александъръ се роди идеята да се пристѣпи къмъ първия етапъ отъ националния идеалъ — освобождение и обединение на разпокъсания български народъ. А тоя първи етапъ, споредъ него, трѣбваше да завърши следъ като се премахне границата по продължението на Стара планина и се извърши съединението на северна и южна България.

И съ крилатото си младежко въображение, младиятъ князъ вече се виждаше съ ореола на народенъ обединителъ. И закрепваше тогава вѣрбата му, че ще обедини около себе си и идейно цѣлия български народъ; ще въпрегне тогава цѣлата национална енергия въ изграждане на новата държава и, станала силна, тя ще може да отбива лесно чуждитѣ домогвания, за да подготви пътя и къмъ втория етапъ отъ националния идеалъ.

Може би, тази идея вече е зрѣла у него, когато реши да посети нѣкои отъ съседитѣ, за да закрепи връзкитѣ си съ тѣхъ. И още презъ първата година на своето ца-

руване той посещава Българдъ. Тамъ е посрещнатъ отъ кралъ Миланъ толкова сърдечно, че продължава гостуването си още два дни. Оттамъ отива въ Букурещъ, където е посрещнатъ отъ кралъ Каролъ I също много радушно.

Наскоро следъ това стана откриването на първото обикновено Народно събрание. Ние вече видѣхме какъ стана тогава.

Следъ събарянето на първия български кабинетъ князътъ отново се залови да примири двата враждуващи лагери. Той имаше много сериозни причини отъ държавенъ характеръ, за да желае искрено едно помирение. Голѣмитѣ задачи отъ вътрешната, а най-вече отъ външната политика, които би си поставилъ, налагаха сплътеностъ и пълно единодушие. Той имаше нужда да даде да се разбере тамъ където трѣбва, че цѣлиятъ български народъ стои здраво задъ него и ще го подкрепи съ цѣлата си сила. Тогава държавниятъ глава, наистина, ставаше неотговоренъ, интригите и клеветите не можеха да го засегнатъ и разпредѣляйки се отговорноститѣ между всички фактори на управлението, лесно биха били отстранени опититѣ за чуждо вмѣшателство.

Съ тия прекрасни намѣрения младиятъ князь се залови отново да помири двата лагери. Сега, обаче, тия които бѣха победили въ изборитѣ и въ самото Народно събрание, бѣха станали съвсемъ надмѣнни. И тия „победители“ останаха непримирими къмъ „победенитѣ“. Тѣ, наистина, бѣха застанали въ два враждебни лагери. Каточели едниѣ и другитѣ не бѣха все българи, каточели всички тѣ не искаха или поне говорѣха, че искатъ доброто на България . . . А мѣдритѣ държавници сѣ великодушни, даже къмъ народнитѣ врагове, когато тѣ сѣ вече повалени.

Князътъ остана неразбранъ. Той самъ-саминъ трѣбваше да отстоява народното единство. Пакъ самъ трѣбваше да отбива чуждитѣ вмѣшателства. И разбира се, неизбѣжнитѣ последици не закъснѣха. А ако ги проследимъ, ще ги намѣримъ достигнали дори до наши дни . . .

Тогава князь Александъръ не можеше въ никакъвъ случай да разчита на единодушната подкрепа отъ цѣлия български народъ. Но каточели тая несполука бѣ малка. Неговото положение бѣше още по-трагично. Той не можеше да се облегне сигурно дори на едната партия.

При това, именно, вътрешно положение, отъ Петроградъ поискаха да бѣде разтурено първото българско Народно събрание. Разбира се, Русия, чиито рани отъ току-що завършената Освободителна война още бѣха отворени, не можеше да слуша спокойно рѣзкитѣ декларации на българскитѣ либерали. И затуй, когато при първитѣ избори либералитѣ получиха огромно мнозинство, руситѣ имаха своитѣ основания да бѣдатъ недоволни. И по тая причина тѣ поискаха отъ княза да разтури току-що свиканото Народно събрание.

Какво трѣбваше и какво можеше да направи князь Александъръ?

Той, колкото и младъ да бѣше, вече долавяше, че ще се правятъ опити за вмѣшателство въ нашитѣ вътрешни работи. Въпросътъ бѣше — какъ да се посрещнатъ тия опити? Лично той бѣ готовъ да презре личнитѣ си връзки съ руския царски дворъ, да пренебрегне и роднинскитѣ си отношения съ своя вуйчо — царъ Освободителя. Преди да направи това, обаче, и преди да изправи гърдитѣ си предъ посегателствата на Петроградъ, той имаше и правото, и длъжността, да поиска единодушната подкрепа отъ своя народъ. И въ това отношение той направи всичко, което бѣ по силитѣ му и въ властта му.

Злото, голѣмото зло, идваше отъ раздоритѣ и непримиримостта на създаденитѣ партии, които разпокъсваха и българския народъ. Партиитѣ можеха тогава да сѣществуватъ. Тѣ можеха да бѣдатъ даже и полезни ако се задоволѣха чрезъ щракане на мислитѣ и идеитѣ да вървятъ къмъ творчество, да създаватъ най-свършеното. А вмѣсто това, нашитѣ, български партии, трѣгнаха по пътя на рушението и отрицанието. Враждуващи и непримирими тѣ се изключваха едни други и по-скоро биха се съгласили да пропадне цѣлата държава, отколкото да седнатъ редомъ съ своитѣ „противници“, за да я спасяватъ.

При това психическо състояние не бѣ трудно дветѣ партии да взематъ крайни становища, както по вътрешни, така и по външни въпроси. Докато едниѣ още първата година следъ Освободителната война заеха рѣзко становище спрямо Русия, другитѣ пъкъ отидоха въ другата крайностъ — тѣ бѣха лишени отъ всѣкакво чувство на национално достойнство, тѣ дори не смѣха

да мислят по български и като българи, а всецъло предоставяха народната съдба въ ръцетъ на Русия.

Останалъ самъ, князь Александъръ не можеше да направи друго освенъ да приеме искането на Петроградъ. И той издаде указъ за разтуряне на първото Народно събрание. Но даже и въ тоя последенъ моментъ той не губеше надежда да се достигне помирение. И съ тия надежди състави единъ неутраленъ кабинетъ подъ председателството на Климента.

Ще съзнаятъ ли партиитъ деликатното положение на княза? Ще надмогнатъ ли тѣ партизанския егоизъмъ и ще се примирятъ ли помежду си? Ще подкрепятъ ли тѣ княза срещу надигащата се външна опасностъ или ще предпочитатъ да се подхвърлятъ и престола, и самата държава на страшни сътресения?

Това бѣха съдбоносни въпроси, които князътъ остави да получатъ своето разрешение безъ негово прѣко вмѣшательство. Той даде само възможностъ за най-благодатни резултати, като назначи неутраленъ кабинетъ. Наскоро следъ това той трѣбваше да замине за Петроградъ, за да присъствува на двадесетъ и петъ годишния юбилей на царь Освободителъ.

Князь Александъръ е посрещнатъ много сърдечно отъ императорското семейство и той се е надѣвалъ, че ще разпръсне разнитѣ интриги, които сж стигнали до Петроградъ. Извършениятъ, обаче, въ това време атентатъ помрачава общата радостъ и, разбира се, никой не е мѣжалъ тогава да се занимава съ ония въпроси и въпросчета, които сж тревожили далечна София.

Колкото и да бѣше потресающъ този атентатъ, все пакъ императорътъ се спаси отъ него като по чудо. А за да стане това чудо причината бѣше бащата на князь Александъръ.

Въ разкошната столова на зимния дворецъ всичко е било готово. Опредѣлениятъ часъ да седнатъ на трапезата вече минава. Всички поглеждатъ неспокойно, поглежда и императорътъ отъ време на време къмъ входа. Очакваха само Хесенския принцъ, който е братъ на императрицата и баща на князь Александъръ. Но той още не идваше. И макаръ да бѣше закъснѣлъ съ нѣколко минути, императорътъ бѣ решилъ да го дочака преди да седне. Но тъкмо въ това очакване, въ столовата

избухналъ страшенъ взривъ и благодарение на това императорътъ останалъ невредимъ.

Докато е билъ още въ Петроградъ князътъ ималъ интересенъ разговоръ съ императрицата Мария Александрова. Добрата леля бѣше се погрижила да намѣри княгиня на България и другарка на своя племеникъ. Тя му я дори посочи. Това бѣ руската княгиня Юсупова. Но младиятъ князь отклони деликатно предложението. Той не бѣ съблазненъ даже отъ голѣмото богатство, което възлизаше на тогавашнитѣ петдесетъ милиона лева, които княгинята щѣше да му донесе. По това време той чувствуваше, че сърдцето му не е свободно. То вече бѣ трепнало по друга русокоса принцеса...

Когато князътъ се върна въ София, положението бѣ станало още по-обезпокоително. Никакво помирение не бѣ постигнато, а новитѣ избори дадоха още по-голѣмо мнозинство на либералитѣ. И князътъ се подчини на народната воля.

Дошли на властъ, хората отъ тази партия, каточели изгубиха и последния остатъкъ отъ чувството на мѣрка. За помирение вече не можеше и да се мисли, защото двата лагера не можеха даже да се търпятъ. А властта още повече заслѣпява, преследванията на „противницитѣ“ стигаха до жестокостъ и на всѣкъде вънъ отъ своята партия виждаха само „противници“. Опитаха се да ограничатъ правата на княза, замислѣха да създадатъ и своя, партийна войска, като нѣкогашнитѣ преториянци. Но тукъ князътъ рѣзко се противопостави.

И все пакъ, въпрѣки всичко, въпрѣки дори личнитѣ оскорбления, князътъ би забравилъ всичко, което бѣ се случило дотогава. Едно, обаче, той не можеше да забрави. А ето какъ то се случи:

Още следъ идването си въ България князь Александъръ бѣ ориентиранъ върху общото положение на новата държава и на цѣлокупния български народъ. И още тогава у него се оформиха националнитѣ идеали и пътя къмъ тѣхъ.

Единъ день той свика министерския съветъ въ двореца и заговори за това, което го вълнуваше. Той говори за положението на българитѣ отвѣдъ границитѣ на свободното княжество, говори за националнитѣ идеали, поставя конкретно въпроса за Източна Румелия, спо-

лагери. По-късно, тяхното число се увеличи. Тъй стана разкъсването на българския народ от създадените партии, числото на които съ времето растеше — растеше и разпокъсването. Заедно с това, промъкна се поквара въ взаимните отношения и дори въ отношенията къмъ държавния глава.

Презъ май 1880 година почина руската императрица. Нѣмаше нищо по-естествено отъ това князътъ да пожелае да присъствува на нейното погребение. Толкова повече, че тя бѣ не само съпруга на царь Освободителъ, но и леля на князь Александъръ. При това положение, князътъ поиска да му се отпусне авансъ срещу редовната му цивилна листа, ако отговорните фактори не мислятъ да му отпуснатъ специални командировачни сѣдства. Съответниятъ министъръ, обаче, отказа и едното и другото.

Князътъ се издигна по-високо отъ подобни схващания, не направи никакви възражения и преглътна дълбокото си огорчение. Но той не можеше да си позволи да изложи България. Той разбираше много добре какво впечатление би произвело въ Петроградъ, ако князътъ на свободна България не присъствуваше на това погребение. И той, отъ висотата на своя тронъ, прие поръчителството на единъ отъ неговите поданици, родолюбивиятъ гражданинъ Хаджиеновъ, и изтегли отъ народната банка нуждната му сума, подъ формата на заемъ, като най-обикновенъ клиентъ на банката.

Князь Александъръ наблюдаваше погрѣшните стѣпки на своето правителство, които отегчаваха все повече положението на младата държава. Въ външно отношение то не само, че не бѣ спечелило благоразположение то на чуждия свѣтъ, но бѣ успѣло да предизвика недоволство почти въ всички държави. Вътре въ страната, въпрѣки голѣмото си мнозинство въ Народното събрание, то каточели почна да губи почва подъ краката си и затова побърза да прокара своите законодателни пълномощия, чрезъ които правителството можеше да издава закони и безъ Народното събрание.

Всичко това предизвиква княза да се замисли за една промѣна въ управлението. Но върху кого можеше да се облегне — ето голѣмиятъ въпросъ, на който не можеше да се отговори. Всичките му опити да обедини усилията на малка България, се провалиха въ неприми-

римостъта на партиите. А и на отдѣлните партии той вече не можеше да разчита, защото бѣ опиталъ и двата лагера. Слабитѣ политически кадри на младата държава не даваха възможностъ и за никакви други комбинации. А следъ случая съ руския консулъ Кумани, той не можеше да се довѣри вече на никого отъ младите и неопитни държавници.

Положението на княза ставаше толкова по-трудно, колкото повече се увеличаваха и затрудненията при управлението на държавата. Заедно съ това интригите не само не стихаха, но заинтересованите руски сѣди, виждайки българската неговорчивостъ, използваха умѣло отдѣлните лагери за прокарване своите домогвания. А понеже князътъ се противопоставяше, стрелите се насочваха винаги срещу него.

При това състояние на работите въ държавата, князътъ се почувствува съвършено самъ. Но даже и при това положение той не се отказа отъ желанието да постави редъ въ управлението и да създаде условия за изграждане младата държава.

Тъкмо въ това време дойде вестъта за трагичния край на царь Освободителя. На първи мартъ 1881 година той бѣ убитъ съ бомба.

Това печално събитие потопа княза въ дълбока скръбъ. И той заплака като дете, останало крѣгълъ сиракъ. Сълзи, като рѣка, протекоха, каточели оплакваше не само печалната участъ на своя вуйчо, не само трагичната сѣдба на царь Освободителя на България, но каточе оплакваше своята собствена участъ и сѣдбата на България.

И наистина, по неувимите пѣтища на предчувствията, князътъ долавяше, че съ загубата на царь Освободителя, той лично губи голѣмия закрильникъ срещу безсѣвъстните интриги, а България — голѣмия свой покровителъ.

Още на следния день князь Александъръ трѣгна за Петроградъ. Следъ погребението той има продължителенъ разговоръ съ новия императоръ Александъръ III, на когото изложи действителното положение на управлението въ България. Съпоставяйки сведенията отъ официалните доклади за положението въ България съ тоя разговоръ, императорътъ бѣ силно разтревоженъ за сѣдбата на новата държава. Тогава, именно, се оформи

идеята да се съспендира временно действието на конституцията.

На път за България князът се отбива в Берлин и в Виена. От разговорите, които е водил там, той е бил насърчен към взетото вече решение както от Бисмарка, така и от канцлера на Австроунгария.

След едно отсъствие около месец и половина князът намира положението в България още по-тежко. Тогава той взема смелото решение да подхвърли на карта и собствения си престиж, но да се опита да спаси България преди да е изпаднала в пълен хаос.

И на двадесет и седми април 1881 година той издаде следната прокламация:

„Българи,

„Две години вече стават откак Богу бѣ угодно да ми връчи съдбините на България чрезъ единомушния изборъ на нейния народъ. По съвета и настояването на нашия Освободител и мой вуйка царь Александъръ II, но не безъ колебание и строго самоизпитание, азъ се решихъ да преклоня глава предъ Божия промисълъ и да посветя живота си да доведа България до изпълнението на опредѣлената ѣ отъ историята задача.

„Приехъ убо управлението на княжеството и работихъ за него съ пълната прямота на своя характеръ. Въ продължение на две години, азъ допуснахъ да станатъ всички възможни опити за устройството и правилното развитие на княжеството; но за зла честь, надеждите ми се осуетиха. Днесъ отечеството ни, свършено дескредитирано отвънъ, се намира въ голѣмо разстройство отвътре. Това разклати въ народа вѣрата въ правдата и му задава страхъ за бъдещето му.

„Българи, азъ положихъ клетва на конституцията. Държалъ съмъ клетвата си и ще я опазя до край. Но тая клетва, като изисква „да пазя свято и ненарушимо конституцията и законите на княжеството“, Ми налага да имамъ предъ очи въ всичките си разпорѣждания само ползата и доброто на княжеството.

„За ползата и доброто, прочее, на княжеството, азъ считамъ своя свещена длъжностъ да обява най-тържествено предъ народа си, че днешното положение на работите въ княжеството прави невъзможно изпълнението на моята задача.

„За това, основавайки се върху правата, които ми дава конституцията, азъ решихъ:

„Да свикамъ въ най-непродължително време Великото народно събрание, върховенъ органъ на народната воля, за да му обява моето последно решение и да му предамъ съ короната наедно съдбините на българския народъ.

„За да обезпечя материалното спокойствие на страната, за да дамъ достатъчно време на населението да се освѣтли въплне върху оценката, която ще вземе и за да осигуря пълната свобода и безпристрастие при изборите, азъ възложихъ на моя воененъ министъръ генералъ Ернротъ, да състави едно ново министерство. Това министерство ще има привремененъ характеръ и ще управлява, догдето Великото народно събрание се произнесе.

„Само, ако Великото народно събрание озакони ония необходими за управлението на страната условия, отсъствието на които е основната причина на днешното безизходно положение, само тогава мога да остана на българския престолъ и да нося отговорностъ предъ Бога и предъ потомството.

„Въ противенъ случай, азъ съмъ решилъ да се откажа отъ княжеския престолъ, съ съжаление, но съ дълбоко убеждение, че до край съмъ изпълнилъ длъжността си.

Александъръ I“.

Смъщото лѣто се произвеждатъ избори и Великото народно събрание се свика въ Свищовъ. Тукъ всрѣдъ шумни акламации, на князь Александъръ се гласува извънредно пълномощие за срокъ отъ седмъ години.

Следъ тоя смѣлъ актъ на княза, небето надъ България се разведри. Каточели съ нѣкаква магическа пръчка партийните борби стихнаха, партизаните се свиха въ черупките си и се подхвана усилена творческа дейностъ на всички посоки на управлението.

Разбира се, това затихване на първо време бѣ само външно. Бѣше необходимо по-продължително време, за да се заздравятъ пораженията, да се внедри търпимостъ между довчерашните политически „противници“ и да се издигне съзнанието между тяхъ, че тѣ преди всичко сѣ българи. Тогава и само тогава би се подготвило пълното единомушие въ българския народъ.

Имаше, обаче, заинтересовани чужди срѣди, които нѣмаха интересъ отъ това успокояване на народа.

Бѣше се повдигналъ пакъ въпросътъ за постройката на линията Русе—София. Рускиятъ пълномощенъ министъръ Хитровъ бѣ дотолкова заинтересованъ въ това предприятие, че бѣ решилъ да използува всички срѣдства, но да го наложи. Интриги, обещания, раздухване на страсти — всичко бѣ въ ходъ. И въ своето увлѣчение стигна до тамъ, за да заяви на княза, че това е желанието на руския императоръ.

Въ първия моментъ князътъ бѣ смутенъ отъ тая изненада, но неговото честно сърдце не допускаше такава възможностъ и на смѣлото заявление на дипломата той отвърна спокойно, но решително, че иска да му се дадатъ доказателства, отъ които да се увѣри, че това е действително желание на императора. Хитровъ заминава за Петроградъ, връща се, но съ праздни ръце. И ожесточенъ, повежда борба срещу княза и правителството, като въ борбата си използува другата партия.

Борбитъ отново се разрастватъ. Правителството не може да се справи и посъветва княза да поиска нѣкой руски генералъ, който съ своя авторитетъ да обуздае развилнѣлитъ се страсти.

Съ това намѣрение князътъ заминава за Петроградъ. Тамъ императорътъ го приема много радушно и го задържа въ двореца известно време. При това добро разположение князътъ не само успѣва напълно въ своята мисия, но добива съгласието и за отзоваването на пълномощния министъръ Хитровъ.

Следъ връщането си въ България князътъ назначава генералъ Каулбарсъ за министъръ на войната, а генералъ Скобелевъ — министъръ на вътрешнитъ работи. Но и тукъ златниятъ телецъ прояви своето могъщество. Тия, които князътъ бѣ си избралъ и които бѣ довелъ чакъ отъ Русия, за да въдворятъ редъ въ България се указаха също агенти на голѣмото руско дружество. Хитровъ бѣ отзованъ, а вмѣсто него дойдоха двама Хитровци.

Въпросътъ за линията Русе—София тоя пѣтъ достигна до Народното събрание. Мнозинството бѣше на правителството, а въ него влизаха и двамата руски генерали, които съ жаръ защитаваха внесения проектъ.

Това обстоятелство, обаче, съвсемъ не смути млади-

тъ български законодатели. Въ тѣхъ бѣ заговорило здравото чувство на българи и тѣ поведоха решителна борба противъ домогванията на руското дружество. И проектътъ на генералитѣ пропадна. Народното събрание се съгласи да се отпусне кредитъ само за проучване на трасето и то изключително отъ български инженери.

Не успѣли тукъ, рускиятъ генерали прехвърлиха погледитъ си къмъ опозицията. Съ всички срѣдства и обещания, тѣ се постараха да ги привлѣкатъ, за да прокаратъ своитѣ домогвания. И ето, борбитъ почнаха отново. И, разбира се, главната прицелна точка стана пакъ князътъ.

Презъ май 1883 година трѣбваше да се извърши коронацията на императоръ Александъръ III. Българскиятъ князъ бѣ също поканенъ. Но преди да замине за Русия, той предприе нѣкои посещения, а въ това време бѣ разрешилъ на генералъ Соболевъ отпускъ. И въ същото време, когато се радваше на сърдечния приемъ и въ Цариградъ, и въ Атина, и въ Цетина, когато въ тия столици се изразяваше уважението къмъ България и къмъ нейния князъ, въ същото време генералъ Соболевъ насипваше купъ интриги въ Петроградъ. И когато пристигна въ руската столица, князътъ усѣща голѣмиятъ владъ при неговия приемъ. Той чувствува пренебрежението, които ставатъ дори обидни. И следъ церемонията при коронацията, той напуска Русия огорченъ.

Тогава князъ Александъръ остана да пази България самъ срещу всички...

КНЯЗЪ, НАРОДЪ И УПРАВНИЦИ

При последното пребиваване въ руската столица, за князъ Александъръ стана ясно, не само, че не може вече да разчита на поддръжка, но и че открито се обявяватъ противъ него. И не само това. Руската дипломация бѣ вземала окончателно становище по отношение смдбата на княза и наскоро въ европейския печатъ проникнаха статии около детронацията на князъ Александъръ.

Въ разискванията по тоя въпросъ въ печата се посочваха най-различни подбуди и причини. Може би, за нѣкои отъ тѣхъ имаше нѣщо вѣрно, но истинската, голѣмата причина да се достигне до това положение, още

не бѣ проникнала нито въ европейския печатъ, нито въ съзнанието на българскитѣ политически водачи. Самият князь Александъръ бѣ разбралъ, че тая голѣма причина на се крие само въ нерадостната българска действителност отъ онова време.

Той чувствуваше много добре, че всички интриги и чужди домогвания биха се разбили на пухъ и прахъ въ твърдата броня, която е изкована отъ народното единодушие и закалена отъ чувството на национално достойнство. Тогава нѣмаше да се появяватъ пукнатини презъ които да се промъкватъ разни Хитровци, Кумановци и дори цѣли желѣзопѣтни предприятия. А въмѣсто това, подъ защитата на тая броня на народната сплѣтеностъ, огромната енергия на тоя жизнеспособенъ народъ можеше да бѣде впрегната въ оная творческа дейностъ, която ще изгради новата държава здрава и силна, за да може тя пѣкъ да прокара пѣтицата къмъ националнитѣ идеали.

Тѣй се чертаеха перспективитѣ предъ младия князь Александъръ встъпилъ върху трона на българскитѣ царе. И той вложи всичкитѣ си младенчески сили, за да поведе своя народъ къмъ новитѣ хоризонти.

Българската действителностъ, обаче, бѣ помрачила твърде много тия хоризонти, за да се стигне до тамъ, че се заговори открито за детронация. И пѣтувайки за България, подъ гнета на тѣжни мисли, въ ушитѣ на княза прозвучаха суровитѣ думи, които нѣкога желѣзниятъ канцлеръ бѣ му казалъ:

— Идете въ България. Все ще ви остане най-накрая единъ приятенъ споменъ.

Та нима, наистина, тая зла прокоба ще се сбѣдне?

При тая мисль князътъ се усмихна тѣжно. Той не вѣрваше нито въ прокобитѣ на желѣзния канцлеръ, нито въ домогванията на руската дипломация. Своята сѣдба и своята прокоба можеше да прочете само въ сърдцата на българитѣ. Но тукъ, именно, той бѣ смутенъ, защото българскитѣ народъ бѣ допусналъ чужди влияния всрѣдъ своитѣ срѣди. И потопенъ въ тия тѣжни мисли той вече приближаваше България.

Но какво става тамъ сега? Кѣде е истината? — Дали въ Петроградъ, дали въ думитѣ на желѣзния канцлеръ или тукъ, при неговия народъ? Той нѣмаше време

да мисли върху това, защото бѣ просто грабнатъ отъ разтворенитѣ сърдца на българитѣ.

И наистина, на двадесети юлий 1883 година, когато влѣзе въ своята столица, преживѣ истински триумфъ.

Изглежда, кроежитѣ на Петроградъ бѣха достигнали до София.

Тукъ се долавяше, че се замисля нѣщо лошо срещу тѣхния князь. Народътъ се стресна при възможността да го изгубятъ и всички разтвориха сърдцата си, за да му засвидетелствуватъ своята привързаностъ и своята любовъ.

При „Шарения мостъ“ е издигната арка. Тамъ духовенството, кмета и многоброенъ народъ причакватъ княза. Улица Ломска е станала неузнаваема. Хиляди флагове, зеленина и цвѣтя придаватъ празниченъ видъ, а заедно съ това многоброенъ народъ изпълва улицитѣ, притиска се съ часове, само за да може да върне своя князь и съ грѣйналитѣ си лица и свѣтящитѣ си очи да му каже, че го обича.

Музикитѣ свирятъ, мощно и топло ура се изтрѣгна изъ гърдитѣ и съпровожда княза до двореца, гдето отдавна го очакватъ всички министри и висши чиновници.

Князь Александъръ е силно трогнатъ. Отдавна очакваше да дойде този день, въ който князь, народъ и управници да се слѣятъ въ една мисль, едно желание, една воля — силата и величието на България.

Той е увѣренъ, че ако това непринудено единодушие, закрепи сплѣтеностъта между тия три фактори: князь, народъ и управници, тогава, наистина, сѣдбата на България би се промѣнила и тя смѣло и самоувѣрено би трѣгнала по трудния пѣтъ къмъ националния идеалъ.

Това, което изживяваше князътъ въ тоя день е неизразимо. Радостни надежди изпълватъ душата му. Той отива въ кабинета си, сѣда, но веднага става — нѣщо го не сдържа върху стола. Разхожда се, после спира и поглежда презъ прозорцитѣ. Погледътъ му се плѣзва къмъ града. И тамъ той чувствува празника, голѣмиятъ празникъ, който изпълва неговата душа, както и душата на народа.

И подчинявайки се на единъ неудържимъ поривъ, той слиза долу и възседналъ своя конь се изгубва въ

тѣснитѣ улици на града. А народътъ, като го забелязваше, струпваше се около него и възторжено го акламираше. Вечерята столицата бѣ илюминирана, а предъ двореца до късно кръшни хора се извиваха.

Та какъвъ е този празникъ, би запиталъ нѣкой. Наистина, князътъ се върна отъ едно пѣтуване въ чужбина. Но това е толкова обикновено нѣщо, пѣкъ и не за първи пѣтъ той се връща отъ такова пѣтуване. Не, не е това. Или по право, то е само външния поводъ. А истинскиятъ празникъ бѣше празникътъ на българското единодушие.

Втичко това, обаче, се зловиди на ония чужди срѣди, които имаха свои собствени замисли за смѣтка на България. Още презъ отсъствието на княза двамата руски генерали не бѣха останали съ скръстени рѣще. Тѣ работѣха прикрито за свелянето на княза отъ престола, като въ заговора се облѣгаха преди всичко на рускитѣ офицери, които заемаха всички висши постове въ младата българска войска. А когато въ София пристигна новиятъ руски дипломатически агентъ Ионинъ, дейността около заговора се засили.

Къмъ края на августъ 1883 година министърътъ на войната генералъ баронъ Каулбарсъ бѣ събралъ на лагера всички руски офицери. Тукъ той открито заявява, че князь Александъръ трѣбва да бѣде сваленъ насилствено отъ престола, защото билъ врагъ на Русия и измѣнникъ на славянството.

Повечето отъ офицеритѣ сѣ били вече посветени за целитѣ на тоя заговоръ. И все пакъ, нѣкои отъ тѣхъ останаха смутени отъ думитѣ на генерала. Никой не се осмѣли да вземе думата. Но каточели въ честнитѣ руски офицери заговори съвѣстѣта. И всрѣдъ общото мълчание става бригадниятъ командиръ полковникъ Логиновъ. Всички погледи се обръщатъ къмъ него. А той гледа своитѣ другари, гледа генерала и едва сдържайки възмущението си заявява:

— Предложението, което генералъ Каулбарсъ прави на офицеритѣ, е позорно за руската униформа . . .

Но още не завършилъ своитѣ думи, доблестниятъ полковникъ е арестуванъ. И тогава решаватъ да се пристѣпи къмъ дѣло още същата вечеръ.

И, наистина, късно вечерята една затворена кола пристига въ двореца. Отъ нея излизатъ двамата руски

генерали Каулбарсъ и Соболевъ и съобщаватъ на дежурния офицеръ, че искатъ да видятъ княза. Младиятъ поручикъ Винаровъ, обаче, имъ отговаря, че Негово Высочество е легналъ да спи.

— Събудете го тогава, заповѣдва генералъ Соболевъ.

— Не мога да си позволя това, отговаря дежурниятъ офицеръ.

Тогава се започва единъ твърде оживенъ и нервень диалогъ:

— Но работата е важна и бърза.

— Въпрѣки това.

— Ние носимъ телеграма отъ Н. В. императора.

— Ще чакате до утре.

Следъ тоя спокоенъ и категориченъ отговоръ отъ младия български офицеръ, генералъ Каулбарсъ изгуби самообладание, защото виждаше, че нѣкакъвъ си поручикъ съвършено непредвидено ще осуети цѣлия му планъ, и той извънъ себе си, изкрещява:

— А знаете ли вие, че азъ мога ей сега да ви арестувамъ?

Когато поручикъ Винаровъ се убеди, че двамата генерали оставатъ непреклонни въ своитѣ настоявания, той подава условния знакъ и въ двора се показватъ, каточели излѣзли отъ земята, нѣколко взвода. Тѣ всички бѣха командувани отъ български офицери.

Генералитѣ сѣ изненадани и смутени. Тѣ напускатъ двореца, безъ да знаятъ това, което се бѣ случило презъ тоя день.

Въ сѣщото време, когато заговорницитѣ бѣха на лагера, князътъ придруженъ само отъ двама-трима души бѣ излѣзалъ най-спокойно на ловъ изъ Искърското дефиле. Привечеръ тѣ бѣха се прибрали въ една схлумена къщичка всрѣдъ планината и вече се унасяха въ първия сънъ, когато тихо се промъкна единъ войникъ. Той събужда поручикъ Мосоловъ, командиръ на гвардейския ескадронъ, и му подава една записка. Съненъ, той хвърля погледъ и на свѣтлината на мъжделющата лампа той важда нѣкаква записка. Но когато почва да чете, той съвсемъ се разсънва и бързо събужда княза.

При арестуването на полковникъ Логиновъ, той

успѣва чрезъ жена си да предупреди княза за готвения превратъ. Благодарение на това предупреждение князътъ трѣгва веднага и въ осѣмъ часа е въ двореца. Въ сѣщото време предупреждава се и дежурния офицеръ, че караулътъ ще се заеме отъ гвардейския конвой и че ако дойде другъ караулъ отъ нѣкоя отъ дружинитѣ, да не се допуска.

Следъ първия неуспѣхъ на двамата генерали тѣ не се отчайватъ и решаватъ опитътъ да се повтори и превратътъ да се извърши още сѣщата нощъ.

И наистина, къмъ деветъ часа се чува музика. Една дружина спира при военното министерство, а опредѣлениятъ караулъ заедно съ генералъ баронъ Каулбарсъ влизатъ въ градината предъ двореца. Въ тоя моментъ поручикъ Мосоловъ се приближава при военния министъръ и му долага:

— Ваше Превъзходителство, по заповѣдъ на княза, караулътъ е заетъ отъ конвоя. Безъ заповѣдъ на Негово Височество не мога да смѣня караула съ караулъ отъ друга частъ. Карабинитѣ ни сѣ готови за действие.

— Но азъ ви заповѣдвамъ да смѣните караула съ караулъ отъ дружината.

— Заповѣдайте да помолите за това княза. Негово Височество е въ двореца. Безъ негова заповѣдъ не мога да сдамъ караула.

А когато поручикъ Мосоловъ забелязва, че генералътъ не се решава да влѣзе въ двореца, нито пъкъ си отива, тогава добавя решително:

— Ако, Ваше Превъзходителство, не желае да отиде при княза, азъ ще ви моля да си отидете. Въ противенъ случай, вие ще носите отговорността за кръвопролитието.

И завършвайки последнитѣ си думи доблестниятъ руски поручикъ отива при своя караулъ и командува:

— За стрел-ба!

Решенъ на всичко, той изтегля своя револверъ.

При тия убедителни „аргументи“ упоритиятъ съзаклятникъ прекланя глава, отдалечава се и командува:

— На дѣсно, ходомъ — маршъ!

На следния день князътъ извиква генералъ Соболевъ и му заповѣдва да си подаде оставката като министъръ на вътрешнитѣ работи.

Нѣколко дни следъ това, на тридесети августъ, кня-

зътъ празнуваше своя именъ день. По тоя случай се извършва блѣскавъ парадъ.

Следъ несполучливитѣ опити упорититѣ съзаклятници бѣха решили да проведатъ своята „акция“ вече съвършено открито. Тѣхната дързостъ бѣ станала дори предизвикателна. И тѣ бѣха се уговорили на самия праздникъ, посрѣдъ бѣлъ день и на самия парадъ да арестуватъ княза и веднага да го отведатъ отвѣдъ границитѣ на княжеството.

Августовото слънце жарѣше, но не отъ него бѣ тѣй нагорещена атмосферата. Напрежението бѣ тѣй голѣмо, че тоя день се очакваше непременно да стане нѣщо. А пъкъ и мѣлвата и шушуканията, тия предвестници на тъмнитѣ сили, бѣха вече въ пълненъ ходъ.

Тия предвестници бѣха стигнали и до самия князъ, но той не се смути. Самоувѣренъ, като приказенъ принцъ, той се яви на парада, въпрѣки всички зловещи прокоби.

Парадътъ е къмъ своя край. Князътъ е заобиколенъ отъ висшитѣ офицери на своята войска, които сѣ изключително все руски офицери. Сподвижниците на генералитѣ вече се усмихватъ многозначително. Тѣ очакваха да се случи нѣщо.

И наистина, случи се нѣщо, но само не това, което тѣ очакваха.

Въ единъ моментъ, мощно ура заглушава всички уши. И докато се разбере какво става, млади български офицери начело на гѣсти фаланги български войници, заграждатъ княза, когато той се качва въ своя файтонъ. И всрѣдъ радостнитѣ викове, файтонътъ бавно потегля, придружаванъ отъ тия гѣсти фаланги до самия дворецъ.

Заговорниците и този пѣтъ останаха съ отворени уста. Въ единодушieto и сплѣтеностъта на българитѣ се разбиха, като въ здрава броня, домогванията на чуждитѣ „доброжелатели“

Отъ всичко това, което наблюдаваше следъ последното си връщане отъ чужбина, князътъ бѣ силно обнадежденъ. И за да покаже, че той вѣрва въ здравето чувство на българския народъ, само една седмица следъ своя именъ день, той се отказа отъ даденото му извънредно пълномощие и на седми септемврий възстанови конституцията.

Следъ произведенитѣ избори князътъ си даваше смѣтка, че го очакватъ още тежки изпитания. Той разбираше много добре, че всички чужди домогвания ще могатъ да бѣдатъ отблъснати само, ако поддържа здрава българската сплѣтеностъ. И затуй, предъ новитѣ си министри той се яви съ многозначителнитѣ думи:

— Ако вие, политическитѣ мѣже, бѣхте твърди и ме поддържахте само нѣколко години, то руситѣ сами щѣха да търсятъ моето приятелство.

Съ тия думи князь Александъръ искаше не толкова да припомня миналото, колкото да се ползува отъ него, за да посочи длъжността на българскитѣ политически мѣже.

СЪЕДИНЕНИЕТО

Още следъ идването си въ България князь Александъръ бѣ разбралъ, че цѣлокупниятъ български народъ никога нѣма да се помири съ това, което бѣ извършено на Берлинския конгресъ. А когато още презъ първата си година, той се натъкна на непримиримитѣ партийни борби, които заплашваха да разпокъсатъ българския народъ не само между отдѣлнитѣ партии, но и идейно, тогава въ него се роди мисълта да си послужи съ народния идеалъ като знаме, около което да стихнатъ раздоритѣ и да се постигне преди всичко пълното народно единодушие и сплѣтеностъ.

Тогава, именно, предъ своитѣ министри той повдигна въпроса за Източна Румелия и за възможността да се извърши Съединението. Знаемъ вече какъ печално завърши тоя короненъ съветъ. И въпрѣки всичкото си огорчение отъ това, което бѣ предизвикало писмото на императора, князь Александъръ само отложи въпроса за съединението, но той не се откажа отъ него.

И наистина, князътъ използва случая, когато презъ януарий 1882 година трѣбваше да стане освещаването на новия дворецъ, и на устроения балъ покани румелийскитѣ първенци докторъ Янкуловъ и Иванъ Ст. Гешовъ. Тамъ, именно, той се среща съ тѣхъ и имъ подсказа идеята за Съединението, като имъ внуши желанието му да се почне агитация въ тая посока. Тази идея, действително, се подхваща, но като всѣ-

ка голѣма идея, имаше нужда отъ време, за да узрѣе на самото мѣсто. Трѣбваше да изминатъ цѣли две години докато хвърленото семе започна да дава плодове. Появи се една група отъ млади хора изпълнени съ идеалъзмъ и готови за борба. Образува се революционенъ комитетъ, въ който влѣзоха Захари Стояновъ, П. Зографски, Ляпчевъ, Генадиевъ и други. А за да може дѣлото на тази голѣма идея да се сложи на поширока народна основа, привлѣкоха и водача на опозиционната партия докторъ Странски. Още по-късно, на тази идея бѣ посветенъ и майоръ Данаилъ Николаевъ, който стана и действителния изпълнител на Съединението.*)

Въ първитѣ дни на септемврий 1885 година войскитѣ на Източна Румелия трѣбваше да произведатъ маневри къмъ Стара-Загора. Началникъ на западния отрядъ, въ който сѣ влизали войскитѣ отъ Пловдивъ, Пазарджикъ, Пещера и други е билъ майоръ Д. Николаевъ. По сѣщото почти време и войскитѣ на северна България бѣха събрани на маневри около Шуменъ.

Когато майоръ Николаевъ смѣтналъ, че всичко е готово за действие изпратилъ чрезъ майоръ Муткуровъ едно повѣрително писмо до княза, въ което, като му съобщавалъ, че презъ предстоящитѣ дни ще обяви Съединението, моли княза да го подкрепи съ своитѣ войски.

Това съобщение, въ този моментъ, е поставило княза въ много деликатно положение, защото едва преди месецъ руското правителство чрезъ Гирсъ е изтрѣгнало отъ него обещание, че нѣма да поддържа Съединението. Отъ друга страна пъкъ, той, който първи подсказа идеята за Съединението и който го желалъ е съ всичката си душа, можеше ли да се откаже отъ него сега, когато то е вече предъ прага на изпълнението? И той се вижда принуденъ да даде отговоръ, който нищо не казва, а въ сѣщото време всичко обещава. Най-важниятъ отговоръ, макаръ и безмълвенъ, бѣше, когато не разпусна свиканитѣ запасни, следъ като маневритѣ бѣха вече свършени. Това бѣ много добре

* За подробноститѣ на извършеното Съединение отъ майоръ Д. Николаевъ, гледай книга втора отъ година първа на библиотеката Прослава.

разбрано отъ майоръ Николаевъ и когато получи заповѣдь, че съсрѣдоточението на войскитѣ трѣбва да почне на следния день, той решава да пристѣпи къмъ действие още презъ нощта, преди да е напусналъ съ войскитѣ си Пловдивъ, столицата на Източна Румелия.

И наистина, сжщата нощъ въ единъ часа, когато стрелката на времето току-що бѣ показала появата на шести септемврий 1885 година, майоръ Данаилъ Николаевъ бѣше на лагера. Той вдига войскитѣ по тревога. И предъ строената си дружина се обръща вдъхновено къмъ войницитѣ:

— По Божие провидение и всенародно желание вие сте повикани като българи и войници да извършите великъ и патриотиченъ актъ — Съединението на южна съ северна България.

Лицата на войницитѣ свѣтватъ, очитѣ горятъ, а майоръ Николаевъ продължава:

— Отъ тая минута вие не сте вече султански войници, а храбри български лъвове на съединена България.

При тия думи въодушевлението става неудържимо, а невидимитѣ връзки между водачъ и подчинени ставаха неразривни.

Въ този моментъ майоръ Николаевъ изважда тайно приготвеното знаме, на което е извезанъ българскиятъ лъвъ. Войницитѣ нѣмаха до сега знаме и при неговия видъ очитѣ овлажняватъ и тѣ плачатъ отъ радостъ, а тѣхниятъ командиръ продължава:

— Заклевамъ ви въ името на българския князь Александъръ I, въ името на вашето знаме, че вие ще изпълните дълга си къмъ отечеството . . .

Войницитѣ цѣлуватъ знамето презъ сълзи и викатъ:

— Заклеваме се.

Въодушевението е неизразимо, душитѣ, грабнати отъ голѣмата идея и войницитѣ бѣха готови за подвигъ.

Следъ единъ часъ майоръ Данаилъ Николаевъ на чело на своята дружина потъна въ мрака на нощта, за да се покаже въ зората на новия день, като изпълнител на една историческа мисия.

Въ сжщото това време князь Александъръ бѣ въ своето любимо Сандрово.

Още съ пристигането си въ България князътъ

обичаше да прекарва лѣтото вънъ отъ София, защото трѣбваше да потърси спасение отъ непоносимитѣ облаци прахъ на своята столица. Той отиваше често въ Рилския манастиръ и тамъ се захласваше въ дивнитѣ прелести на планината или пъкъ се съсрѣдоточаваше въ себе си и промишляваше върху много въпроси по управлението на новата държава.

Презъ 1880 година той отиде въ Варна и като обикаляше близкитѣ околности попадна въ манастира св. Димитъръ. Тамъ имало имение съ обширна земя, която стигала до морския брѣгъ. Отъ високата скала на брѣга се открива безкрайния хоризонтъ на морето. Той обикналъ толкова много това кѣтче, че закупилъ цѣлото имение за своя лична смѣтка и го нареклъ Сандрово. А така го наричалъ галено неговиятъ кръстникъ, императоръ Александъръ II, когато е билъ още малъкъ.

По онова време цѣлото имение е било голо, не залесено, но опитното око на княза е открило, че тукъ може да се устрои прелестно кѣтче. Понеже тогава въ имението не е имало никакви сгради, князътъ е прекарвалъ въ манастирскитѣ постройки.

Още тогава, той замислилъ да издигне тукъ красивъ дворецъ. И наистина, извикалъ архитектъ, изработили се планове и положили се основитѣ на великолепенъ дворецъ, както въ негово време се положили основитѣ и на Третото българско царство. Но случило се тѣй, че той не дочакалъ изграждането на красивата сграда. Днесъ, на брѣга на нѣкогашното имение Сандрово, върху положенитѣ отъ княза основи се издига кокетния дворецъ Евксиноградъ, който е откупенъ отъ българската държава.

Тукъ, именно, презъ историческитѣ септемврийски дни на 1885 година, когато князь Александъръ се взираше въ тайнитѣ, които се криятъ въ необятнитѣ хоризонти на морето, получи телеграмата отъ майоръ Данаилъ Николаевъ. Тя разкриваше нови хоризонти предъ младия князь. Съ тази телеграма доблестниятъ офицеръ като му съобщаваше, че вече е обявено Съединението, моли го да трѣгне веднага за южна България, за да поеме народното дѣло въ свои рѣце.

Князь Александъръ държи телеграмата въ рѣце и предъ него се изправятъ всички ония затруднения, които могѣща, и при това неприязнена, Русия можеше да

му създаде. Но можеше ли той да се откаже отъ своето съкровено желание, можеше ли да пожертвува народното дѣло и да проиграе скѣпнитѣ национални вѣзделения?

Той сви вежди, челото му се прорѣза отъ една бразда, която издаваше неговата решителност и той взема своето смѣло решение. Въ сѣщия мигъ написа бърза телеграма—отговоръ, че трѣгва презъ Балкана за Пловдивъ, а до неговото пристигане майоръ Николаевъ да продължава да командува войскитѣ на южна България. Въ сѣщото време обявява обща мобилизация въ цѣлото княжество.

Новината за обявеното Съединение бѣ прекосила на дължъ и на ширъ цѣлата страна. А когато варненци се научиха, че и князътъ ще замине за Пловдивъ, тѣ се стекоха масово на гарата.

При потеглянето на влака, князътъ се показва на единъ прозорецъ, сваля фуражката си и се кръсти безъ да продума. Шумнитѣ акламации затихватъ, народътъ е заразенъ отъ всеотдаенъ мистицизъмъ и следи съ благоговение отдалечаващия се тренъ. А следъ мигъ, каточели се пробуждатъ къмъ новъ животъ, отъ гърдитѣ на всички се изтрѣгва викъ, който процѣпи въздуха, за да отнесе благопожеланията къмъ тѣхния князь.

Въ Русе князь Александъръ изпраща телеграма до руския императоръ, съ която като му съобщава за свършения фактъ, моли го да подкрепи дѣлото на българския народъ.

Отъ брѣга на Дунава, князътъ поема шосето на югъ. Когато стига въ Търново той срѣща Стефанъ Стамболовъ, който се обърналъ къмъ него:

— Съединението е вече дѣло свършено, не може да се върне назадъ. За Васъ оставатъ два пѣтя — или презъ Шипка за Пловдивъ или презъ Балкана за Ломъ и Дармщадъ. Приемете короната, която народътъ Ви предлага.

Князътъ изслушалъ развълнуванъ смѣлитѣ и откровени слова на младия държавникъ, прегърналъ го и му отговорилъ решително:

— Азъ избирамъ пѣтя за Пловдивъ.

Още тамъ, въ старата столица, Стамболовъ съста-

вилъ прокламацията, която князътъ отправилъ къмъ българския народъ. Въ нея, между другото, е казано:

— Като имамъ предвидъ благо то на българския народъ, неговото горещо желание да се слѣятъ дветѣ български държави въ една и постигането историческата му задача, Азъ признавамъ съединението за станало и приемамъ отъ сега нататъкъ да се именувамъ князь на северна и южна България.

Безъ да се бави повече въ Търново, князътъ продължава на югъ. Въ първия файтонъ е той съ своя министъръ председателъ Каравеловъ, а въ втория е Стамболовъ. Пѣтуватъ цѣла нощъ и зората на новия день ги огрѣва на върха Св. Никола.

Князътъ слиза отъ файтона, поглежда граничитѣ камѣни поставени отъ Берлинския договоръ и мислитѣ му го отнискатъ въ тоя моментъ на северъ, къмъ далечния Петроградъ. Тѣй унесенъ, отправя погледъ на югъ и устата му мълватъ:

— Какво ли ни чака долу?

Стамболовъ, който бѣше до него, каточели отгатна какво искаше да каже. Той погледна княза, който се намираще до сега тамъ, въ висинитѣ, кждето е царството на мечтитѣ и добритѣ желания. Но ето бѣ дошълъ моментътъ, въ който князътъ трѣбваше да слѣзе долу на земята, въ грубия и реаленъ животъ. А тамъ щастieto на човѣка, дори и на царетѣ, е измѣнчиво. И като изгледа продължително княза още единъ пѣтъ, той му отговори сурово:

— Щастие или нещастие . . .

Но князътъ на свой редъ изгледа Стамболовъ предизвикателно, направи смѣло нѣколко крачки и когато се намѣри отвѣдъ граничната линия каза:

— Рубиконъ е минатъ. Напредъ и каквото Богъ даде.

Когато князь Александъръ преди шестъ години дойде въ България и проникна въ нерадостната българска действителност; когато наблюдаваше непримиримитѣ партийни борби, които разпокъсваха народа, още тогава младиятъ князь потърси онова чародейно срѣдство, което може да има силата да примирява, да успокоява и да обединява. И това могъщо срѣдство той намѣри въ свѣтлия националенъ идеалъ. Но той

свсеме не се залъгваше, че цѣлостниятъ идеалъ може да се достигне на единъ дѣхъ.

Колкото и младъ да бѣше, князътъ не се увлѣче въ непостижимото. Той отдавна, може би, преди Стамболовъ, бѣ слѣзалъ на земята и затуй посочи само първия етапъ отъ националния идеалъ — Съединението. Чрезъ него той преследваше две голѣми цели — да се обединятъ дветѣ разпокъсани части отъ българската земя и не по-малко важната целъ: да се обединятъ идейно и да се сплѣтятъ здраво около престола всички българи отъ свободното княжество.

Шестъ години българскиятъ князь понасяше търпеливо огорчения и обиди и то не само отъ чужди срѣди, но даже и отъ своитѣ първи съветници. Шестъ години той превъзможва собственото си самолюбие, за да се преклони предъ голѣмото народно дѣло и за да отдаде само на него всичкитѣ си сили. Шестъ години той чака търпеливо да поникне хвърленото отъ него семе.

И ето, той дочака времето, когато неговитѣ мечти ставатъ действителностъ. Първата стѣпка бѣ направена и първиятъ крупенъ успѣхъ постигнатъ — единодушieto на цѣлия български народъ въ тоя моментъ бѣ вече действителностъ. Оставаше втората и не по-малко важната стѣпка — да се задържи постигнатия успѣхъ и да се запази спечелената вече толкова желана действителностъ.

Но за нея бждецето ще покаже, а сега нека се върнемъ пакъ на първия крупенъ успѣхъ.

На граничната линия князътъ се раздѣли съ тѣзи, които го съпровождаха и придруженъ само съ двама адютанти той продължи пътя си на югъ до Калоферъ, където го очакваше вече неговата гвардия.

На девети септемврий князътъ влѣзе въ Пловдивъ посрещнатъ съ оная неописуема смѣсица отъ блѣскава тържественостъ съ топла, затрогваща сърдечностъ, която извиква възхищение и въ сѣщото време очитѣ овлажняватъ отъ неизразима радостъ.

Презъ следнитѣ дни князътъ придруженъ отъ майоръ Николаевъ обиколи турската граница и даде своитѣ разпореждания. Отъ югъ положението изглеждаше спокойно, а цѣлата страна бѣ обхваната отъ небивалъ ентузиазъмъ.

И тъкмо когато всичко отиваше на добре и събитията се развиваха свсеме гладко, дойде едно неочаквано съобщение отъ Петроградъ, което постави княза въ пълно смущение.

Отъ една страна мобилизацията въ обединеното княжество бѣше вече въ пълнен ходъ. Отъ друга — дипломатическитѣ разговори по уреждане свършения фактъ на „Съединението“ се водѣха тѣй, че въ всѣки моментъ можеха да настѣпятъ усложнения, които да предизвикатъ въоръжена намѣса. И тъкмо при това върховно напрежение, дойде съобщението отъ Петроградъ, съ което отзоваваха въ Русия всички руски офицери, които се намиратъ въ войската на княжеството и на Източна Румелия. По този начинъ руското правителство, като обезглавяваше българската войска отъ нейнитѣ висши началници, мислѣше да подчини България на своята воля.

Князь Александъръ оцени тая мѣрка на руското правителство, като явенъ ударъ срещу самото Съединение. При създаденото положение той предпочиташе да принесе себе си въ жертва, отколкото да се осуети народното дѣло. И той изпрати следната телеграма до императора:

„Ако отзоваването на рускитѣ офицери, които служеха въ моята войска, е единъ знакъ на неодобрение отнасящо се специално до мене, заявявамъ на Ваше Величество, съ пълна искреностъ, че съмъ готовъ да пожертвувамъ своята корона за благо на българския народъ. Моля само Ваше Величество да покровителствува Съединението на дветѣ Бългarii, Съединение, което е било и приготвено, и прогласено безъ мое знание и противъ моята воля.“

Но и тази готовностъ на княза за самопожертвование не помогна. Борбата срещу него се подхвана най-ожесточено и отъ цѣлата руска преса.

И все пакъ, когато изпратената наша делегация се яви при руския императоръ въ Копенхагенъ той заявява:

— За разединение не може да става дума.

А въ сѣщото време добавя:

— Но докато у васъ е това правителство, не очаквайте нищо отъ менъ.

Тази открита нериязненостъ проявена отъ висо-

тата на руския тронъ не можеше да не укаже своето въздействие въ България, особено въ онѣзи срѣди, на които лисваше достатъчно вѣра въ собственитѣ сили на своя народъ и които смѣтаха, че предъ волята на Русия малка България не може да проявява свои желания, нито дори да брани свои национални интереси. Тази неприязненост бѣше смутила даже и самия князь.

Но докато това униение обземаше все по-широки срѣди, докато отзоваването на рускитѣ офицери смути и българскитѣ политици, отъ самата „обезглавена“ войска лѣхаше духъ на самонадеяност. Въ цѣлата мобилизирана войска се наброяваха всичко едва нѣколко стотинѣ офицери. На чело на полковетѣ застанаха младши капитани, дори началникъ щаба на цѣлата действаща армия бѣ пакъ младъ капитанъ. И подпомогнати отъ още по-младитѣ поручици и подпоручици не само, че не клюмнаха обезкуражени, но съ чудна самонадеяност поеха командването на своитѣ части, удвоиха силитѣ си, за да попълнятъ оставенитѣ отъ руситѣ празнини и съ своитѣ огнени сърдца вдѣхнаха вѣра и самонадеяност не само на войницитѣ си, но и на цѣлия народъ.

При това положение, когато Съединението бѣ вече свършенъ фактъ, князь Александъръ застана на чело на войскитѣ отъ обединеното княжество.

ЗАДАЛЪ СЕ Е ТЪМЕНЪ ОБЛАКЪ

При това крайно напрежение, което изживѣваше българскитѣ народъ отъ обединеното княжество, хоризонтътъ откъмъ югъ започна да се прояснява. Европа бѣ склонна да приеме свършения фактъ, защото чувствуваше колко справедливи сѣх българскитѣ стремежи, а Турция, още не окопитила се отъ последната си война съ Русия, започна да се показва примирителна къмъ България.

Трескавитѣ приготовления въ цѣлото княжество „за всѣки случай“, голѣмата самонадеяност на младитѣ български офицери и стихийниятъ подеиъ на българския духъ — това бѣха фактори, за които не можеха да не държатъ смѣтка и въ Европа и въ Турция. Тамъ бѣха съ впечатлението, че България е готова да

иде до край, за да защити справедливото дѣло на Съединението.

Всичко това, каточели раздражаше още повече ния, които се намираха по върховетѣ на управлението въ братска Русия. Десяткитѣ Хитровци и Соболевци, които домогвания се бѣха пречупили въ независимия духъ на българитѣ и въ родолюбieto на тѣхния князь, сега бѣха въ своята родина и оттамъ продължиха борбата си съ най-голѣмо ожесточение. Въ тая си безпощадна борба, тѣ бѣха успѣли да настроятъ и самия императоръ Александъръ III. И той, за да покаже на цѣлия свѣтъ, че вдига рѣшетѣ си отъ България, издаде заповѣдь, съ която отчислява отъ редоветѣ на руската армия князь Александъръ и го лишава отъ качеството му шефъ на 13 стрелкови батальонъ.

При това положение за князь Александъръ ставаше все по-ясно, че могъща Русия е неприязнена вече къмъ него. А когато и нейниятъ императоръ хвърли стрелата си, за да го уязви, той прецени, че оставането му въ България може да бѣде само пакостно за нея. И той заговори за отказване си отъ престола, като изкупителна жертва за спечелване благоволения на Русия.

И колкото повече зададениятъ тъменъ облакъ отъ далечния северъ се сгъстяваше, толкова повече се затвърдяваше у князътъ-рицаръ това убеждение.

Въ тия, именно, критически моменти, народътъ, каточели почна да разбира опасноститѣ, които се криеа въ далечния северъ. Независимиятъ духъ на българина започна да се пробужда. Чувството на национално достойнство захвана да се проявява. А политическитѣ мъже каточели започнаха да се опомнятъ. Може би, сега тѣ си спомниха мъдритѣ слова, които тѣхниятъ князь преди две години, съ толкова болка на душата, бѣ имъ отправилъ:

— Ако вие, политическитѣ мъже, бѣхте твърди и не подържахте само нѣколко години, то руситѣ сами щѣха да търсятъ моето приятелство.

И затуй, когато цѣлиятъ европейски печатъ се занимаваше съ абдикацията на князь Александъръ и когато кореспондента фонъ Хунъ се явява при министъръ председателя Каравеловъ, за да се осведоми непосредствено отъ него по въпроса, той му заявява:

— Народътъ и князътъ сѣх едно. Както съединена

България принадлежи на князь Александър, тъй князь Александър принадлежи на България.

Но упоритият кореспондент да долови нѣщо по вече задава въпроса:

— А ако князътъ, въпрѣки всички молби, поиска да си отиде?

— Тогава ще го задържа на сила — отговаря решително българскиятъ министъръ председателъ.

А следъ единъ моментъ добавя усмихнатъ:

— Впрочемъ, отъ това не би имало нужда, защото ако князътъ би поискалъ да ни остави, народътъ щѣ му отпегне конетъ на колата и ще го върне въ двореца, носейки го съ триумфъ.

Но и това не е достатъчно, за да се обрисова онова настроение, което се предизвика отъ стресването на нѣкои народни срѣди. Крайнитъ патриоти говорѣха, че ако бждатъ принудени да обявятъ република, тогава тѣ ще провъзгласятъ княза за неинъ председателъ.

И все пакъ, не може да се скрие, че тъй нареченитъ „русофили“ не мислѣха така. Тѣ не разчитаха на себе си, не вѣрваха въ силитъ на собствения си народъ, лишени отъ всѣкакво чувство на национално достойнство, предпочитаха България да бжде окупирана отъ руски войски, отколкото да наскърбятъ своята освободителка, ако си позволяятъ да мислятъ преди всичко като българи.

При това крайно напрежение вътре въ страната, при затрудненията, които се създаваха отъ Русия и неуреденитъ още отношения съ Турция, ето, че и откъмъ западната граница зададе се тъменъ облакъ.

Три дни следъ обявеното Съединение, въ сѣщия день, когато князь Александъръ влизаше тържествено въ Пловдивъ, сръбскиятъ князь Миланъ обяви мобилизация на своитъ войски. А преди още да завърши съсрѣдоточението на войскитъ си къмъ българската граница, той заговори, че срещу Съединението трѣбва да получи като компенсация български земи, за да се запазѣло равновесието на Балканитъ. Това е, наистина, една удобна формула, но не трѣбва да се забравя, че въ живота на народитъ може да настѣпи моментъ, когато тъй да се случи, че хвърленитъ нѣкога камъни върху други, да паднатъ върху собственитъ имъ глави.

Князь Александъръ, както и всички българи, не можаха да допуснатъ, че не други, а кръвни братя ще ги нападнатъ. И то тъкмо когато тѣхното внимание е обърнато къмъ нѣкогашния общъ врагъ. Започнаха да пристигатъ все по-тревожни известия. Въ скупщината заявиха, че щѣли да бранятъ Берлинския договоръ, макаръ и да не бѣха никакви мандатори на Европа, а на нашата граница се трупаха все повече войски. Сърбитъ пристѣпиха и къмъ най-дрѣзки опити. Още въ края на септември тѣ изпратиха цѣла армия отъ агенти между наше погранично население, за да го увещаватъ да поиска присъединение къмъ Сърбия. Но нито заплашванията, нито подкупитъ имъ помогнаха.

При наличността на всички тия заплашителни постановки, князь Александъръ, колкото и да не иска да повѣрва, че сърбитъ сѣ способны да предизвикватъ братоубийствена война, все пакъ не можеше да остане спокоенъ при непрестаннитъ предизвикателства. И затуй, следъ като бѣ изминалъ цѣлъ месецъ отъ обявеното Съединение, князътъ написа едно приятелско писмо на кралъ Миланъ, съ което му съобщаваше, че нито той, нито българскиятъ народъ могатъ да допуснатъ, че може да съществуватъ намѣрения да се прекъснатъ приятелскитъ отношения съ България. И на шести октомврий той изпрати това писмо съ Д. Грековъ, като специаленъ пратеникъ.

Кралъ Миланъ, обаче, отблъсна протегнатата му ръка. Той дори не прие нито пратеника, нито писмото на князь Александъръ. Следъ тоя фактъ, намѣренията на кралъ Милана станаха очевидни, а надъ западната ни граница тъмниятъ облакъ се сгъстяваше все повече.

НА ЧЕЛО НА ВОЙСКИТЪ

Още веднага следъ Съединението, когато се обяви обща мобилизация, князь Александъръ се постави на чело на войскитъ на обединеното княжество. Но когато рускитъ офицери, които заемаха всички висши постове въ армията, напуснаха България, тогава князътъ трѣбваше да стане и първиятъ неоспорванъ главнокомандуващъ на Третото българско царство.

По това време князь Александъръ бѣ едва на два-

десет и осем години. Младъ бѣше, наистина, той, и неговата смѣлость, неизчерпаема енергия и беззаветна любовъ и преданостъ къмъ България, замѣстваха онѣ познания, които бѣха необходими за голѣмитѣ поководци.

Историята е пълна съ примѣри, обаче, които съчатъ, че духътъ и волята сж побеждавали и най-учени тѣ глави, макаръ и да тежатъ отъ познания и стратегически комбинации.

И въпрѣки своитѣ двадесетъ и осемъ години, князъ Александъръ бѣ заобиколенъ отъ своитѣ сжщо мледи военнопочалници, повечето отъ които нѣмаха дори неговитѣ години. И все пакъ, тѣ бѣха изпълнени съ она самонадеяностъ, на която могатъ да завиждатъ и най-положителнитѣ генерали.

Когато задалиятъ се отъ западъ тъменъ облакъ започна да става все повече буреносенъ, макаръ и цѣлата българска войска да се намираше все още на турската граница, князътъ започна да се безпокои отъ поведението на Сърбия. И той нареди да се проучи западната граница, да се изследватъ възможнитѣ посоки, по които сърбитѣ биха нахлули въ нашата земя, а сжщо да се избератъ и укрепятъ удобни позиции.

Но князътъ не се задоволи само съ направенитѣ разпореждания. Като старъ и опитенъ полководецъ, той искаше лично да види, да погледне съ собственитѣ си очи и да поправи това, което е необходимо. И затова на трети октомврий той, придруженъ отъ своя началникъ щаба на действащата армия, енергичниятъ капитанъ Рачо Петровъ, се отправи за позицията при Сливница. Предполагаха оттукъ да се брани столицата и затова тукъ трѣбваше да се даде решителния отпоръ на сръбскитѣ войски.

Нѣколко дни следъ това сърбитѣ започнаха да съсредоточаватъ войскитѣ си около Пиротъ, съ което разкриха намѣренията си, че ще настѣпятъ съ главнитѣ си сили направо къмъ София. Когато се разбра това, започна се системно укрепяване на позицията при Сливница, а въ сжщото време състави се и подробенъ планъ за нейното заемане и отбраняване.

Колко правилно е било оценено значението на позицията при Сливница отъ нашитѣ мледи военнопочалници се вижда отъ една телеграма на началникъ щаба

на действащата армия, капитанъ Рачо Петровъ, въ която се казва:

„Азъ считамъ Сливнишката позиция въ стратегическо отношение за най-важна отъ всѣки други пунктъ, при предположението, че единствениятъ предметъ за действията на сърбитѣ трѣбва да бѣде София“.

Следъ като сърбитѣ бѣха завършили всичкитѣ си военни приготовления, започнаха да търсятъ поводъ, за да обявятъ войната. А понеже коректното държане на българитѣ не имъ даваше поводъ, тѣ започнаха открити предизвикателства.

Още на седмнадесети октомврий сръбскитѣ воененъ министъръ запита телеграфически началника на Шумадийската дивизия, да му донесе да ли е възможно да се нападнатъ българитѣ при Гойнъ-долъ или на друго мѣсто, „но да изглежда така, като че ние сме предизвикани“.

Цѣли три дни началникътъ на дивизията се бори съ съвѣстѣта си и най-после донесе съ прямотата на четенъ войникъ: „По цѣлата линия срещу насъ и по-далечъ отъ границата има едва триста българини, по-голѣмата частъ селяни“. А за нападението, което искатъ отъ него да се извърши, „но да изглежда така“, като че тѣ сж предизвикани, той донесе, че „мжчно е да се устрои нападение, споредъ депешата на военния министъръ, безъ разрешение да се проникне по-дълбоко въ България“.

Следъ цѣла редица предизвикателства сърбитѣ изпользуваха престрелката на първи ноемврий, за да обявятъ войната.

Презъ нощта на първи срещу втори ноемврий всички министри, които се намираха въ София получиха преписъ отъ телеграмата, съ която Сърбия обявяваше война. Още въ единъ часа презъ нощта министритѣ се бѣха събрали въ телеграфната станция. Тѣ всички бѣха силно развълнувани и преживявайки важността на момента, всички се прегръщаха и цѣлуваха като родни братя.

Князътъ и министъръ-председателътъ Каравеловъ по това време се намираха въ Пловдивъ, когато презъ сжщата нощъ бѣха събудени отъ началникъ щаба на действащата армия и лично имъ съобщи сждбоносната вѣстъ.

Напрежението отъ сръбскитѣ предизвикателства презъ последнитѣ дни бѣ толкова силно, че тая вѣстъ се посрещна така, каточели тя трѣбваше непременно да дойде. И още сѣщата нощъ князѣтъ подписа следната кратка, но изразителна заповѣдь до войската:

„Офицери, унтерофицери и войници,

„Сръбскиятъ кралъ ни обяви война. Той заповѣдалъ на сръбската войска да нахълта въ нашата земя. Вмѣсто да ни помагатъ, нашитѣ братя сърби искатъ да разрушатъ нашето отечество“.

„Войници, покажете вашата храбрость, защитете вашитѣ майки и огнища, смажете врага, който подло и дебнишкомъ напада върху ни, и не се оставяйте, докато не го унищожите. Напредъ, братя, Богъ да ни помага и да ни подари победа!“

Въ сѣщата нощъ той подписа и манифеста за обявяване войната:

„Къмъ българския народъ.

„Правителството на съседния намъ братски народъ, водимо отъ лични и егоистични цели желаше да осуети светото дѣло — Съединението на българския народъ въ едно цѣло — днесъ, безъ всѣкой законенъ и справедливъ поводъ, е обявило война на нашата държава и е дало заповѣдь на войскитѣ си да нахълтатъ въ земята ни.

„Съ голѣмо прискърбие ние чухме тази печална вѣстъ, защото никога не вѣрвахме, че нашитѣ еднокръвни и едновѣрни братя ще дигнатъ ржка и ще почнатъ една братоубийствена война въ тия трудни времена, които преминаватъ малкитѣ държави на Балканския полуостровъ, и така безчеловѣчно и безразсѣдно да се отнесатъ къмъ своитѣ съседи, които безъ да причиняватъ никому вреда, работятъ и се борятъ за едно благородно, справедливо и чисто дѣло.

„Като оставяме върху сърбитѣ и правителството имъ всичката отговорность за братоубийствената война между двата братски народи и за лошитѣ последствия, които би могли да сполетятъ и дветѣ държави, ние обявяваме на своя любимъ народъ, че приехме прогласената отъ сърбитѣ война и дадохме заповѣдь на нашитѣ храбри, юначни войски да почнатъ действието си срещу сърбитѣ и мжжки да защищаватъ земята, честъта и свободата на българския народъ.

„Нашето дѣло е свето, и надѣваме се, че Богъ ще го вземе подъ своя защита и ще ни даде нуждната помощъ, за да възтържествуваме и победимъ врага си.

„Като сме увѣрени, че нашиятъ любимъ народъ ще се притече да ни поддържи въ трудното, но свето дѣло — защитата на земята ни отъ нахлуването на неприятеля — и че всѣкой българинъ, способенъ да носи оръжие, ще дойде подъ знамената да се бие за своето отечество и свобода, призоваваме Всевишного да пази и покровителствува България и да ни помага въ труднитѣ и усилни времена, които преминава страната ни. Нека Всевишниятъ Господъ Богъ ни бѣде на помощъ“.

„Издаденъ въ Пловдивъ, на втори ноемврий хиляда осемстотинъ и осемдесетъ и пета година“.

И когато говоримъ за обявяване на тая война, ние не можемъ да се въздържимъ да не предадемъ поне извадки отъ манифеста на кралъ Миланъ. Колкото и да се опитва съ него да оправдае братоубийствената война, ние нѣма да се спираме съ никакви коментари. Ще го предадемъ само като исторически документъ за „равновесието между народитѣ на Балканския полуостровъ“:

„Вѣренъ на традиционната политика на Обреновичитѣ за защита на възвишенитѣ интереси на отечеството, азъ, при помощта на вѣрното представителство на драгия ми народъ, предприехъ всичкитѣ мѣрки, предизвикани отъ страна на Българското княжество съ насилственото нарушение на Берлинския договоръ, за да покажа гласно и ясно, че Сърбия не може да бѣде равнодушна къмъ промѣната на равновесието между народитѣ на Балканския полуостровъ, особено когато това става въ изключителна полза на една държава, която всѣки моментъ отъ своята свобода е употребила само, за да докаже на Сърбия, че е лошъ съседъ и че не иска да почита нейнитѣ права, па дори и нейното землище.

„Съ нищо не оправданитѣ митнически мѣрки, които Българското княжество взе спрямо Сърбия и съ които унищожилъ всѣко търговско сношение между дветѣ страни, имаха за единствена и изключителна цель да засвидетелствуватъ неприятелското разположение на Българското княжество отъ самото му създаване къмъ Сърбия“.

Ние се отказваме за оборваме твърденията и обвиненията въ манифеста на кралъ Милана. Предпочитаме

да оставим единъ сърбинъ да говори по този случай. Поне той не може да бжде обвиненъ въ пристрастие къмъ българитѣ. И наистина, Слободанъ Иовановичъ, най-добриятъ познавачъ на сръбско-българската война, въ своята книга за тази война казва:

„Известно е, че нашето правителство и следъ единодушната постѣпка на великитѣ сили е дирѣло само поводъ за нападение България съ войска“.

А по поводъ измисленитѣ предизвикателства и нападения отъ българска страна, за които сръбското правителство съобщава съ една нота до великитѣ сили едва когато обяви войната, сѣщиятъ Слободанъ Иовановичъ пише:

„Защо всѣко отъ тия нападения се съобщаватъ на великитѣ сили изъ единъ пѣтъ, когато въ сѣщото време ни едно не се подкрепя съ факти? Защо не се означава датата, когато е станало нападението, нито броятъ на войскитѣ, които сѣ го извършили? Па и защо не се е протестирало срещу тия нападения въ София, когато е трѣбвало по-рано да се извести на българското правителство, като се искатъ отъ него гаранции и обезщетения? Къмъ великитѣ сили би трѣбвало да се отнесемъ само ако българитѣ не биха обърнали внимание на нашия протестъ. Па като се обръщаме къмъ великитѣ сили, защо сме се ограничили да имъ кажемъ само за повредитѣ на границата, а не сме ги замолили да премахнатъ съ своя авторитетъ подобни български постѣпки? А защо само на великитѣ сили съобщаваме, а не на българското правителство, че смѣтаме всѣко нападение casus belli? Какъвъ е този начинъ да се обявява война не томува, съ когото ще се воюва, а на нѣкой трети?“

Тѣй говори г. Слободанъ Иовановичъ и това стига тукъ, за да разкрие поне малко крайцеца на тогавашнитѣ сръбски домогвания и действия, които доведоха краля Миланъ до война.

А сега да се върнемъ пакъ при князь Александъръ. Следъ като подписа заповѣдта и манифеста за обявяване на войната, и следъ като изпрати войницитѣ отъ Софийския полкъ за гарата той отиде въ съборната църква въ Пловдивъ, където се отслужи молебень. И тамъ, едва сдържащъ своето вълнение, той прочете манифеста за обявяване войната.

Богомолцитѣ, които бѣха въ храма Господень, слушаха изпърво съ примирение. Неусѣтно тѣхнитѣ сърдца затрептѣха, вълнението на княза се предаваше и върху тѣхъ, словата му се поглѣщаха съ жажда и души тѣ се разваряха като предъ истински спасителъ. А когато той свърши последнитѣ думи отъ манифеста, въ цѣлото събрано множество избликна такъвъ неударимъ поривъ, че всѣки се втурна, за да се докосне до княза, каточели съ това допиране искаше да излѣе цѣлата си душа.

Князь Александъръ бѣ трогнатъ отъ тия непринудени чувства на преданостъ. Никой, обаче, не подозираше какъ ликува душата му. Той бѣ почувствувалъ неизразимо удовлетворение за всички огорчения и дори обиди, когато най-сетне виждаше да се сбѣдва толкова дълго лелѣяната му мечта — мечтата да види обединенъ народа си и сплѣтенъ около трона на българскитѣ царе.

Но изведнажъ се сепна и съ мъжа се изтрѣгна отъ това сладостно чувство на опиянение, защото сега за него нѣмаше нищо по-скѣпо отъ времето. И той се помъжи да си направи пѣтъ презъ сѣжстеното множество, което се притискаше около него. А когато се измъкна оттамъ, веднага се отправи за гарата.

Влакътъ бѣ вече готовъ. Войницитѣ отъ Софийския полкъ бѣха изпълнили вагонитѣ, платформитѣ, покривитѣ, дори и покрива на неговия, княжеския вагонъ.

Втори ноемврий 1885 година е исторически день. И не толкова заради това, че тогава се обяви първата война на Третото българско царство. Това е историческиятъ день, въ който българитѣ се почувствуваха израстнали, възмѣжжали и за първи пѣтъ тѣ съзнаха, че действително сѣ народъ. И народътъ, българскиятъ народъ бѣ станалъ неузнаваемъ. Надигнала се бѣ една непреодолима вѣра въ собственитѣ му сили, която бѣ готова да го тласне и въ най-жестоката борба — въ борбата за животъ и смъртъ. Въ сѣщото време той бѣ обладанъ отъ онова чувство на национално достойнство, което като буденъ стражъ надъ народната независимостъ и скѣпитѣ национални идеали, не би позволило никакви чужди посѣгателства.

Въ сѣщия день князътъ бѣ въ Пазарджикъ. Оттамъ той трѣбваше да продължи пѣтя си за София съ

файтонъ. Улицитѣ сѣ пълни съ народъ и разнася се мѣлвата: князѣтъ, князѣтъ!

Множеството сваля калпаки, кръсти се и благославя. Въ тия върховни моменти се изплитатъ ония невидими нишки, които свързватъ хората до гробъ.

Трогнатъ, князѣтъ се изправя въ файтона и се обръща съ прочувствени думи къмъ народа. Бурни акламации посрещнаха неговитѣ думи. Но въ това време конетѣ се подплашватъ и файтонджията изпуска поводитѣ отъ ржцетѣ си.

Народѣтъ изтрѣпва за сѣдбата на своя любимецъ. Но когато князѣтъ се хвърли напредъ, всички притаиха дѣхъ и съ напрегнато внимание не го изпускаха отъ погледа си. А когато той успѣ да грабне поводитѣ и съ властнитѣ си ржце задържа разпѣненитѣ и буйни коне, народѣтъ видѣ въ тоя фактъ щастливо знамение.

Още на другия день предъ обѣдъ, следъ като бѣ пѣтувалъ съ файтонъ цѣла нощъ, князѣтъ пристигна въ София, посрещнатъ още на Цариградското шосе. Първото нѣщо, което му направи силно впечатление, това бѣ хладината, която го обляхна и унинието, което бѣ обладало неговитѣ столичани.

Наистина, София е близо до западната граница и изложена е на ударитѣ на сѣрбитѣ, но нима столицата на Източна Румелия — Пловдивъ бѣ по-далечъ отъ турската граница? Нима още отъ първия день на Съединението тамъ не бѣха изложени на ударитѣ на турцитѣ?

А каква разлика въ настроенята? Тамъ самонадеяностъ и вѣра въ собственитѣ сили на народа си, тукъ — униние и безвѣрие.

Тѣй наричанитѣ „русофили“, отровени отъ безвѣрие, разливаха тая отрова всрѣдъ народа и смразяваха душата му. Тѣ имаха много по-долно мнение за своя народъ, отколкото той заслужаваше.

Хладниятъ лѣхъ не смути княза. Той знаеше отъ кѣде иде, но знаеше сѣщо, че лѣхѣтъ на победата ще стопли и тия смразени сѣрдца.

Сѣщиятъ день въ двореца се събра министерскиятъ съветъ, председателствуванъ отъ княза, на който присѣдствуваше и началникъ щаба на армията. Предстоеше да се вземе важното решение — дали да се отбранява столицата или тя да се отстъпи безъ бой,

а първиятъ сериозенъ отпоръ да се даде нѣкъде по на изтокъ, къмъ Ихтиманъ, кѣдето да се дочака пристигането на главнитѣ сили на българската армия отъ турската граница.

Сѣрбитѣ бѣха влѣзли вече въ Царибродъ, а топовниятъ тѣтнежъ при Драгоманъ се долавяше като зловещъ предвестникъ. Подъ това впечатление членоветѣ на министерския съветъ бѣха съ твърде понижено настроение. И въпрѣки владѣющето униние началникъ-щаба на армията, младиятъ капитанъ Рачо Петровъ, направи смѣлото предложение да се брани столицата и при това да се брани тя на позициитѣ при Сливница. Не само по политически и морални съображения застъпи това гледище. Той го подкрепи и съ чисто военнитѣ възможности. Споредъ неговитѣ предвиждания нашитѣ слаби погранични части трѣбваше да отстъпватъ бавно и съ бой всѣка стѣпка българска земя, не, разбира се, да печелятъ победа съ тия боеве, а да печелятъ само време. Три дни даваше той на цѣлата сѣрбска армия да настѣпва „победоносно“. Но въ тия три дни тя трѣбваше да достигне най-много до Сливница. А въ това време тамъ трѣбваше да пристигнатъ достатъчно войски отъ турската граница, за да приематъ решителенъ бой и да задържатъ сѣрбитѣ поне още два дни. Тогава ще могатъ да пристигнатъ още достатъчно войски, съ които ще може да се премине и въ настѣпление.

Министритѣ бѣха обнадеждени, лицата имъ просвѣтнаха, но погледитѣ имъ останаха отправени къмъ княза. И когато князъ Александъръ възприе мнението на своя началникъ-щаба, тогава взема се окончателно решение — столицата да се отбранява на позициитѣ при Сливница.

Нѣколко минути само следъ това, князъ Александъръ замина за фронта, за да застане лично на чело на войскитѣ.

СЛИВНИЦА

Най-удобниятъ пѣтъ, по който сѣрбитѣ можеха да настѣпятъ за София водѣше презъ Сливница. А и всичкитѣ пѣтища, които идваха отъ сѣрбската граница се събираха пакъ въ Сливница. Близкитѣ висоти пѣкъ да-

баха възможност да се избере удобна позиция за упорита отбрана.

Тъй, неизвестното малко селце обезсмърти името си, а чрез него и славата на българското воинство.

Сполучливият избор на позицията е дѣло на младитѣ български военнопочетници. Отъ тѣхъ, младитѣ капитани, дойдоха да се поучатъ и чужденци. Когато войната се свърши, Швейцария изпрати специална военна мисия, която да проучи на самото мѣсто развитиѣ се военни действия. Шефътъ на мисията, полковникъ Хюнгербюлеръ, следъ като обходилъ бойното поле и проучилъ българскитѣ позиции, въ своя докладъ, между другото, пише:

„Укрепленията на Сливница, Трънъ, Врабча, София, задъ които българитѣ очакваха удара на сръбското нашествие, съвсемъ не бѣха хвърчащи, импровизирани отъ днесъ за утре“.

„Следъ едно грижливо разузнаване, българскиятъ князь заповѣда да ги въздигнатъ подъ ръководството на искусни пионерни офицери; тѣ бѣха започнати месець преди войната“.

И наистина, българитѣ тогава не работѣха отъ днесъ за утре. Следъ грижливото и лично разузнаване отъ княза и следъ усилената работа по приготвения подробенъ планъ за Сливница, за да застане на чело на войската, която трѣбваше да се реши не само участието на столицата, но може би, и сѣдбата на войната.

За тамъ бързаше да пристигне и князь Александъръ следъ като сръбитѣ бѣха нахлули вече въ българска земя. И затуй, следъ като се свърши коронниятъ съветъ въ двореца на трети ноемврий, той побърза да се отправи за Сливница, за да застане на чело на войскитѣ. А тамъ, на позицията, въ тоя день българитѣ имаха всичко две дружини и една батарея!

Въ това време сръбитѣ бѣха преминали вече границата и настѣпваха съ цѣли три дивизии презъ Драгоманъ за София. Друга една дивизия бѣха изпратили презъ Бръзникъ, която да се яви въ тила на нашата позиция при Сливница и да се насочи сѣщо за София. А далечъ на северъ пъкъ тѣ бѣха насочили още една дивизия къмъ Видинъ и Бѣлоградчикъ.

Князътъ знаеше това много добре, но тъкмо затуй искаше да бѣде тамъ. Неговото присѣствие бѣше не-

обходимо, именно, въ такива критически моменти. Той искаше да вложи и последнитѣ си сили, да се направи и повече отъ възможното, но да се дочака деня, въ който ще пристигне поне една по-значителна частъ отъ неговата войска.

Това, обаче, не бѣше достатъчно. Князь Александъръ знаеше, че първата решителна, дори сѣдбоносна стѣпка за единъ главнокомандуващъ е изборътъ на началникъ-щаба. Но знаейки това, изглежда, той е ималъ и толкова ценното качество да преценява и избира. И затуй първата стѣпка на княза бѣ повече отъ щастлива. Въ лицето на младия капитанъ Рачо Петровъ той не се излъга въ своя изборъ.

Въ подобни случаи истинската заслуга не е въ това да отричаме всичко, за да оправдаваме по-късно себе си, а да изберемъ отъ наличнитѣ възможности най-добрия.

И когато князътъ избра своя първи помощникъ, той му се довърши и го остави да вложи всичкитѣ се способности и да развие всичкитѣ си сили.

И наистина, следъ като началникъ-щаба на армията направи своето смѣло предложение да се отбранява столицата при Сливница и следъ като то бѣ прието отъ коронния съветъ, капитанъ Рачо Петровъ вложи цѣлата си енергия да приложи своя планъ.

Още на трети ноемврий той телеграфира на капитанъ Блъсковъ въ Сливница:

... „Сливнишката позиция трѣбва да се защищава до последенъ човѣкъ. Обявете това на войницитѣ и офицеритѣ“.

А въ сѣщото време на войскитѣ, които бѣха на турската граница даде такъвъ тласкъ, че тѣ трѣбваше да се движатъ денонощно и да напрегнатъ последнитѣ си сили. И нѣкой отъ началницитѣ бѣха тъй импулсирани отъ тоя тласкъ, че поискаха отъ своитѣ дружини да се прехвърлятъ отъ едната граница на другата, като се движатъ „бѣгомъ“!

Въ тия критически дни нашето главно командване преследваше своя планъ съ една неумолима воля. Войскитѣ трѣбваше да пристигнатъ на време, въпрѣки всичко и на всѣка цена. И затуй, когато отъ една дружина току-що достигнала до Вакарелъ, се донася, че следъ продължителния походъ, много войници сѣ изостанали

и, че „по мнението на лѣкаря, необходима е една по-
чивка на всички войници, безъ изключение, до утре су-
тринѣта“, отговарятъ му неумолимо:

„Пристигнете въ София осѣмъ часа утре сутринѣта“.

И войниците вървѣха не само безропотно, но съ
пълно съзнание за своя дългъ, напрегаха и последнитѣ
си сили. Тѣ вървѣха и дено и ноще, вървѣха и глождѣха
изсѣхналия хлѣбъ, вървѣха безспиръ. А когато влизаха
въ София тѣ намираха все още сили въ себе си да за-
пѣятъ юнашки пѣсни, да стѣпятъ бодро изъ софийски-
тѣ улици и да окуражатъ разтревоженитѣ столичани.

Когато князь Александъръ пристигна на Сливница,
очитѣ на шепата защитници свѣтнаха отъ радостъ. И ка-
точели силитѣ имъ се удвоиха.

Князътъ се настани въ селската кръчма, която се
състои всичко отъ две отдѣления. Голѣмото служи за
столова, а въ сѣщото време тамъ се събиратъ висшитѣ
началници, обикновено вечеръ, когато става нужда да
се изслушватъ докладитѣ. Другото отдѣление не е нищо
друго, освенъ една малка стаичка, която може да побере
само походното легло на княза и която е толкова
низка, че той не може да се изправи свободно въ нея.
Тази, именно, стаичка бѣше княжеската спалня.

На пети ноември рано още сутринѣта, князътъ се
качва на своя конь и се опѣти къмъ дѣсния флангъ на по-
зицията. Въ сѣщия день тъкмо оттамъ се почна голѣми-
ятъ бой при Сливница, който продължи цѣли три дни.

Още първиятъ день нашитѣ отбелязаха първитѣ си
успѣхи, въпрѣки че силитѣ имъ сѣ все още по-слаби отъ
сръбскитѣ. Но князътъ е почти цѣлъ день по позицията,
а това действува върху войниците, ободрява ги и имъ
вдѣхва нови сили.

На втория день сръбската Моравска дивизия, която
бѣ насочена въ обходъ на позицията при Сливница, бѣ
успѣла да отблъсне нашитѣ слаби части и да заеме Брѣз-
никъ. Това създаде страшна паника въ близкитѣ села.
Тревожни слухове бѣха проникнали и въ София. Гово-
рѣше се, дори, че сърбитѣ сѣ заели Владая и се прибли-
жавали къмъ столицата.

Кѣсно презъ нощѣта събуждатъ княза и му доклад-
ватъ за голѣмата тревога въ София. Наскоро следъ това
му съобщиха, че телеграфното съобщение между Слив-
ница и София е прекѣснато. Това обстоятелство внесе
още повече смущение.

Неволно изпъкнаха тревожни въпроси — нима това
е дѣло на сърбитѣ? Нима обходната дивизия, която бѣ
нече заела Брѣзникъ е стигнала до самата столица?

Князътъ изпрати веднага единъ взводъ отъ собстве-
ния си конвой, за да разузнае причинитѣ за прекѣсна-
титѣ съобщения. Оказа се, че нѣкои наши обозни вой-
ници, като се движели презъ нощѣта, неволно съборили
единъ отъ полскитѣ телеграфни стѣлбове.

Неизвестността, обаче, за положението въ столи-
цата принуди княза да замине още рано сутринѣта на
седми ноември за София. Тамъ непосредствено искаше
той да вземе мѣрки за нейната защита противъ обход-
ната дивизия на сърбитѣ, ако тѣ, наистина, сѣ напред-
нали толкова много.

На състоялия се тамъ министерски съветъ подъ
председателството на княза се решава единодушно: бор-
бата да се води до край.

Въ това време боятъ при Сливница бѣ подновенъ
по цѣлия фронтъ и влизаше, може би, въ своята решителна
фаза. Князътъ знаеше това и се измѣчваше до
болка, че тъкмо въ тия часове той трѣбваше да бѣде да-
лечъ отъ своитѣ войници. И оставилъ мисълѣта си да
лети къмъ тѣхъ, той напусна военното министерство.
Когато бѣ стигналъ до хотелъ България, той каточели
бѣ пробуденъ отъ нѣкакъвъ сънъ. Едно голѣмо множе-
ство граждани бѣше го причакало и бурно го аклами-
раше.

Князътъ се спрѣ. И макаръ твърде бледенъ отъ го-
лѣмитѣ изпитания, които силно изживѣваше презъ по-
следнитѣ дни, той бѣ красивъ и царствено величественъ.
Подпрѣлъ се на своята сабя, той направи слабъ жестъ и
сѣ тихъ и топълъ гласъ се обърна къмъ гражданитѣ:

— Сега, когато хората умиратъ на бойното поле,
не е време да ми се правятъ акламации.

Когато князътъ отмина, тѣлпата още се унасяше въ
неговата стройна фигура и презъ призмата на кристал-
нитѣ сълзи, които бѣха овлажнѣли очитѣ имъ, тѣ го
виждаха да се отдалечава, каточели израстналъ много
по-високо.

Още рано сутринѣта отъ София бѣха изпратени нѣ-
колко роти и команди опълченци къмъ Княжево и Вла-
дая. Това бѣха всичкитѣ войски, съ които въ момента

се разполагаше и съ тях трѣбваше да се отбранява столицата против сѣрбитѣ! Не стана нужда, обаче, от тая последна защита. Врагътъ бѣ още твърде далечъ, и той дори не подозираше това, което му се готвѣше.

Но тамъ, на Сливница, въ тоя день, наистина, се решаваха участъта на цѣлия бой. Трети день вече българитѣ задържаха цѣлата сѣрбска армия. И точно по предвижданията на българското главно командване войскитѣ отъ турската граница вървѣха безспирно и следъ като бѣха извървѣли стотици километри, чувайки топонимитѣ гърмежи да разтѣрсватъ земята, тѣ ускоряваха крачкитѣ си и безъ да се спиратъ хвърляха се въ вихъра на борбата.

Още първия день на боя при Сливница по шосето откъмъ София грѣмна музика. Пристигаха две дружини отъ първи Софийски полкъ, шефъ на който бѣ князътъ. По цѣлата позиция се носи грѣмогласно ура, като сѣрдеченъ приветъ къмъ пристигащитѣ бойни дружини.

Князь Александъръ излиза лично, посреща войницитѣ и се обръща къмъ тяхъ съ радостна новина:

„... днесъ нашето дѣсно крило отблъсна противника нѣколко километри назадъ“.

Но той иска и отъ тяхъ достѣни дѣла:

„Азъ съмъ увѣренъ, утре моятъ полкъ ще докаже, че е достоенъ да носи името ми“.

Бурно и нестихващо ура се изтрѣгна отъ хилядитѣ гърла, като отговоръ, че наистина ще се покажатъ достѣни.

Тѣй неспирно дружинитѣ летѣха и безъ да си отдѣхнатъ, хвърляха се въ боя. А презъ това време кралъ Миланъ бѣ далъ вече своитѣ заповѣди. Неговата конница трѣбваше да обходи северния флангъ и презъ селото Мало Малово да се насочи направо къмъ София. Въ сѣщото време цѣлата Моравска дивизия бѣ насочена презъ Брѣзникъ и като заплаши южния флангъ и тила на позицията при Сливница да трѣгне сѣщо къмъ София.

На седми ноември боятъ започна още въ тъмни зори на дѣсния флангъ и продължи почти цѣлия день. И когато борбата започна на висотата Мека Цревъ, постепенно огнената линия се пренасяше напредъ, флангътъ на сѣрбитѣ започна да се огъва, докато висотитѣ Три уши бѣха завладѣни и цѣлата сѣрбска Дунавска дивизия

бѣ окончателно сломена. Върховетѣ бѣха огласяни отъ Шуми Марица, доловетѣ подеха народния химнъ, а нейнитѣ дружини ликуваха своята победа тукъ, когато сѣрбитѣ отстъпваха къмъ Драгоманъ.

Сѣщиятъ день нашето командване бѣ решило да се справи и съ опасността, която бѣше се появила откъмъ Брѣзникъ презъ вчерашния день. И затуй още рано сутринта бѣха взети последнитѣ дружини отъ резерва и насочени къмъ Брѣзникъ. Срещата стана при селото Гургулятъ. Нашитѣ дружини не се поколебаха да се хвърлятъ въ смѣла атака срещу цѣлата дивизия. И въ страшната стихия, която развихриха тия дружини, стои се намѣрението на кралъ Миланъ, пропадна последната надежда на сѣрбското командване, сломиха се окончателно и последнитѣ остатѣци отъ сѣрбския настѣпателенъ духъ. Още рано следъ обѣдъ сѣрбитѣ при Гургулятъ трѣбваше да потѣрсятъ собственото си спасение и тѣ отстъпиха.

Когато сѣщиятъ день князътъ напусна София и се завърна отново въ Сливница, началникъ-щаба на западния корпусъ капитанъ Паприковъ му докладва за хода на боя по цѣлия фронтъ. Вечерта войницитѣ преди да си легнатъ знаеха, че врагътъ е сломенъ, чувствуваха своята победа, но тѣ дори не подозираха, че тая тѣхна победа е толкова сѣдбоносна.

И тогава, когато князь Александъръ съ своитѣ войски вече чувствуваха лѣха на победата, въ щаба на сѣрбската Върховна команда всички бѣха силно разтревожени. Когато началникъ-щаба свърши съ доклада на краля за всички неприятни сведения отъ бойното поле, кралътъ забеляза мрачното настроение на своя първи помощникъ. Въ тоя моментъ, кралътъ е виждалъ толкова тежко своето положение, че запиталъ дали не криятъ нѣщо отъ него. Съкрушениятъ началникъ-щаба отговорилъ:

— Какво по-лошо, Ваше Величество, бихъ могаль да Ви докладвамъ отъ това положение?

Въ сѣщия моментъ началникъ-щаба даде заповѣдъ цѣлата армия да напусне Сливница и да отстъпи при Драгоманъ.

Сѣщата вечеръ кралъ Миланъ се оплакваше на своя докторъ Вл. Джорджевичъ, че нѣколко нощи вече не е могаль да спи. И докато докторътъ му даваше прехъ

бромкали, кралят не скри от него отчаяното положение на своята войска. Тогава докторъ Джорджевичъ се осмѣли да му каже:

— Господарю, щомъ до тамъ е дошла работата, да идемъ при войската и нека съ нея загинемъ.

Но краль Миланъ го погледна безнадеждно и не можа да овладѣе пълното си отчаяние:

— Къде? При разбититѣ и деморализирани части на Дунавската дивизия ли?

Въ това състояние двамата противници замръкнаха на седми ноември.

При Сливница бѣше настѣпилъ първиятъ моментъ, въ който сръбскиятъ народъ и неговиятъ краль трѣбваше да изпитатъ върху себе си ония последици, които сѣ неизбѣжни при тѣхната заслѣпеностъ къмъ великата правда и историческитѣ права на българския народъ.

Въ сѣщото време князь Александъръ, облегатъ на пълното единодушие на своя народъ, на безрезервната му преданостъ и на непоколебимата му воля да следва своя исторически пѣтъ, виждаше, презъ мрака на нощта, свѣтлото сияние на националния идеалъ. Наистина, врагътъ все още тѣпчеше родната земя, но той и цѣлиятъ български народъ бѣха дълбоко убедени, че ще дойде денътъ, когато и последниятъ вражи кракъ ще напусне осквернената земя . . .

ВЪ ВИХЪРА НА ПОБЕДАТА

Въ сѣщия день, когато цѣлата сръбска армия бѣ вече претърпѣла пълно поражение при Сливница, значителната частъ отъ българската войска едва-що бѣше почнала да пристига. Никога още столицата на Третото българско царство не бѣ виждала струпани толкова много български войски, както на другия день следъ победата при Сливница. Главното командуване бѣ вложило цѣлата си енергия, за да ускори прехвърлянето на войскитѣ отъ турската граница, а войницитѣ напрегнаха всичкитѣ си сили, за да пристигнатъ по-скоро на Сливница.

Каточели дружинитѣ се надпреварваха въ своя устремъ и въ своята издържливостъ. Ето девета Харманлийска дружина. Тя бѣ тръгнала отъ Харманли на трети ноември и още сѣщиятъ день пристигна въ Търново.

Сейменъ ¹⁾ натовари се на влака и тръгна за Саранбей ²⁾ гдето, следъ като пѣтува цѣла нощъ, пристигна на четвърти ноември сутринята. Безъ да се бави, дружината продължи пѣтя си по шосето за София още отъ тъмни зори. Дъждътъ проникваше до кости, краката газѣха калѣта, но воинството на Третото българско царство следваше безспирно своя пѣтъ. Нощта отдавна бѣ спуснала своето було, студентъ вѣтръ пронизваше измокренитѣ войници, а скоро палави снѣжинки забиваха се въ лицата, каточели дошли нарочно, за да прогонятъ налегналата дрѣмка.

Бѣше десетъ часа, когато се даде два часа почивка, и тъкмо въ полунощъ колоната се изтегли отново и потъна въ нощта. И когато на пети и шести ноември шепата защитници отстояваха напора на цѣлата сръбска армия, тая дружина напрегаше последни сили, за да пристигне и подкрепи своитѣ бойни другари. Безъ да нощува, дружината вървѣ цѣла нощъ и на седми ноември преди още слънцето да изгрѣе тя влѣзе въ София. Едва тукъ на войницитѣ се даде почивка и една минута следъ като легнаха тѣ бѣха вече заспали. Въ тоя день се решаваше участието на цѣлия бой и затуй още на обѣдъ дружината бѣ вдигната и облекчена отъ своитѣ раници тя тръгна за Сливница.

Тѣй вървѣха и другитѣ части, тѣй вървѣше и шести пехотенъ Търновски полкъ. Но щаба на армията си даваше смѣтка за цената на времето и затуй, когато тоя полкъ пристигна въ Ихтиманъ получи телеграма:

„Оставете раницитѣ и обоза и следвайте безостановъчно. Положението е критическо“.

И Търновци следваха, наистина, „безостановъчно“ своя пѣтъ и на седми ноември вечерята влѣзоха съ пѣсни въ София. Сѣщиятъ день пристигна и осми Приморски полкъ.

Въ следнитѣ два дни князътъ дочака пристигането на нови двадесетъ хиляди войници преди самъ да приеме настѣпление съ своята армия. А въ това време отрядътъ, който спечели голѣмата победа при Гургулятъ настѣпи къмъ Брѣзникъ и го зае. Цѣлата Моравска дивизия бѣ отстъпила, като бѣше осѣяла цѣлия

Заб. ¹⁾ Днешниятъ Симеоновградъ.

²⁾ Днешното Сараново.

пътъ съ захвърлено оружие, изоставени обози и дори въ паническото си бѣгство бѣха изоставили и казанитѣ съ храни.

Презъ това време, заедно съ своитѣ войски отъ южна България, бѣ пристигналъ и подполковникъ Данаилъ Николаевъ, когото князътъ назначи началникъ на западния корпусъ.

Следъ пристигането на значителни подкрепления българската армия премина сама въ настѣпление. Заедно съ това ролитѣ на дветѣ страни се промѣниха. Сърбитѣ, следъ тѣхния разгромъ при Сливница, трѣбваше не само да се откажатъ отъ по-нататъшно настѣпление къмъ София, но бѣха заставени да се оттеглятъ и да преминатъ къмъ отбрана. Българитѣ отъ своя страна следъ като бѣха достатъчно засилени отъ пристигащитѣ войски и следъ като бѣха вече спечелили една решителна победа преминаха въ настѣпление.

На десети ноемврий, преди да настѣпи цѣлата българска армия, изпрати се единъ авангардъ отъ два полка, за да разузнае къмъ Драгоманъ. И когато тия слаби сили наближиха неприятелската позиция, тѣ се развърнаха въ боенъ редъ и се насочиха въ атака, безъ да подозиратъ, че срещу тѣхъ бѣше се укрепила цѣлата сръбска армия.

Князъ Александъръ се движеше на чело на главнитѣ сили на авангарда. Когато наближи могилата, при която бѣха излѣзли на позиция две орждия, той се изкачи на тая могила и оттамъ наблюдаваше развитието на боя и даваше своитѣ разпореждания.

Окриляни отъ победния духъ ротитѣ и дружинитѣ настѣпваха смѣло напредъ. По едно време тѣ бѣха задържани отъ много по-силния противникъ. Князъ Александъръ забеляза това и даде заповѣдъ да се развѣятъ знамената и музикитѣ да свирятъ „Шуми Марица“. Войничитѣ отъ двата полка смѣтнаха това като сигналъ за общо настѣпление и настѣпиха стремително напредъ. Сърбитѣ имайки въ предната си линия цѣли две дивизии, упорствуваха силно, но българитѣ, макаръ и само съ два полка настѣпваха още по-упорито и се катерѣха по стрѣмнитѣ склонове на сръбската позиция.

Въ сѣщото време, когато князъ Александъръ се намираще на висотата при с. Ярловци, кралъ Миланъ придруженъ отъ своя министъръ-председателъ Гарашанинъ,

който е бившъ офицеръ, се изкачи на върха надъ село Драгоилъ, западно отъ изхода на Драгоманското дефиле. Дватама владѣтели, безъ да подозиратъ присѣствие то си, отстояха единъ отъ другъ само на петъ километри, но между тѣхъ и между двата братски народи кралъ Миланъ бѣ изкопалъ цѣла бездна. . .

Когато по заповѣдъ на князъ Александъръ, музикитѣ свирѣха националния химнъ, роти отъ Дунавския и Търновския полкове се понесоха съ такъвъ устремъ, че цѣлата сръбска Дринска дивизия се огъна. Тогава кралъ Миланъ хвърли въ боя цѣлия единадесети полкъ, но и той не можа да устои предъ стихийния устремъ.

Въ тоя моментъ „кралътъ слизаше отъ него (отъ върха) на царибродското шосе съ тѣжно сърдце и възмутенъ, загдето войскитѣ отъ Дринската дивизия, така лесно отстъпиха предъ българитѣ. И Гарашинъ бѣше свидетелъ на това събитие, и както изглежда, и нему силно е повлияло то, защото и той бѣше силно развълнуванъ“, казва по-късно за тоя моментъ капитанъ Нещичъ, който е придружавалъ краля.

До вечеръта и третѣ линии на сръбската позиция бѣха завладени и цѣлата сръбска Дринска дивизия бѣ пометена само отъ единъ български полкъ!

Следъ като кралъ Миланъ напусна бойното поле отиде въ Царибродъ, където свика воененъ съветъ отъ всичкитѣ началници на дивизии, на който присѣствува и министъръ-председателя. Подъ впечатлението на новото днешно поражение съветътъ реши армията да отстъпи на границата.

Изгубилъ вече вѣрата си въ своята армия кралътъ замисли да потърси намѣсата на великитѣ сили. Още същата нощъ той заедно съ Гарашанинъ отиде чакъ въ Пиротъ, откъдето телеграфира на кралицата:

„Положението е още по-лошо. Военниятъ съветъ реши отстъпление на границата. Споредъ състоянието на войската съмнително е да ли ще се удържимъ за дълго, ако българитѣ предприематъ сериозна офанзива. Дринската дивизия вчера бѣгá. Направи постѣпки предъ Кевенхюлеръ¹⁾ да не прѣчи на интервенцията. Съсипанъ съмъ. Пехотата нищо не струва“.

Сърбитѣ се страхуватъ отъ пълненъ разгромъ. Тѣ

Заб. Австроунгарски пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ.

нѣматъ търпение и очакватъ бърза намѣса на велики-
тъ сили. И още на следния день министъръ-председа-
тельтъ телеграфира на кралицата:

„Като се върнахъ, кралятъ ми заповѣда да помо-
ля Кевенхюлера да побърза съ примирието, но това да
става въ тайна. Моля, Ваше Величество, да благоволи-
те и му съобщите това. Съ туй азъ само изпълнявамъ
заповѣдъ, но душата ми замира. Моля да ми се даде
каквато и да е подчинена команда“.

А въ това време, докато българското воинство ле-
тѣше въ вихъра на победитѣ, князь Александъръ трѣб-
ваше да се справя, не само като главнокомандуващъ съ
цѣлата сръбска армия на бойното поле, но и да прео-
долѣва дипломатическитѣ затруднения, които му се
изпрѣчваха.

За да спечели, за всѣки случай, поддръжката на Тур-
ция, князь Александъръ използва много ловко поло-
жението си на васалъ и още въ сѣщия день, когато
Сърбия обяви войната, той се обърна къмъ султана и
великия везиръ, за да му съобщатъ да ли може да раз-
чита на помощта на турски войски, защото съ обяве-
ната война на България се заплашва и цѣлостта на
турската империя.

По тоя поводъ проточиха се преговори, въ които
Турция държеше единъ много надмѣненъ езикъ и се
стараше да използва затруднението на своя васалъ,
за да се върне старото положение на Източна Румелия.
При тежкото положение, въ което се намираше Бъл-
гария, князътъ си наложи самообладанието не само да
преглѣтва турскитѣ предизвикателства, но той правѣ-
ше всичко, за да не я дразни.

Тѣй се продължиха преговоритѣ, докато бѣ спече-
лена голѣмата победа при Сливница.

Тогава князь Александъръ, достатъчно реалистъ,
за да прецени станалата промѣна, почувствува се до-
статъчно израстналъ предъ собственитѣ си очи и об-
легнатъ на своята войска, промѣни своя тонъ. Въ от-
правената телеграма на десети ноемврий, той между
другото казваше:

„Тѣй като Сърбия си позволи въпрѣки междуна-
родното и народно право да наруши безнаказано отъ
страна на сюзеренния дворъ територията на княжество-
то, азъ заявявамъ, че свещениятъ ми дългъ къмъ пад-

налитѣ на бойното поле и военната ми честъ ме задъл-
жаватъ да не предлагамъ и да не приемамъ никакво
примирие преди съвършеното очистване на България
отъ сръбскитѣ войски, и да сключа миръ, само следъ
като се намѣря на неприятелска земя“.

А колкото се отнася до домогването на турското
правителство, да изпрати отново турски комисаръ въ
Източна Румелия, князътъ добавя:

„При сегашнитѣ обстоятелства пращането на им-
ператорски комисаръ би могло да компрометира реда
и тишината между румелийското население, вследствие
на което Високата порта ще благоволи, азъ не се съм-
нявамъ въ това, да отложи тоя въпросъ до възстано-
вяването на мира съ Сърбия“.

Нѣкои отъ великитѣ сили симпатизираха на Сър-
бия и, за голѣмо очудване, двата въковни противници
Австрия и Русия слѣха чувствата си. Всѣка една отъ
тѣхъ, макаръ по различни мотиви, имаха скрити бла-
горазположения къмъ Сърбия. И затуй бѣха се опита-
ли да си послужатъ съ Турция, която да подтикнатъ
срещу България, за да затруднятъ още повече нейното
положение.

Князь Александъръ, обаче, възприе примирително
поведение къмъ Турция, докато изгради величавата по-
беда при Сливница. Тогава неговата първа целъ, която
си постави, бѣше — да се очисти земята му отъ чуж-
дото нашествие. И той даде заповѣдъ на своята армия
да премине въ настѣпление.

Следъ стихийния устремъ на българския аван-
гардъ, краля Миланъ се видѣ принуденъ да даде запо-
вѣдъ за отстъпление на цѣлата Нишавска армия.

И наистина, следъ като отстъпва цѣла нощъ, ар-
мията зае нова позиция, западно отъ Цариградъ при
с. Суково, която минаваше отъ дветѣ страни на грани-
цата и на която се разположи „за крайна отбрана“.

Още рано сутринта на единадесети ноемврий за-
силениятъ български авангардъ, който броеше вече
петнадесетъ дружини, настѣпи смѣло къмъ неприя-
телската позиция, макаръ, че тя бѣ заета „за край-
на отбрана“ отъ тридесетъ и две дружини. Следъ
победитѣ при Сливница и Драгоманъ българитѣ
вече не знаеха що е преграда. За тѣхъ, каточели нѣма-
ше значение, че врагътъ е два пѣти по-многоброенъ, и

че неговата артилерия е четири пѣти повече. И въпрѣки всичко това, тѣ бѣха грабнати и отново понесени отъ нѣкаква вътрешна стихия въ вихѣра на победитѣ.

Отъ тоя духъ бѣха обладали всички — и войници, и офицери, и самиятъ главнокомандуващъ. Когато преднитѣ части отъ централната колона бѣха достигнали предъ Царибродъ, при тѣхъ пристигна и князь Александъръ съ щаба си, придруженъ отъ министъръ-председателя Каравеловъ и отъ председателя на Народното събрание Стефанъ Стамболовъ. Изглежда, нашитѣ тогавашни държавници дотолкова отблизо следѣха живота и действията на войската, че тѣ, като държаха здраво нейния пулсъ, познаваха въ всѣки моментъ нейното състояние и знаеха, какво могатъ да искатъ отъ нея. А това имъ помагаше твърде много, за да поставятъ правилно своитѣ политически задачи.

Когато князь Александъръ пристигна тамъ, градътъ Царибродъ още не бѣ заетъ отъ нашитѣ войски. Но като събра сведения, че сърбитѣ сѣ разположени на отсрещнитѣ висоти, той не дочака нашата пехота и съ цѣлия си щабъ влѣзе въ града, макаръ, че се обстрелваше отъ сърбитѣ, дори съ пехотенъ огънь. За честъ на нашитѣ политически мѣже, придружаващитѣ го двама държавници не се поколебаха да последватъ своя князь, въпрѣки свистението на куршумитѣ около тѣхъ.

Влѣзалъ въ Царибродъ, князь Александъръ забеляза, че градътъ е обстрелванъ най-силно отъ една издадена напредъ висота и той изпрати веднага заповѣдъ:

— Да се атакува и заеме висотата на северъ отъ Царибродъ.

И започнаха ония упорити боеве, които показваха, че сърбитѣ, наистина, сѣ заели тази позиция „за крайна отбрана“. Това трѣбваше да се очаква. Следъ като сърбитѣ бѣха изтласкани отъ предѣлитѣ на княжеството, сега тукъ трѣбваше да бранятъ земята на своето кралство.

Два дни продължиха тия упорити боеве. Но непристъпнитѣ върхове Бабина глава, Остри върхъ и най-сетне Нешковъ върхъ, на които сърбитѣ бѣха се укрепили за „крайна отбрана“, станаха неволни свидетели на онова величие на българския духъ, който по-

веде воинството на князь Александъръ въ вихѣра на победитѣ.

А той, царствениятъ главнокомандуващъ, когато чу сигнала „Слушайте всички, настѣпление!“, съ който меднитѣ трѣби подканяха всички да вървятъ напредъ, не можа да се сдържи и самъ излѣзе напредъ въ лозята. Тамъ той одобри направенитѣ разпореждания и остана да наблюдава развитието на боя за завладяването на Нешковъ върхъ.

Боятъ ставаше все по-ожесточенъ, но войниците, като чели чувствуваха върху себе си спренъ погледа на своя князь, проявиха чудеса отъ храбростъ. И ето, Шумадийската дивизия трепна. Наши роти отъ Приморския и Търновския полкове, доловиха тоя трепетъ, хвърлиха се стремително напредъ и обърнаха цѣлата дивизия въ бѣгство. Тогава отдѣлни роти се спуснаха „по петитѣ“ на врага и въ неудържимия си устремъ преминаха границата съ разтупкани сърдца и стигнаха до самата рѣка Нишава.

Може би, и водитѣ на тая българска рѣка не биха ги спрѣли, ако не бѣ се спусналъ вече вечерния мракъ, за да спаси врага отъ повече преследване. Ударътъ бѣ толкова силенъ и поражението на сърбитѣ толкова голѣмо, че отстъплението на Шумадийската дивизия предизвика заповѣдъ за отстъпление на цѣлата Нишавска армия къмъ Пиротъ.

Кралъ Миланъ бѣше разпоредилъ да се свикатъ нови набори, да се формиратъ нови части и да се изпратятъ бързо подкрепления на армията. И все пакъ, той вече не върваше на своята армия. Българитѣ го стреснаха, той ги виждаше да нахлуватъ въ предѣлитѣ на неговото кралство и очакваше всѣки день пълна катастрофа. Едничката му надежда за спасение оставаше намѣсата на великитѣ сили.

Презъ цѣлия день дванадесети ноемврий, когато се водѣха упорититѣ боеве на границата, кралътъ не се чувствуваше сигуренъ тамъ и затова остана въ Пиротъ. Въ сѣщия този день великитѣ сили бѣха направили постѣпки да се прекратятъ военнитѣ действия. Тѣзи постѣпки дойдоха за него тъкмо на време, за да прикриятъ истинскитѣ причини за отстъплението на сръбската армия, което бѣ наложено отъ разбиването на Шумадий-

ската дивизия.

Къмъ полунощъ кралъ Миланъ заедно съ министъръ-председателя отидоха на телеграфната станция. Следъ като нареди цѣлата армия да отстъпи при Пиротъ, той телеграфира до командувашия Нишавската армия да изпрати веднага парламентъоръ къмъ Царибродъ, който да предаде на старшия български началникъ едно писмо, съдържанието на което той продиктува. Но, тъй като и въ Пиротъ не се чувствуваше достатъчно сигуренъ, кралъ Миланъ още сжщата нощъ тръгна за Нишъ.

Сжщитѣ постѣпки за прекратяване на военнитѣ действия бѣха направени и въ София. Следъ като се съвещава съ своя министъръ на външнитѣ работи, князътъ възприе изказаното мнение да се забави отговорътъ, докато българската армия навлѣзе достатъчно на вжтре въ самата Сърбия.

Сърбитѣ отъ своя страна бързаха да предадатъ писмото за прекратяване на военнитѣ действия и затуй още сжщата нощъ, следъ като го получиха, изпратиха го съ специаленъ парламентъоръ.

Князъ Александъръ бѣ се настанилъ въ Царибродъ въ сжщата кѣща, въ която по-рано бѣше и кралъ Миланъ. Дали отъ любезностъ или поради голѣмата бързина, съ която напусна Царибродъ, кралътъ бѣ оставилъ цѣла каса пилзенска бира. Разбира се, тя бѣ изпита за здравето на победителя князъ Александъръ.

Късно презъ нощта при княза доведоха сръбския майоръ Цинцаръ Марковичъ съ превързани очи, който донесе следното писмо:

„Имамъ честь да известя началницитѣ на княжеско-българскитѣ войски, които се намиратъ срещу войскитѣ, които азъ командувамъ, че получихъ заповѣдь да прекѣсна неприятелствата. Това е предизвикано вследствие колективната постѣпка на великитѣ сили предъ кралското правителство днесъ, на 12 ноемврий.

Суковски мостъ, 12 ноемврий 1885 година.

Командуващъ съединенитѣ дивизии Моравска, Дунавска и Шумадийска — полковникъ Топаловичъ“.

Това бѣше сжщото писмо, което кралъ Миланъ бѣ продиктувалъ сжщата тази нощъ преди да замине за Нишъ.

Веднага следъ като получи това писмо, князътъ

отиде въ квартирата на подполковникъ Данаилъ Николаевъ. Когато стигна тамъ, той влѣзе въ една низка, полуосвѣтена стаичка, въ която се бѣха настанили висшитѣ офицери отъ западния корпусъ. Въ дѣното на стаичката, върху единственото дървено легло спѣше подполковникъ Николаевъ. До него, на земята, спѣше неговиятъ началникъ щаба капитанъ Паприковъ. А въ другия жгълъ, пакъ на земята, бѣха легнали началникътъ на авангарда майоръ Стояновъ и неговиятъ началникъ щаба капитанъ Вълко Велчевъ. Тѣ скромни и непретенциозни бѣха тогава българскитѣ офицери. Тѣ не мислѣха нито за своитѣ удобства, нито за личнитѣ си нужди.

Щомъ се показа на вратата едрата фигура на княза, капитанъ Велчевъ веднага го забеляза и бързо се изправи отъ леглото си. Князътъ му заповѣда да събуди подполковникъ Николаевъ. И когато командирътъ на корпуса се надигаше отъ леглото си, князъ Александъръ му каза:

— Стани, стани, Николаевъ, има нѣщо важно: сръбитѣ искатъ миръ.

Двамата седнаха до малката чамова масичка, прочетоха донесеното писмо и още тамъ подполковникъ Николаевъ написа отговора. Съ него съобщаваше на сръбитѣ, че докато не получи изрична заповѣдь отъ своя князъ, той не може да прекрати военнитѣ действия.

Отговорътъ се предаде на сръбския парламентъоръ, който, сжщо съ превързани очи, бѣ отведенъ до предната българска линия. Оттамъ майоръ Марковичъ отиде на Суковския мостъ, за да докладва българския отговоръ. Но тамъ не намѣри никого. Командувашиятъ армията и самата армия бѣха вече отстъпили. Тогава той отиде до най-близката телеграфна станция и съобщител телеграфически българския отговоръ на командувашия Нишавската армия въ Пиротъ, на началника на Върховния щабъ въ Бѣла Паланка и на самия кралъ въ Нишъ.

Всички тия дипломатически постѣпки на великитѣ сили и тъй бързото явяване на сръбския парламентъоръ още презъ нощта промѣниха намѣренията на българското главно командуване.

Голѣмото напрежение на цѣлата българска армия, като се почне отъ „безостановъчното“ движение на полковетъ и отдѣлнитъ дружини, докато изминатъ стотицитъ километри отъ турската граница до Сливница; хвърлянето на отдѣлнитъ дружини и дори отдѣлни роти още съ пристигането имъ на бойното поле, тъкмо тамъ, гдето въ момента имаше най-много нужда отъ подкрепа; най-сетне понесени въ вихъра на победитъ, докато се прогони и последния вражи войникъ отъ предѣлитъ на княжеството — всичко това бѣ не само изморило твърде много войниците, но цѣлата войска се нуждеше отъ малко време, за да се устрои, да организира тила си и дори да се преорганизира.

По това време, когато на западната граница бѣха се сгрупали всичкитъ войски на княжеството и на южна България, командването на цѣлата армия се затрудни. Най-голѣмата единица тогава бѣше полкътъ, а южнобългарскитъ дужини дори и полковетъ не бѣха успѣли да формиратъ. По тая причина главното командване много мжчно можеше да командува многобройнитъ дребни части и затуй бѣ замислило да събере цѣлата армия въ нѣколко дивизии. И само следъ това да продължи настѣплението въ предѣлитъ на сръбското кралство.

Намѣсата на великитъ сили, обаче, за прекратяване на военнитъ действия, принуди българското командване да се откаже отъ това си намѣрение. То побърза да даде заповѣдь за настѣпление, за да навлѣзе по-скоро въ предѣлитъ на сръбското кралство и тамъ да го заварятъ преговоритъ за прекратяване на военнитъ действия.

Цѣлиятъ день тринадесети ноемврий главнитъ български сили останаха около Царибродъ, за да се устроятъ, а въ сжщото време, за да се даде възможность на спомагателнитъ колони при Трънъ и Врабча, да се приближатъ до границата.

Още рано сутринтъ на четиринадесети ноемврий колонитъ на главнитъ сили настѣпиха и оставенитъ сръбски ариергарди по границата бѣха скоро отблъснати. Тогава князь Александъръ пришпори коня си и въ галопъ излѣзе напредъ. Когато стигна на самата граница той спрѣ тамъ заобиколенъ отъ цѣлата си свита.

Въ тоя моментъ бойнитъ знамена се развѣха, музикитъ гръмнаха и полковетъ въ стройни редове преминаха покрай своя князь. Но когато войницитъ прекриваха самата граница лицата имъ сияеха отъ нѣкак-ва неповторима радостъ, а отъ гърдитъ се изтрѣгна не-удържимъ викъ, викъ, който изразява жаждата на цѣлия български народъ за свободенъ и независимъ животъ, викъ, който не ще престане да кѣнти по всички родни върхове, докато не бждатъ включени въ предѣлитъ на обединеното отечество. Въ тоя моментъ на върховни преживѣвания воинството на Третото българско царство бѣ готово, по единъ само жестъ на своя Върховенъ вождъ, да полети отново въ вихъра на победитъ.

Окриляни отъ непобедимия български духъ колонитъ се спуснаха къмъ Суковския мостъ и навлѣзоха въ предѣлитъ на сръбското кралство. Още сжщиятъ день следъ обѣдь тѣ догониха врага, следъ като той бѣ изтиканъ отъ земята на княжеството.

Цѣлата сръбска армия бѣ се спрѣла на естествено силната позиция при Пиротъ, която минаваше по висотитъ отъ дветъ страни на шосето. Тукъ кралъ Миланъ се надѣваше да задържи българското настѣпление, докато намѣсата на великитъ сили предизвика прекратяване на военнитъ действия.

Не така, обаче, мислѣше князь Александъръ. Той имаше пълна вѣра въ своитъ войски и се надѣваше да даде добъръ урокъ на своитъ съседи, които бѣха си позволили да се изправятъ на историческия пътъ на Третото българско царство.

Самъ обладанъ отъ духа на своитъ войски, князътъ излѣзе напредъ още при самото начало на боя. Когато стигна въ преднитъ линии при селото Ржана, което се намира на около три километра отъ самия градъ, той слѣзе отъ коня си и запали спокойно цигара.

Въ това време сръбитъ вѣроятно сж го забелязали, защото той бѣше тамъ съ цѣлата си свита и откриха огънь. Една граната падна на двеста крачки отпредъ, друга — въ дѣсно, а следъ това трета — въ лѣво. Очевидно, сръбитъ се престрелваха и скоро ще преминатъ на поражение. Подполковникъ Николаевъ, който бѣше сжщо тамъ, започна да се безпокои за княза и той го помоли да се оттегли на по-безопасно мѣсто. Въ тоя

моментъ князътъ, като чели забрави, че е главнодуман-
дуващъ. Неговото войнишко сърдце, което не познава-
ше страхъ, не му позволяваше да се оттегли. Бѣше му
просто неловко да направи това. А неприятелската
стрелба се засилваше. Тогава единъ отъ придружаващи-
тъ го тѣлохранители го хвана подъ рѣка и всрѣдъ об-
щото одобрение на всички офицери, го отведе на по-
безопасно мѣсто.

Отъ тоя неустрашимъ духъ бѣ обладана и цѣлата
българска войска. Съ единъ неудържимъ устремъ тя се
хвърли напредъ и отново се понесе въ вихъра на по-
бедитѣ.

Два дни трѣбваше съ гигантски усилия да се прити-
ска сръбската армия, да се огъватъ нейнитѣ линии и да
се заематъ върхъ следъ върхъ, докато се сломи оконча-
телно съпротивата на врага.

Още първиятъ день, късно вечерята, една колона
бѣ успѣла да се вмъкне въ самия градъ, да заеме самата
цитадела и да хвърли въ въздуха главния муниционенъ
складъ на сръбската армия, който бѣше пълненъ съ ми-
лиони патрони и гранати и съ планини отъ барути.

Кореспондентътъ на в. „Винеръ Алгемайне Цай-
тунгъ г. Лукешъ, ето какъ описва тоя страшенъ взривъ
презъ тъмната нощъ, който разтърси цѣлия градъ:

„Като отъ кратеръ на нѣкой вулканъ пламъкътъ
отъ крепостта освѣти изведнажъ цѣлата околностъ.
Огненъ стълбъ се изви дори до облацитѣ. И като чели
хиляди гръмове треснаха изведнажъ. Цѣлиятъ градъ
отъ основитѣ се затресе и дори околността на града
се залюлъ като отъ земетресение. Неизмѣримъ натискъ
на въздухъ изби вратитѣ отъ тѣхнитѣ куки, изпотроши
стъклата на всички прозорци, много стени се пропука-
ха, слаби сгради паднаха“...

На втория день, петнадесети ноември, сръбската ар-
мия не дочака чуждата намѣса да се прекратятъ воен-
нитѣ действия и подъ неудържимия напоръ на българ-
скитѣ войски трѣбваше да отстъпи и отъ Пиротъ. Следъ
новото си поражение сръбската армия разнебитена, ос-
танала почти безъ бойни припаси и паднала духомъ, от-
стъпваше къмъ Нишъ.

Вечерята по цѣлия фронтъ бѣ спокойно. А по-къс-
но, когато отгоре свѣтнаха безбройнитѣ небесни кан-
дилца, всички погледи бѣха привлѣчени отъ едно стран-

но явление. Всѣки е виждалъ, може би, падащъ метеоръ,
но тая нощъ бѣ странна. Отъ небето се изсипваше цѣлъ
дъждъ отъ падащи звезди. Победители и победени бѣ-
ха поразени отъ рѣдкото явление и всѣки търсѣше по
своему да отгатне прокобата за утрешния день.

А воинството на Третото българско царство, преди
да се отдаде на почивка презъ тая нощъ, трѣпнѣше сла-
достно отъ последната си победа при Пиротъ. И преди
да склопи морни очи, това воинство виждаше града на
царъ Крума, твърдината на българщината, разположена
въ долината на Българска Морва и очакваше само единъ
жестъ отъ своя Върховенъ вождъ, за да трѣгне по
стъпкитѣ на царъ Крума и да полети въ вихъра на нови
победи.

Българското воинство склопи очи безъ да подози-
ра какво му се готви въ скрититѣ потайности на нощта.

Следъ блѣскавата победа при Пиротъ князь Алек-
сандъръ се прибра да ношува въ селото Ржана. Презъ
сжщата нощъ, на шестнадесети ноември, въ четири часа
сутринята събудиха княза и му подадоха писмо отъ ав-
строунгарския посланикъ въ Бѣлградъ.

Още когато четѣше писмото, по лицето на княза се
изписа неприятна изненада. И докато князь Алексан-
дъръ възнамѣряваше още на следния день да продължи
настъплението съ цѣлата си армия къмъ Нишъ, австрий-
скиятъ посланикъ се явява въ тоя нощенъ часъ, за да
предложи отъ името на своето правителство прекра-
тяване на военнитѣ действия, а заедно съ това искаше
и лично да бѣде приетъ отъ княза.

На сутринята князь Александъръ отиде въ Пиротъ,
гдето бѣ тържествено посрещнатъ отъ пиротчани. И
докато единъ отъ неговитѣ офицери отиде да доведе
австроунгарския посланикъ отъ преднитѣ сръбски ли-
нии, князътъ прие нѣколко депутации отъ първенцитѣ
на града. Тѣ молѣха княза да се застъпи предъ вели-
китѣ сили и да поиска тѣхното съгласие да се присѣ-
дини и Пиротъ къмъ общото отечество България.

Презъ това време посланикътъ графъ Кевенхюлеръ
пристигна. На неговото искане да се прекратятъ веднага
военнитѣ действия, князътъ се противопостави. Той му
заяви, че само когато влѣзе въ Нишъ съ своята армия,
едва тогава може да говори за примирие.

Австроунгария, обаче, имаше своите смѣтки, Сърбия бѣ обърнала погледитѣ си къмъ нея и пакъ на нея възлагаше тя последнитѣ си надежди. И затова посланикътъ на Австроунгарската империя заяви на княза, че ако българитѣ продължатъ движението си къмъ Нишъ, тѣ ще срещнатъ австрийски войски.

Това категорично предупреждение спаси сърбитѣ отъ пълна катастрофа. Князътъ не можеше да не приеме направеното му предложение, защото то бѣше придружено отъ най-силнитѣ „аргументи“ въ подобни случаи — два австрийски корпуси бѣха готови да навлѣзатъ въ Сърбия.

А въ това време кралъ Миланъ бѣ излѣзалъ по шосето и тамъ съ нетърпение очакваше австрийския посланикъ. Опитниятъ дипломатъ, прочете изписаната по лицето мѣка на краля и това, може би, го накара да подчертае още повече жалката сѣдба на малкитѣ държави, когато сами попадатъ въ лапитѣ на една велика сила. И съ единъ тонъ, отъ който лѣхаше пълно пренебрежение, той се обърна къмъ кралъ Миланъ:

„Величество, Господинъ Батенбергъ, въ начало не искаше да чуе за примирие. За примирие, каза той, може да се говори само, когато той — князь Александъръ — съ войската си влѣзе въ Нишъ. Но когато азъ го заплашихъ, че тогава вече ще бѣде късно, защото ако напредне само една крачка, ще срещне не само сръбска войска, но и една друга, много по-силна войска, той клюмна като цвѣтъ, попаренъ съ врѣла вода. Веднага прие това, което искахъ отъ него“.

Въ тоя моментъ войната бѣ фактически свършена, тъкмо всрѣдъ вихъра на победитѣ.

ВЪ СІЯНИЕТО НА ПОБЕДАТА

На седми ноемврий 1885 година напрежението на българското воинство бѣ стигнало дотамъ, че следъ като бѣ вложило и последнитѣ си сили, не знаеше какво му носятъ следнитѣ часове: победа или поражение. Когато бѣха хвърлени въ везнитѣ на борбата при Сливница и последнитѣ резерви, енергичниятъ капитанъ Паприковъ¹⁾, обаче, бѣ все още обладанъ отъ во-

¹⁾ Заб. Той бѣше началникъ щаба на западния корпусъ.

лята да победи. По негова заповѣдь бѣха събрани и въоръжени и последнитѣ нестроеви войници и музиканти, които се намѣриха въ селото.

Въ тия часове и минути на крайно напрежение въ борбата, въ които стрелката подскача ту къмъ победата, ту къмъ поражението и всѣки моментъ се колебае силно между тия два полюса — тогава, именно, многоезичната мѣлва е въ своята стихия. Отъ всѣки поводъ, отъ всѣко хрумване на богатата фантазия, отъ всѣка случка погледната презъ широко отворенитѣ очи на уплахата и страха, тази многоезична мѣлва дава своитѣ „най-положителни“ и „най-достовѣрни“ сведения, които се шепнатъ отъ ухо на ухо или пристигатъ по незнайни пѣтища.

Въ този, именно, ноемврийски день, София бѣ наводнена съ най-чудновати слухове. При такива случаи хората обикновено издаватъ своитѣ скрити желания, своитѣ намѣрения и дори цѣлия си мораленъ образъ.

Деньтъ бѣше ясенъ и топовнитѣ гърмежи при Сливница се чуваха въ столицата тъй ясно, като чели идваха отъ самитѣ околности на града. Тази ясностъ на гърмежитѣ сама по себе си внушаваше уплаха. Скоро, обаче, отдѣлнитѣ гърмежи започнаха да се сливатъ и се превърнаха въ непрекъснатъ тътнежъ. По-малодушнитѣ виждаха най-лошото, а тия, които въобще никога не сж вѣрвали въ силата на своя народъ, виждаха ясно поражението. И нѣщо по-лошо — въ това поражение тѣ чувствуваха известно лично удовлетворение и дори злорадствуваха предъ нещастieto, което тѣ очакваха за своя народъ.

Предпазителнитѣ мѣрки, които благоразумието налага въ такива случаи, сжщо допринасяха за повишение на тревогата.

Тукъ трѣбва да отбележимъ, че нѣмаше чужденецъ, който познаваше силата и издържливостта на българина. Дори чуждитѣ дипломатически агенти, които живѣха въ България, нѣмаха ясна представа за българския народъ. Още отъ първия день на войната цѣлиятъ свѣтъ очакваше пълното поражение на българската армия. Това бѣ толкова сигурно за тѣхъ, че тѣ намираха глупава всѣка съпротива. А князь Александъръ, за детронацията на когото се пишеше въ европейския печатъ много отъ по-рано, сега просто го съжаляваха.

И затуй на седми ноемврий, когато настъпи кризата при Сливница, дипломатическите агенти на великите сили вече не се съмняваха, че може би само след няколко часа сърбитъ ще бждатъ предъ самата столица. И сжщиятъ день тѣ се събраха въ Юнионъ клубъ, за да приготвятъ колективна нота, съ която искаха да посъветватъ княза да не указва безполезна съпротива предъ столицата, а въ интереса на населението, да допусне влизането на сърбитъ въ града безъ бой.

Въ сжщия този день и въ известни български срѣди се шепнѣше нѣщо отъ ухо на ухо. И още рано следъ обѣдъ въ софийската митрополия бѣха се събрали нѣкои „шефове“ и около петдесетъ тѣхни привърженици на събрание. Тия хора никога не бѣха вѣрвали въ силата на своя народъ. Още по-малко вѣрваха сега, когато той се намираще на изпитание и когато имаше нужда, както никога дотогава, отъ пълното единодушие на своитѣ синове. И тѣ разискваха разпалено, че е дошло вече времето да се обърнатъ направо къмъ руския императоръ, за да прострѣ мощната си ржка надъ България . . .

Но тъкмо въ това време, българскиятъ хоризонтъ започна да се прояснява и стрелката при Сливница започна да се наклонява все повече къмъ победата.

Събранието въ митрополията още разискваше, когато се получи първото съобщение за победа на българитѣ при Гургулятъ. Събралитѣ се българи се поогледаха плахо, разискванията се прекъснаха и безъ да се вземе решение, всички се разотидоха.

Топовнитѣ гърмежи бѣха затихнали. Не чуваха се вече и презъ следнитѣ дни. Бѣше станало нѣщо сждбоносно: победа! — Поздравляваха се всички по цѣлата ширъ на българската земя. Въ нея повѣрваха и най-голѣмитѣ невѣрующии. И стоплени отъ нейния пламъкъ българитѣ се почувствуваха вече народъ.

Телеграфътъ бързо разнесе победата при Сливница по цѣлия свѣтъ. Но тамъ все още не вѣрваха въ мощта на българитѣ. Това е случайностъ, казваха нѣкои, защото още нищо не знаеха за българския народъ. Тѣ само бѣха чували, че той се е появилъ на свѣта едва преди седмъ години, а свършено нищо не знаеха, че сжщиятъ този народъ има история повече отъ хиляда години и че той бѣше силенъ и могъщъ то-

гава, когато нѣкои отъ днешнитѣ народи дори не сж съществували.

Когато, обаче, българската армия се понесе въ вихъра на победитѣ, когато съ два скока при Драгоманъ и Царибродъ прогони врага отъ своята земя и когато съ единъ неударимъ устремъ не само проникна въ предѣлитѣ на дръзкия врагъ, но дори успѣ да спечели бляскавата победа при Пиротъ, тогава при сиянието на победата, българскиятъ народъ бѣ съзрѣнъ при съвсемъ друга свѣтлина. Цѣлиятъ свѣтъ заговори за него, общественото мнение се промѣни, дори неприязнеността се замѣни съ уважение.

Кореспондентътъ на Кьолнише Цайтунгъ — фонъ Хунъ пише:

„При топовнитѣ гърмежи на Сливница се роди въ България истинското понятие за отечество. При топовнитѣ гърмежи се слѣха въ едно народнитѣ елементи на България“.

Победителътъ и силниятъ винаги иматъ приятели. Това е толкова стара истина, колкото е старъ и свѣтътъ. И затуй не ни очудва констатацията на сжщия кореспондентътъ, който бѣ писалъ:

„О, какво промѣнение стана въ тоя чуденъ свѣтъ! Европа се наелектризира отъ българскитѣ успѣхи. Презрѣнния князь Александъръ стана отведнажъ любимецъ на цѣлия образованъ свѣтъ. Общественото мнение преклони главата си предъ успѣха, провъзгласи князь Александра за великъ херой и го обсипа съ симпатии-тѣ си. Никой не говорѣше вече за свалянето на князь Александра. Общественото мнение въ Европа повдигна своя повелителенъ гласъ и извика грѣмко:

„Българитѣ сж херои, българитѣ си извоюваха сами диплома за свободата и независимостта; при Сливница българитѣ извоюваха съединението си съ Източна Румелия.“

Не бѣше единственъ този топълъ гласъ, който се възхищаваше отъ България. Промѣната бѣше пълна. На всѣкъде виждаха България, българския народъ и българския князь само подъ сиянието на победата.

Въ Италия и Франция бѣха възмутени още въ самото начало отъ „хайдушкото“ нападение на Сърбия, но сега, следъ Сливница и Пиротъ, общественото мнѣ-

ние въ тия две страни решително издигна гласъ въ полза на България.

Колко силно е магическото въздействие на победата, подчертава ни Австрия съ своето поведение. Тази страна каточели бѣ забравила, че не другъ, а нейниятъ посланикъ бѣ се явилъ въ българския станъ презъ една нощъ, за да спре българската армия тъкмо тогава, когато тя събираше вече плодетѣ отъ своитѣ блѣсковитѣ победи. Това, обаче, не попрѣчи на общественото мнение въ тая страна да погледне на България същщо презъ призмата на победитѣ. И затуй най-голъмиятъ и най-мѣродавенъ вестникъ Нойе Фрайе Пресе бѣ писалъ:

„Желанията на достойния български народъ трѣбва да се удовлетворятъ. Блѣсковитѣ му победи на Сливница му даватъ право за първенство на Балканския полуостровъ.“

А какво ставаше въ това време въ Русия? Нека оставимъ на страна интригитѣ и домогванията на разни акционерни дружества и на нѣкои висши руски чиновници дошли на служба въ България; нека затворимъ очи сега и предъ домогванията на официалната руска политика. Неприязнеността къмъ България, особено следъ Съединението, бѣ силно подчертана. Русия, колкото близка и да ни бѣше, не познаваше българския народъ и не вѣрваше въ неговата мощъ. Тя бѣ убедена, че безъ нейна подкрепа, България ще стане лесна плячка на своитѣ съседи. И за да подчертае това си убеждение, тя отзова всичкитѣ свои офицери, които бѣха не само инструктори въ българската армия, но заемаха всички постове отъ нейното командване. Направила това въ единъ най-критиченъ моментъ Русия смѣташе да превие независимия духъ на българитѣ и ги направи напълно послушни.

Неприязнеността на Русия къмъ България по това време бѣ толкова голѣма, че тамъ злорадствуваха къмъ нея тъкмо въ най-трагичния ѝ моментъ, въ момента, когато Сърбия обяви братоубийствената война.

Но ето, мастилото на статиитѣ противъ България още не бѣ засъхнало и дойде Сливница. И преди да се окопитятъ нашитѣ руски братя, заредиха се: Драго-

манъ, Царибродъ, Пиротъ. Тогава стана превратъ въ руската душа. Всѣка победа се посрѣщаше съ възторгъ отъ всички граждани, а въ военнитѣ клубове тържествата и чествуванията не стихваха. Не останаха равнодушни и официалнитѣ срѣди. А на другия день следъ победата при Сливница въ вестникъ Новое Время писаха:

„Колкото и да е дързакъ, неразуменъ и даже не-лепъ превратътъ, устроенъ отъ българския князь въ Пловдивъ, тая дързостъ нѣмаше нищо безчестно, нищо, което може да лепне черно петно върху историята на южното славянство“.

Все тогава, въ сиянието на победата, българскиятъ народъ се почувствува предъ собственитѣ си очи израстналъ и възмѣжалъ. Това бѣ, може би, най-ценната придобивка отъ цѣлата война. Съ повишено самочувствие и съ вѣра въ собственитѣ си сили българскиятъ народъ се залови преди всичко съ заздравяването на младата си държава и съ всестранното ѝ развитие.

Вложилъ цѣлата си енергия въ изграждане на своята държава, българинътъ кждето и да се обърне, каквото и да направи, чувствуваше сиянието, което се излъчваше отъ Сливница. А устреми ли взора си напредъ, той виждаше ясна, свѣтла звезда. Тя го привличаше неудържимо и той съ цѣлата си душа се стремѣше къмъ нея, защото тя бѣше неговиятъ идеалъ. А идеалътъ на българина тогава бѣше ясенъ и свѣтълъ, като свѣтлата звезда . . .

Наистина, националниятъ идеалъ е голѣмъ, а пътятъ къмъ него труденъ. Вѣрно е същщо, че българскиятъ народъ, колкото и жизнеспособенъ да е, каквато и неизчерпаема енергия да крие въ своята мощъ, трудно би могло да се помисли, че на единъ дъхъ той може да го достигне въ неговата цѣлостъ.

Но не по-малко вѣрно е, че князь Александъръ ни оказа най-сигурния пътъ къмъ него — пътятъ съ почивки, на етапи. И той самъ измина първия етапъ, като стигна до Съединението на северна и южна България и го затвърди окончателно на Сливница. Заедно съ това, при сиянието на победата, започна се разчистване пътя за следния етапъ . . .

ПОСРЪЩАНЕ НА ПОБЕДИТЕЛЯ

Военните действия отдавна вече бяха прекратени. След продължителни разговори и съпосрѣдничество то на великитѣ сили на десети декемврий бѣ подписано примирие между дветѣ воюващи страни. Въ цѣла Сърбия бѣха недоволни отъ наложенитѣ условия, а сжщиятъ день кралъ Миланъ писа на кралицата многозначителнитѣ думи:

„Най-умно е сега да скриемъ ноктитѣ си и да ги покажемъ въ удобния моментъ“.

Три дни следъ подписване на примирието, князь Александъръ отправи до армията следната кратка, но изразителна заповѣдъ:

„Офицери и войници,

„Днесъ вече земята ни е съвършено очистена отъ врага, който така разбойнишки бѣше нахлулъ въ нея. Вашата храбростъ, самоотверженостъ, съ които прекарахте толкова тягости, решителността по-скоро да умрете, но да изгоните неприятеля вънъ отъ предѣлитѣ на татковината си, сж високо наградени съ достигането на целта ни. Вие разбихте сръбската армия, вие накарахте да се чуди цѣлиятъ свѣтъ и да признае, че въ вашитѣ жили тече сжщата кръвъ, която нѣкога е кипѣла въ жилитѣ на праѣдитѣ ви — победители на Византийската империя.

„Сега вече ние можемъ да се върнемъ дома си спокойно, съ гордостъ, че сме изпълнили дълга си“.

А на следния день главнокомандуващиятъ на българската армия князь Александъръ, на чело на своитѣ храбри полкове влѣзе въ своята столица посрещнатъ съ небивалъ възторгъ като победителъ.

Следъ като изслуша многобройни речи и следъ като мина презъ издигнатитѣ триумфални арки, князьтъ се отправи за църквата св. Кралъ, където се отслужи благодарственъ молебенъ.

Когато свърши молебенътъ, князьтъ отиде на площада предъ двореца. Тамъ той направи прегледъ на войскитѣ, които бѣха се завърнали отъ бойното поле.

А тия войски съ грамадни овчи калпаки на главитѣ, съ брадясали лица и съ пламтящи очи, каточели не бѣха младото войнство на Третото българско царство. По-скоро би казалъ човѣкъ, че това сж ония непобеди-

ми орди на царъ Крума и на царъ Симеона, които задаваха страхъ и трепетъ и отъ които треперѣше могъщата нѣкога Византийска империя.

Тамъ, на площада е и цѣлиятъ дипломатически корпусъ. Свидетели на бодрия видъ, който имаха войскитѣ, тѣ може би почувствуваха оная страхотна сила, която за по-малко отъ две седмици срази по-многобройната сръбска армия, прогони я отъ предѣлитѣ на княжеството и стигна до Пиротъ.

Тамъ е и Абдулахъ Маджидъ паша, който бѣше изпратенъ отъ Цариградъ като специаленъ пратеникъ на султана при преговоритѣ за миръ. Той гледа българското войнство, пренася се мислено къмъ събитията преди три месеци около Съединението и подъ непосредственото въздействие отъ внушителния на войскитѣ видъ шепне на стоящия до него:

— Добре, че тия юнаци не се отправиха къмъ Цариградъ, защото не вървамъ нѣкой да можеше да ги спре.

Всрѣдъ нестихващитѣ акламации отъ войска и народъ князь Александъръ се оттегли въ двореца, за да приеме дипломатическото тѣло.

Тоя день остави неизгладими впечатления въ душата на младия князь. Той влѣзе въ своята столица посрещнатъ като победителъ надъ врага. Българскиятъ народъ за първи пжтъ посрѣщаше тогава победоноснитѣ си войски отъ бойното поле, а първиятъ главнокомандуващъ носѣше съ себе си непомрачената слава на своето войнство.

Но тоя день, князь Александъръ чувствуваше дълбоко въ душата си и радостта отъ друга една победа. Това бѣ оная победа, за която той жадуваше още съ встъпването си на българския тронъ, победата надъ всички сили, които разединяватъ българския народъ. И когато всрѣдъ възторженитѣ акламации отъ войска и народъ долови постигнатото единение, князь Александъръ имаше основание да се почувствува наистина щастливъ. Тогава той повѣрва, че е обединилъ българския народъ и го е сплотилъ около престола на българскитѣ царе, за да се изгради силата и величието на Третото българско царство.

„БОГЪ ДА ПАЗИ ВИНАГИ БЪЛГАРИЯ“

По онова време високо надъ България блъстѣше националният идеалъ. А той бѣше не само отпечатенъ дълбоко въ всѣко българско сърдце, но дори и децата си шепнѣха, че този идеалъ е освобождението и обединението на цѣлия български народъ въ една единна държава.

Князь Александъръ още съ встъпването си на престола на българскитѣ царе заживѣ съ този народенъ идеалъ. Но заедно съ това той си постави и друга не помалко важна целъ — да обедини духовно и идейно българския народъ и да го сплоти здраво около своя престолъ.

И устременъ къмъ националния идеалъ, въпрѣки всички вътрешни и външни затруднения, следъ седѣмъ години младиятъ князь успѣ да измине първия етапъ въ Пловдивъ и да го затвърди на Сливница. А всрѣдъ бурния възторгъ и непринуденитѣ топли чувства, които му се засвидетелствуваха, князь Александъръ долавяше, че е на пътъ да достигне и пълното духовно единение на българския народъ.

И, наистина, народътъ се привѣрзваше къмъ него. Това, обаче, не се харесваше на Русия. Тамъ виждаха, че колкото по-здраво народътъ се обединяваше около своя князь, толкова повече той се опитваше да става по-независимъ отъ тѣхното опекунство. А то вече се проявяваше задъ прикрититѣ домогвания на официална Русия. И затуй, тя никога не можеше да прости оная смѣла стѣпка на князь Александъръ, която той направи при Съединението, защото тя бѣ направена не само въпрѣки желанието, но дори и противъ волята на Русия.

Разбира се, недоволството на Русия имаше своитѣ основания, макаръ и да бѣха много егоистични и да изхождаха само отъ чисто руски интереси.

Отъ една страна руската империя по това време не бѣ готова за война и затуй нейната политика се стремѣше да се избѣгватъ всѣкакви осложнения на Балканитѣ, кждето тя имаше свои интереси и свои домогвания. Отъ друга страна, следъ освобождението на България тя подхранваше у себе си надеждата, че въ лицето на тая малка държавица, ще има едно послушно

орждие, което ще използва при своитѣ голѣми политически смѣтки.

Когато руската политика забеляза у българитѣ, и особено у тѣхния князь, стремѣжъ къмъ независимостъ и желание да бждатъ преди всичко българи, а после руси, тя си послужи съ изпитаното сръдство на Макиавели: Раздѣляй и владѣй!

Но ако на една политика, която преследва свои набеязани цели, все още е позволено да си послужи дори съ изпитаното сръдство на Макиавели, то това още не значи, че тия, на които посѣгатъ да раздѣлятъ, за да ги завладѣятъ, нѣматъ правото на законна самоотбрана. А най-сигурното сръдство при такава законна и повелителна самоотбрана, безспорно е високото съзнание у гражданитѣ на заплашения народъ.

И затуй срещу домогванията на чуждитѣ централи, кждето и да се намиратъ тѣ въ даденъ моментъ, наредъ съ административнитѣ и законодателни мѣрки, които се взематъ, не трѣбва никога да се забравя, че е необходимо да се повдига високо съзнанието на гражданитѣ, за да не се поддаватъ тѣ на всевъзможнитѣ хитри уловки на разни чужди агенти, даже когато се явяватъ като „доброжелатели“ на нашия народъ.

Трѣбва да се признае, че по онова време българитѣ, дори нѣкои избраници измежду тѣхъ, още нѣмаха онова съзнание за национално достойнство и национална принадлежностъ, което създава отъ тѣхъ здрава броня срещу домогванията на чужденцитѣ.

И затова, когато князь Александъръ се върна отъ война съ ореола на победителъ и когато народътъ го обкръжаваше съ своята любовъ и преданностъ, централата отъ Петроградъ тури въ пълно действие изпитаното сръдство: Раздѣляй и владѣй!

Намѣриха се тогава българи, които се оставиха да бждатъ убедени отъ чужденцитѣ, пкъ макаръ и руси, за да започнатъ една безпощадна война, срещу княза. Тѣй се образуваха вътрешни фронтове, народътъ се раздѣли и започнаха страстни вътрешни борби. И стигна се дотамъ, че българи предлагаха и молѣха да дойдатъ руски войски, за да окупиратъ България. А тия огнени стрели, които бѣха насочени срещу князь Александъръ и които падаха върху снагата на България, каточели по ирония на сждбата, излизаха отъ ония

български вестници, които носеха хубавитъ имена: „Съединение“ и „Свѣтлина“.

Но това, каточели не бѣ достатъчно. Следъ като насочиха стрелитѣ си срещу княза, следъ като успѣха да раздѣлятъ българския народъ на враждуващи и непримирими лагери, руситѣ се опитаха да пуснатъ своитѣ пипала и всрѣдъ армията. За тѣхъ бѣше необходимо да разстроятъ най-сигурната и най-здрава опора на държавата, да проникнатъ съ своето влияние всрѣдъ нейнитѣ редове и да я спечелятъ на своя страна.

Пукнатинитѣ всрѣдъ единството на българитѣ ставаха все по-голѣми, разтлението все по-широко. Граждани, които не сподѣляха борбата срещу княза, слушаха зловещи закани, но се правѣха, че нищо не чуватъ; политически водачи, дори министри, знаеха за това, което се подготвяваше, но никой нѣмаше смѣлостта да вдигне гласъ противъ заговорницитѣ, нито да вземе мѣрки срещу тѣхъ. А тия, които замисляха пъкленото дѣло и тия, които имаха властта въ рѣцетѣ си бѣха лишени отъ доблестта открито да заявятъ на княза, че той е причина за нѣкакви нещастия на България и въ името на нейното благо и на нейнитѣ интереси той трѣбва да напусне страната.

Заговорътъ въ срѣдитѣ на армията е вече оформенъ и дори планътъ за свалянето на княза е готовъ. Взематъ се и предпазителни мѣрки. Вѣрнитѣ на княза войски се отстраняватъ отъ столицата — първиятъ пехотенъ полкъ се изпраща при Сливница, за да укрепява позиции, а първи коненъ полкъ се изпраща „на маневри“ около Самоковъ.

Князь Александъръ е предупреденъ, че е устроенъ заговоръ срещу него, но той има пълна вѣра въ своитѣ офицери и не допуска дори само мисълта, че между тѣхъ може да проникне подлостта. И на седми августъ 1886 година князътъ дава вечеря въ двореца на офицеритѣ отъ единъ отъ полковетѣ, разговарятъ цѣла вечеръ и се раздѣлятъ при най-хубаво настроение.

Следъ като вѣрнитѣ на своята клетва полкове отъ столичния гарнизонъ бѣха изпратени къмъ Сливница и Самоковъ, въ една нощъ вдигнаха Струмския полкъ отъ Перникъ и го насочиха къмъ София.

На девети августъ въ единъ часа презъ нощта този полкъ бѣ стигналъ софийския лагеръ. Тъкмо въ

това време военното училище, което се намираше тамъ на занятия, бѣше вдигнато по тревога. Юнкеритѣ излизатъ още сънни отъ палаткитѣ си и бързо се построяватъ. Въ това време, обаче, ротитѣ отъ Струмския полкъ ги заобикалятъ, предъ тѣхъ се изправя майоръ Груевъ и въ тъмнината на нощта заговорва:

„Господа, България се намира въ твърде окаяно положение и въпросътъ е сложенъ така: или България съ днешния свой князь е загинала или България освободена отъ него е спасена. Да живѣе България и българския народъ!“

Разбира се, че при така поставения въпросъ, младитѣ юнкери извикаха единогласно: Да живѣе България! Тогава Струмци и военното училище потеглиха за града.

Нощта е тъмна, както бѣ тъмна съвѣстътъ на заговорницитѣ. Дребенъ дъждъ вали, каточели самото небе изплаква своитѣ сълзи по готвената сѣдба на княза и на България.

Часътъ е вече три, когато войскитѣ на съзаклятницитѣ заобикалятъ двореца отъ всички страни. Ето тѣ сѣ вече въ двора, но никой не указва никаква съпротива. Клетвопрестѣпницитѣ бѣха спечелили на своя страна и самата охрана. Само единъ единственъ остана тамъ преданъ на своя господаръ. Вѣрниятъ служителъ Димитъръ Анковъ изтичва къмъ спалнята на княза и го събужда:

„Ваше Височество, бѣгайте! Искатъ да Ви убиятъ“.

Въ сѣщото време му подава револверъ.

Князътъ се показва на единъ прозорецъ отъ горния етажъ, но въ това време се даватъ три залпа. Куршуми се забиватъ въ стената, изчупватъ прозорци, а единъ отъ тѣхъ и днесъ е останалъ забитъ въ балкона, каточели за да напомнимъ на поколѣнията за едно безумие на клетвопрестѣпници.

А въ това време заблуденитѣ синове на своята родина, които не съзнаваха нито какво вършатъ, нито какво искатъ, викаха: Да живѣе България!

Но тия блудни синове не разбираха, че въ сѣщото това време подкопаваха най-здравитѣ устои на сѣщата тази България, която претендираха, че обичатъ и за която си дерѣха гърлата, че искатъ тя да живѣе . . .

Следъ малко князь Александъръ, придруженъ отъ

братъ си Францъ Йосифъ, слиза долу и при стаята при входа на двореца намира група офицери. Тъ всички сж въоръжени, но това не прѣчи на майоръ Груевъ да запита:

— Ваше Височество, имате ли револверъ?

Князътъ запазва външно спокойствие и отговаря:

— Не, но имамъ сабя подъ палтото си.

Настѣпва мжчително мълчание. Никой не се осмѣлява да заговори. Тогава капитанъ Радко Димитриевъ излиза напредъ и съ единъ грубъ гласъ се обръща дръзко:

— Ваше Височество, нашето отечество се намира въ твърде опасно положение и то ще загине, ако Вие останете на българския престолъ.

Когато слушаше тия дръзки думи, по лицето на княза се изписа нѣкакво болезнено чувство. И все пакъ, той изслуша всичко търпеливо. После отговори спокойно, а отъ гласа му се излъчва искреностъ:

— Ако бѣхъ знаелъ, че макаръ единъ солдатинъ има въ войската, който намира моето отказване отъ българския престолъ за необходимо, азъ бихъ се отказалъ самъ“.

Следъ това князътъ изглежда съ благия си погледъ съседния офицеръ и се обръща къмъ него:

— Майоръ Груевъ, Вие имайте въ понеделникъ почетенъ рапортъ при менъ, защо не ми казахте това тогава?

— Азъ считахъ това за невъзможно, Ваше Височество, отговаря смутено майоръ Груевъ.

И неусѣтно нѣкои отъ сърдцата почнаха да се размекватъ. Създаваше се една атмосфера, изъ която съвѣстта лесно може да се пробуди. Капитанъ Радко Димитриевъ схвана тази „опасностъ“ и като се боеше да не би неговитѣ другари да се разчувствуватъ тъкмо въ най-решителния моментъ, поиска отъ тѣхъ да се побърза съ „работата“.

Тогава поискаха отъ княза да напише самъ указа за отричането си отъ престола, но понеже той отказа да стори това, единъ юнкеръ седна на масата и капитанъ Димитриевъ продиктува:

„Понеже българскиятъ народъ и войската намиратъ, че моето по-нататъшно стоене на българския престолъ е вредно за интереситѣ на страната, то азъ се от-

казвамъ отъ престола, като обещавамъ, че не ще имамъ за него и за напредъ никакви претенции“.

Князътъ взема написания листъ, прочита написаното, произнася едно разтегнато „добре“ и написва:

„Богъ да пази винаги България! — Александъръ I“.

А съ какво право този капитанъ говори отъ името на българския народъ? Съ какво право говори той дори отъ името на цѣлата българска войска? Въ такива случаи, обаче, самозванцитѣ сж дръзки и даже нахални.

Когато всичко това бѣ свършено, капитанъ Радко Димитриевъ се обръна къмъ княза рѣзко:

— Сега вървете съ насъ!

И отведоха го въ военното министерство, гдето остана до сутринята. Въ това време той е поискалъ да се види съ министъръ-председателя, но не му позволили. Не позволили да се види и съ частния си секретаръ.

Рано сутринята нѣколко файтона тръгнаха отъ военното министерство. Въ първия отъ тѣхъ бѣше князътъ, но той не знаеше кжде ще го водятъ. Само капитанъ Радко Димитриевъ бѣ успѣлъ да се приближи до него и да му прошепне зловещо:

— Ваше Височество, бѣдете спокоенъ, съ Васъ нѣма да стане нищо . . .

Каточели всичко това, което вече стана е свършено нищо?! А после добавя неопредѣлено:

— Отъ Вашето благоразумие зависи Вашата участъ. . .

Сжщиятъ день князътъ, заедно съ придружаващитѣ го офицери и юнкери пристигатъ въ Буховския манастиръ. Тукъ въ душицѣ на младитѣ юнкери се промъкна първото смущение отъ това, което бѣха извършили. Тѣ почнаха да размѣнятъ мисли по между си върху станалото събитие. Въ своята неопитностъ тѣ чувстваха както никога дотогава нуждата отъ бащински съветъ. И тѣ сподѣлиха мислитѣ си и откриха намѣренията си на своя фелдфебелъ. Но той имъ каза: „Това сж политически работи, не се бъркайте!“ Каточели въ служба на „политическа работа“ е позволено да стане човѣкъ клетвопрестѣпникъ на своя князь и измѣнникъ на своята родина?! . . .

На следната сутринь още въ тъмни зори отправят княза презъ Враца за Орѣхово, отгдето съ неговата яхта по течението на Дунава го отвеждатъ въ Рени и тамъ на тринадесети августъ го предаватъ на рускитѣ власти.

Когато настѣпва момента да се раздѣли съ придружаващитѣ го офицери и войници, князътъ силно разчувствуванъ се обърна къмъ тѣхъ:

„Азъ много обичахъ българската войска и съжелявамъ, че се случи тъй да излѣза отъ България. Ако бѣхъ предупреденъ за това, азъ доброволно бихъ оставилъ престола и тръгналъ бихъ съ честъ, наредилъ бихъ войската и бихъ се простилъ съ нея, като неинъ началникъ. Желая ви всичко добро. Азъ всѣгда ще се старая за щастието на България и ще работя винаги гдето ми се представи случай за нейна полза“.

А после се обръща специално къмъ юнкеритѣ съ следнитѣ думи:

„Желая щото бждещиятъ ви князь да обича войската и България тъй, както азъ ги обичахъ. Прощайте братя“.

При последнитѣ думи на княза, сълзи заблѣстватъ по очитѣ на всички.

Буховскиятъ манастиръ остана вече като далеченъ и тъженъ споменъ — споменъ отъ безумното дѣло на клетвопрестѣпници.

Преди да го напусне, князътъ остави написанъ на латински следния надписъ:

„Написанъ за споменъ на Александъръ I, славниятъ български князь, избранъ съ любовта на своя народъ, но позорно отнесенъ и задрѣнъ въ манастира св. Архангелъ Михаилъ на 9/21 августъ 1886 годинеа и следващата нощъ“.

А на стената на стаята бѣ написалъ:

„Въ тая малка и тъмна стая е престоялъ арестуванъ единъ день и две нощи първиятъ български князь Александъръ Батенбергъ при свалянето му отъ българския престолъ презъ 1886 година“.

Още рано сутринята на девети августъ, следъ като бѣха успѣли да изтрѣгнатъ подписа на княза, че се отказва отъ престола и следъ като го бѣха отправили вече вѣнъ отъ границитѣ на княжеството, съзаклятници-

тѣ самодоволно се отпуснаха, защото бѣха помислили, че най-трудното бѣ извършено вече отъ тѣхъ.

Но това бѣ само за моментъ. Още първитѣ часове следъ тѣхния „успѣхъ“, авторитѣ на преврата се изправиха предъ всичката сложностъ на единъ таквъ държавенъ актъ. Едва тогава тѣ почнаха да чувствуватъ колко малко сж подготвени, за да „спасяватъ“ България. Но колкото жалки и да изглеждаха въ своята безпомощностъ, заговорницитѣ все още бѣха само-надеяни, макаръ да нѣмаха нито планъ, нито разбира-не за творческата работа, която имъ предстоеше.

Първото затруднение, на което се натъкнаха, бѣше, когато се опитаха да съставятъ ново правителство. Изглежда, тогава не е имало толкова много кандидати за министри, както това е въ наши дни, и при това, всѣки да счита себе си за незамѣнимъ.

Когато отиватъ при Каравеловъ, той имъ отговори:

— Каквото сте дробили, това ще сърбате.

А въ това време почти цѣла северна и особено южна България бѣха изненадани отъ извършения превратъ и не скриваха своитѣ симпатии къмъ князь Александъръ. Тогава се заредиха протести отъ народъ и войска. Въ самата столица юнкеритѣ се опомнятъ и отказватъ да дадатъ клетва на новото правителство.

На чело на контръ преврата застава Стефанъ Стамболовъ, който въ този моментъ се намира въ Търново. Войскитѣ отъ повечето гарнизони оставатъ вѣрни на клетвата си и се обявяватъ сжщо противъ извършения превратъ.

Първата грижа на всички тия добри българи, които останаха вѣрни на своята клетва, които държеха високо националното си чувство и които не се поддадоха на влиянието отъ чужди централи, бѣше да се потърсятъ и намѣрятъ следитѣ на князь Александъръ.

Следъ като се раздѣли съ офицеритѣ и войницитѣ, които го придружаваха до Рени, князь Александъръ замина за Лембергъ, гдето е посрещнатъ тържествено и сърдечно както отъ официалнитѣ власти, така и отъ населението. Тукъ го очакваха маршалътъ на неговия дворецъ и пасторъ Кохъ, които го освѣтиха по събитията, развили се въ България следъ неговото замиване. Тъкмо въ това време князътъ получи телегра-

ма отъ Стамболовъ, съ която го моли да се върне въ България.

Въ Лембергъ бѣ пристигналъ и по-голѣмиятъ братъ на княза — принцъ Лудвигъ, който съветва братъ си и настоява той да не се връща вече въ България.

Князь Александъръ си даваше много добре смѣтка, че България бѣ изправена предъ гражданска война, че войската и народа, макаръ и въ по-голѣмата си частъ да сж му останали вѣрни, все пакъ сж раздѣлени на два непримирими лагери, че задъ единия отъ тѣхъ е скритъ могъщиятъ силуетъ на Русия и неукротимиятъ гнѣвъ въ нейния императоръ. Той знаеше, че България сега представлява бурно море, което крие много опасности и много неизвестности. И все пакъ, въпрѣки всички тия обстоятелства и може би, именно, поради тѣхъ, въ него се надигаше властно нѣкаква вътрешна сила, която го тласкаше да пренебрегне всички опасности. Изворътъ на тази непреодолима вътрешна сила бѣше неговото сърдце, отъ което бликаше голѣмата му любовъ къмъ сждбата на България. А заедно съ това, той чувствуваше, че неговата лична честъ му повелява да се отзове на молбата, която му отправяха.

Тогава поглежда брата си и му отговаря:

— Нека ме изхвърлятъ пакъ, нека ме убиятъ, азъ не мога да не послушамъ позива на своята войска.

И веднага отговаря телеграфически на Стамболовъ:

„Съобщете на народа и войската, че утре недѣля сутринята ще пристигна въ Русчукъ, за да тръгна веднага за София и да взема отъ Бога дадената ми и по волята на народа власть“.

Когато пристига въ Русе князь Александъръ е посрещнатъ отъ цѣлия градъ. Първи го приветствува Стефанъ Стамболовъ, който се обръща къмъ него:

„Приехъ властта въ Ваше отсъствие, за да запазя честта на България. Днесъ Ви предавамъ управлението, за да спасите отечеството“.

А когато князътъ напуска яхтата и бледенъ отново стѣпва на българския брѣгъ, народътъ го отрупва съ цвѣта, оросени съ собственитѣ му сълзи, които въ изблика на искрената му радостъ, не може да въздържи. И после го грабватъ, каточели се боятъ да не го из-

губятъ пакъ, и го понасятъ на ръце до самия му дворецъ.

Но въпрѣки това непринудено и сърдечно посрещане, изглежда, следъ всичко, което бѣ преживѣлъ, той не е могаль дори и въ тоя моментъ да се довѣри напълно на народната привързаностъ. И той, безъ да се посъветва съ нѣкого, изпраща една телеграма до руския императоръ, съ която, колкото се стараше да бжде примирителенъ и дори угодничава, той не съзнаваше, че толкова по-сигурно подготвяше самъ своята фатална сждба. И наистина, тази телеграма се указа по-късно фатална за него.

Отъ Русе князътъ продължава пътя си за Свищовъ, Търново и презъ Балкана стига въ Нова-Загора. Тукъ той получава отговора на руския императоръ, който остава не само непримиръ, но използва телеграмата на княза, за да стане категориченъ въ своитѣ изрази:

„Не мога да одобря Вашето връщане въ България“, му съобщава той и завършва телеграмата си:

„На Ваше Височество остава да решите какво трѣбва да правите. Азъ резервирамъ мнението си върху линията на поведение, която ми налагатъ скѣпата паметъ на баща ми, интереситѣ на Русия и мирътъ на изтокъ“.

Когато прочете тази телеграма, князътъ остана като поразенъ. Въ тоя моментъ у него се появи една мисль, която колкото и странна да бѣше всрѣдъ бурнитѣ овации, искренитѣ сълзи на радостъ отъ неговото завръщане и непринуденитѣ прояви на обща привързаностъ къмъ него, тая мисль бързо се превърна въ едно непоколебимо решение — да напусне за винаги България.

Колкото и спокоенъ да се показваше князътъ, отъ окото на Стамболовъ не избѣгна развитата се вътрешна борба и промѣната въ настроението на княза. И когато младиятъ държавникъ научи едва тукъ за фаталната телеграма на княза, която предизвика императорския отговоръ, той не можѣ да си намѣри мѣсто. Неговата властна натура не можеше да се помири съ поведението на княза и въ тоя моментъ поглеждайки неговата благородна фигура, той почувствува, каточели нѣщо се скѣса въ душата му.

Наистина, той познаваше безспорно ценните качества на княза — неговата лична храброст презъ войната, способенъ на лични жертви, великодушенъ и благороденъ, но той не можеше да му прости колебанието и дори малодушието, което прояви въ ония съдбоносни моменти, които преживяваше тогава България.

Разбира се, борческата натура на Стамболова, не можеше да одобри тая примирителност, колебание и даже капитулация на княза. Тогава той не си даваше смѣтка, нито можеше да издирва причинитѣ за това поведение на князь Александъръ. Не е трудно, обаче, днесъ да си обяснимъ това поведение, независимо отъ личнитѣ качества и склонности на княза, съ нѣщо много по-сериозно, което лежи вънъ отъ неговата натура. А това „нѣщо“ е тогавашната българска действителност, която той бѣ изживялъ и изпиталъ вече върху себе си. Можемъ ли сега да си представимъ какво би било неговото държане спрямо чуждитѣ домогвания, ако партиитѣ не бѣха разпокъсали народа на враждуващи лагери, ако нѣкои „водачи“ не търсѣха чужда помощъ при вътрешното уреждане на държавата и ако цѣлиятъ български народъ бѣ застаналъ здраво и единодушно задъ своя князь?

Князь Александъръ продължава пътуването си за Пловдивъ, гдето посрещането е неописуемо, а въ София надминава всички очаквания. Войската е наредена отъ дветѣ страни на цариградското шосе до четвъртия километъръ, а задъ нея е натрупанъ хиляденъ народъ. Правителството е излѣзло да го причака чакъ въ Горублене. Цѣлиятъ му пътъ е покритъ съ цвѣтя.

Следъ парада той събира офицеритѣ и се обръща къмъ тѣхъ:

„Въ продължение на седмъ години азъ работихъ за независимостта на България и пазихъ нейнитѣ интереси. Постояннитѣ ми грижи бѣха за войската и офицеритѣ. Тѣ бѣха моето семейство, моитѣ деца. Азъ бѣхъ спокоенъ въ себе си, като се виждахъ окръженъ отъ офицери, които бѣха мои другари въ общитѣ ни борби за славата на България“.

При тия думи нѣщо стегна гърлото му, той спира съ овлажнени очи, поема отново дъхъ и пренасяйки се въ оная мрачна нощъ, той продължава развълнуванъ:

„Въ тая печална нощъ, когато се извърши преврата, като чухъ шума, попитахъ веднага да ли има войска. Казаха ми: Да. И азъ се успокоихъ, защото имахъ вѣра въ войската си. Въпрѣки тия нещастни произшествия азъ никога не съмъ се съмнявалъ въ моитѣ офицери. Презъ смѣтнитѣ времена, които последваха моето заминаване, тѣ се показаха достойни за призиването си.“

„Благодарение на подполковникъ Муткуровъ и на майоръ Поповъ честта на българскитѣ офицери е спасена“.

При тия думи той поглежда съ кроткитѣ си очи тия двама предани офицери и ги прегръща. И още повече развълнуванъ продължава:

„Днесъ виждамъ около себе си офицери предани всички на менъ. Сега мога да напусна България, като похваля тия офицери, защото тѣ ще съумѣятъ да запазятъ реда.“

„Каквито и да бждатъ обстоятелствата, въ които ще се намѣря, азъ ще употребява влиянието си въ полза на България и ще моля Бога за нея. Душата ми ще бжде всѣкога съ офицеритѣ“.

Въ тоя моментъ въ очитѣ на князь Александъръ блесна пламъкъ, лицето му се озари отъ нѣкакво сияние и като устреми погледа си напредъ по пътя на България, той продължи вдъхновено:

„Когато дойде день да се воюва за Македония, азъ ще бжда първиятъ, който ще се запиша доброволецъ“.

И пакъ челото му се помрачи, а думитѣ му зазвучаха твърдо и решително:

„Но въ България не мога да остана, защото рускиятъ императоръ е противъ мене. Моето присъствие тукъ, би било противно на интереситѣ на страната. Азъ трѣбва да се откажа отъ трона“. Независимостта на България изисква азъ да си отида, защото иначе ще има руска окупация. Но преди да замина ще се съветвамъ съ висшитѣ военнопочетници и ще съставя регентство, което ще пази интереситѣ на офицерството. Въ всѣки случай, разчитамъ на поддръжката на войската“.

Офицеритѣ сж покъртени отъ неговата готовност за саможертва, но почувствували се като сираци тѣ викатъ:

„Ваше Височество, Вие нѣма да си отидете! Безъ Васъ България ще погине“.

Решението на княза е безвъзвратно, макаръ, че докато той още пѣтуваше за София, подполковникъ Муткуровъ на чело на върнитѣ войски, въдвори бързо реда въ страната. Съзаклятниците бѣха изловени, чиститѣ, които вдигнаха рѣка противъ своя Върховенъ вождь, макаръ заблудени и подведени, бѣха разформирани. Възмущението противъ клетвопрестѣпниците бѣ толкова силно, че по предложение на военния министъръ полковникъ Данаилъ Николаевъ, оскверненитѣ знамена на Струмци и военното училище бѣха изгорени. Но това справедливо възмущение не бѣше само въ редоветѣ на армията. Гражданитѣ гледаха съ презрение на всички ония, които бѣха вземали участие въ това позорно дѣло. Тѣ дори странѣха отъ тѣхъ, като че ли бѣха прокажени.

Преди да приведе своето решение въ изпълнение, князь Александъръ искаше да остави страната спокойна и да я повѣри въ сигурни рѣще, които ще обезпечатъ нейната независимостъ. И той, преди да напусне България, урежда въпроса съ регентството, въ което влизатъ: Стефанъ Стамболовъ, Петко Каравеловъ и подполковникъ Муткуровъ, а за воененъ министъръ остава изпитаниятъ воинъ полковникъ Данаилъ Николаевъ.

Презъ всички тия приготовления офицеритѣ се опитватъ да задържатъ княза и го молятъ да промѣни решението си. При единъ такъвъ случай въ единъ моментъ той поглежда прѣстена си и съ една загадъчна усмивка не скрива, че може пакъ да се върне. А прѣстена, който му вдъхваше тази надежда, бѣше му подаренъ отъ принцеса Виктория, дъщеря на германския престолонаследникъ Фридрихъ, който можеше скоро да стѣпи на престола. На този прѣстенъ имаше микрокопиченъ подписъ, но въ тоя моментъ князь Александъръ го виждаше ясно . . .

На двадесетъ и шести августъ, преди да напусне България, князътъ поканва дипломатитѣ, за да се сбогува. И тогава той произнесе прощалната си речъ къмъ тѣхъ, изпълнена съ толкова достойнство:

„Азъ се върнахъ въ България, за да се види, че мога да я напусна посрѣдъ бѣлъ день, вмѣсто да бѣда влаченъ като злодей по улицитѣ въ мълчанието на ед-

на тъмна нощъ; да я напусна като приятелъ, но не като врагъ. Моята постѣпка е доказателство за искреното ми желание, щото тая страна да бѣде щастлива; нека то покаже моето лично безкористие. Презъ седѣмтѣ години, презъ които управлявахъ тая страна, азъ бѣхъ всецѣло преданъ на българскитѣ интереси и ако азъ не успѣхъ, неуспѣхътъ ми се дължеше, може би, отчасти на моята младостъ и на неопитността ми, отчасти на незнанието на тия, които повикахъ да ми помагатъ въ управлението. Азъ искрено се надѣвамъ, че моятъ наследникъ ще бѣде по-щастливъ. Но и той ще срещне голѣми мѣжнотии и нѣма да бѣде, безъ съмнение, по-преданъ на интереситѣ на страната, нежели азъ“.

Сѣщиятъ день следъ обѣдъ по улицитѣ бѣ разлепена следната прокламация:

„Ние Александрър I.

„По Божия милостъ и волята народна князь на България.

„Следъ като се убедихме въ печалната истина, че Нашето излизане изъ България ще улесни възстановяването на добритѣ отношения между България и нейната освободителна Русия и като получихме увѣрения отъ правителството на Н. И. Величество руския царъ, че независимостта, свободата и правата на държавата ни ще останатъ непожтнати и че никой нѣма да се бърка въ вътрешнитѣ ѣ работи, обявяваме на нашия любезенъ народъ, че се отказваме отъ българския прѣстолъ, като желяемъ да покажеме предъ всички доколко сѣ Намъ скѣпи и мили интереситѣ на Нашето отечество и какъ за неговото благо и независимостъ, Ние сме готови да жертвуваме всичко, дори и това, което е Намъ по-скѣпо отъ живота ни.

„Като изразяваме Нашата искрена и сърдечна благодарностъ за чувствата на любовъ и преданостъ, които цѣлиятъ Нашъ народъ е хранилъ и храни къмъ Насъ въ радостнитѣ и печални дни, които проживѣ българската държава и прѣстолъ отъ Нашето стѣпване въ българската земя, Ние излизаме изъ границитѣ на княжеството, като възнасяме и ще възнасяме до края на днитѣ си топли молитви къмъ Всемогѣщаго Бога, за да закриля, пази и помага на България да стане тя велика, силна, щастлива, цѣлокупна и независима.

„Като назначаваме за регенти Стефанъ Стамбо-

ловъ, Петко Каравеловъ и подполковникъ Сава Мутуровъ, призоваваме всички български граждани да се подчиняватъ и изпълняватъ заповѣдитъ и распорежданията на поставеното отъ Насъ Регентство и Министерство, да пазятъ мира и тишината, за да не се осложни и безъ това трудното положение на Отечеството ни. Нека Богъ пази България!"

Въ сѣщия този день, когато гражданитъ четѣха разлепената по улицитъ прокламация, князь Александъръ бѣ събралъ офицеритъ въ червения салонъ на двореца, за да се сбогува съ тѣхъ. Напусналъ вече салона очитъ му овлажняватъ. Може би, въ тоя моментъ той си бѣ спомнилъ суровитъ думи на желѣзния канцлеръ, които му бѣ казалъ преди седѣмъ години:

— Идете въ България, все ще Ви остане най-накрая единъ приятенъ споменъ.

Князьтъ слиза долу, спира се и мълчаливо изглежда да цѣлия дворецъ. Събранитъ изпращачи не издържатъ и сълзи се отрониха отъ очитъ имъ. Все тъй мълчаливъ, той се качва въ файтона, кочиаштъ плесва конетъ съ камшика, но умнитъ животни направиха това, което неговитъ поданици бѣха готови да го направятъ и все пакъ, не го направиха. . . Конетъ не искаха да тръгнатъ. Последва втори ударъ съ камшика, но тѣ се разбунтуваха, изправиха се на заднитъ си крака и каточели искаха открито да изразятъ протеста на тия, които все още оставаха вцепенени и съ просълзени очи, да изразятъ тѣхния протестъ, защото тѣ нѣмаха смѣлостта да издигнатъ гласъ противъ домогванията на своитъ „освободители“ . . .

Следъ като направиха своята демонстрация, гордитъ животни издигнаха глави, наостриха уши и поне-соха къмъ границата на България князь Александъръ. А той, свитъ въ своя файтонъ, все още развълнуванъ, за сѣдбата на неговото второ отечество, шепнѣше безмълвно:

— Богъ да пази винаги България.

ДАЛЕЧЪ ОТЪ БЪЛГАРИЯ

Крепостнитъ орѣдия на Видинъ разтърсваха земята и въ тѣхния страхотенъ грохотъ се сливаха риданията на хиляденъ народъ, дошелъ да изпрати своя

любимъ князь. А той, напускащъ последното кѣтче българска земя, губи вече последнитъ си сили на самообладание. И за да не се разплаче като дете закрива очитъ си съ рѣка и бързо напуска брѣга.

Австрийскиятъ параходъ Сава пори вълнитъ и се носи срещу течението на великата рѣка. Сѣщо тъй и князь Александъръ цѣли седѣмъ години порѣше бурнитъ вълни и смѣло насочваше държавния корабъ на България срещу течението на официалната политика, която тогава водѣше великиятъ руски народъ.

Наближава най-западния край на българския брѣгъ. Князьтъ съблича българската военна форма и цивилень преминава въ яхтата Александъръ I. Тамъ сѣ регентитъ и министритъ. Настѣпва трагичниятъ моментъ, изживяванъ силно отъ всички. Тогава Стефанъ Стамболовъ се обръща къмъ княза:

— Българскиятъ народъ съ стиснато сърдце и мраченъ погледъ гледа на бѣдещето, но той не се отчайва. Душата му е съ Васъ, княже. Името Ви ще остане свѣтло между насъ. Запазете и Вие добъръ споменъ за нашата земя.

Князьтъ отвръща:

— Кѣдето и да съмъ, каквото и да опредѣли за менъ Провидението, винаги и на всѣкѣде моитъ мисли ще бѣдатъ за България. Богъ да пази нашето отечество.

Въ Турно-Северинъ влакътъ е готовъ. Тамъ сѣ всички изпращачи, между, които много ромѣни и чужденци, а сѣщо и официалнитъ власти. Князь Александъръ се показва бледенъ на прозореца, но неспособенъ да произнесе нито дума, той само вдига рѣката си за сбогомъ. На всички очи блѣстятъ сълзи. Локомотивтъ изпищява и влакътъ потѣва въ тъмнината на нощта.

Следъ бурния и неспокоенъ животъ прекаранъ въ България презъ цѣли седѣмъ години, ето князь Александъръ се връща отново въ родния си градъ Дармщадъ. Хиляди граждани сѣ излѣзли да го посрѣщнатъ, поднасятъ му букети, кметътъ го приветствува, а той съзрѣлъ баща си, пада въ неговитъ пригръдки. Тѣй оставатъ нѣколко минути безмълвно съ просълзени очи. А после, приютява се подъ стрехата на бащинъ домъ.

Злата орисница на княза го преследва и въ него-

вия частен животъ. Следъ всичко, което бѣше преживѣлъ, оставаше му непомрачена само неговата любовъ — любовта му къмъ принцеса Виктория. Тя сѣщо го обичаше, а и нейнитѣ родители нѣмаха нищо противъ този бракъ. Всичко изглеждаше, че се нарежда тъй добре, че той се готвѣше вече да замине при своята годеница въ Шарлотенбургъ. Но тъкмо въ това време, той получи съобщение да отложи пътуването си. И той го отложи, за да не направи никога вече това пътуване.

Презъ това време, когато двамата влюбени кроеха планове за своето лично щастие, когато тѣхнитѣ родители се отнасяха благосклонно къмъ щастieto на своитѣ деца, една сурова рѣзка се протегна безжалостно — ржката на желѣзния канцлеръ. Каточели не стигаше на този човѣкъ злата прокоба, която нѣкога бѣ отпавилъ къмъ князь Александъръ, когато той полагаше българската корона на главата си.

И ето го отново изправенъ на пътя на младия князь. А на възжеленията на влюбенитѣ той противопостави кроежитѣ на своята политика. За да не дразни руския императоръ, Бисмаркъ се противопостави решително на този бракъ. Той не можеше да се съгласи, щото единъ изпадналъ въ немилостъ предъ Русия князь, да се ожени за дъщерята на германския престолонаследникъ.

Но казватъ, че времето лѣкува най-добре всички рани, а особено сърдечнитѣ. И на шести февруарий 1889 година князь Александъръ се вѣнча за госпожица Иоханна Лойзингеръ. А заедно съ това той получи позволение отъ Великия Хесенски херцогъ да носи за напредъ титлата и името графъ Хартенау. Подъ това ново име князътъ постѣпи на служба въ астрийската армия, а младата симпатична графиня остана на „служба“ на тѣхната обща любовъ.

По-късно той купува въ Грацъ една вила, която е построена отъ сѣщия архитектъ, който бѣ построилъ и софийския дворецъ. И това домашно гнѣздо на княза скоро се превръща въ истинско българско кѣтче. Тукъ сѣ събрани и изложени разни орѣжия, картини и килими, които му напомнятъ за България. При тая българска обстановка той е посрещалъ всѣки българинъ, който е пожелавалъ да го види.

На четвърти януарий 1890 год., той става баща и не-

говиятъ първороденъ синъ е кръстенъ Асенъ, а на двадесетъ и четвърти октомврий 1893 година му се ражда дъщеря, която е кръстена Цвѣтана.

Презъ 1891 година той боледува отъ паратифъ въ много тежка форма, а заедно съ това е измѣчванъ отъ страшни болки въ стомаха. Той оздравява, но е станалъ неузнаваемъ — застарѣлъ, побѣлѣлъ и отслабналъ. Едва тогава Народното събрание му отпуска годишна пенсия отъ петдесетъ хиляди лева.

Презъ единъ ноемврийски день 1893 година князь Александъръ се готви да отива на ловъ. Преди да трѣгне, презъ време на самия обѣдъ, той усѣща непоносими болки въ стомаха. Неговата стара болестъ се разразява сега въ такава форма, че той изпада въ тежко състояние, още сѣщиятъ день. Скоро започва да бълнува, сърдцето отслабва и въ сѣщия день, когато изгрѣ победата при Сливница, точно преди осѣмъ години той свърши земния си пътъ.

Когато тѣжната вестъ дойде въ България, князь Фердинандъ изпрати на опечалената му съпруга следната телеграма:

„Азъ съмъ въ ужасъ отъ страшното известие. Богъ да Ви пази и Ви укрепи. Азъ и моята армия ще иматъ представители въ Грацъ“.

ПОСЛЕДНИ ПОЧЕСТИ

Едно отъ последнитѣ желания на князь Александъръ бѣше — неговитѣ тленни останки да се положатъ въ българската земя, на която той всеотдайно посвети живота си.

Независимо отъ това последно желание, князь Фердинандъ бѣ подсказалъ идеята, а Народното събрание взема решение, тѣлото на първия князь на Третото българско царство и първия главнокомандуващъ на победоноснитѣ български войски князь Александъръ I да се пренесе и погребе въ България съ най-голѣми почести. Въ сѣщото време, Събранието реши погребението да се извърши на държавна смѣтка, а на графиня Хартенау, съпругата на княза, опредѣли пенсия отъ четиридесетъ хиляди лева.

Специални делегации отъ името на князь Фердинандъ, правителството и армията заминаха, за да се по-

клонятъ предъ тленнитъ останки на княза въ Хартенау. Тукъ министъръ Грековъ произнесе следната речъ:

„Жестоката и неочаквана загуба, която сполетъ семейството на многооплаквания князь Александъръ Батенбергъ, дълбоко се почувствува въ цѣла България и затова българската депутация, която присъствува на тая печална церемония, не е дошла само да изпълни последния си дългъ къмъ своя първи князь и да поднесе своитъ искрени съболезнования на неутешимото му семейство, но още, за да оплаче върху този гробъ непоправимата загуба на този, съ когото нашата страна започна своето политическо съществуване; да оплаче тебе, който милостъта Божия и народната воля повика върху българския престолъ и който, като оправда довѣрието на народа, дълго време заплашванъ, успѣ да го водишъ съ толкова блѣсъкъ къмъ пѣтя на напредъка и на славата въ продължение на твое-то царуване.

„Като прескочи толкова мъчности, ти можа да дашъ на българския народъ примѣръ отъ граждански и военни доблести и когато отечеството се намираше въ опасностъ, нападнато отъ единъ неприятелъ, за когото ние можехме да разчитаме, че той храни къмъ насъ братски чувства и солидарностъ. Ти взе защитата на отечеството съ своитъ доблестни ръце и като изкѣпа младата българска войска въ пламъкъ, ти успѣ, като се хвърли първи въ кървавото поле, да я поведешъ къмъ победа и да покриешъ своето име и българското оржие съ една незаличима слава.

„Освенъ това, че ти спаси единъ пѣтъ при Сливница българския народъ, ти имашъ още по-големата дързостъ да се жертвувашъ посрѣдъ твоята слава и да сложишъ короната, която победата бѣше сложила върху главата ти, за да спасишъ още единъ пѣтъ българското отечество, неговата свобода и неговата независимостъ.

„Славата на отечеството и твоеето име вѣчно ще останатъ запечатани въ всички български сърдца и твоитъ велики подвизи ще бждатъ предадени отъ поколения на поколения, за да служатъ като примѣръ на българския народъ и на българската войска.

„Отъ името на българския народъ и на българската войска, които ние представляваме тукъ, отправяме

последно сбогомъ на тебе, който бѣше първиятъ князь на възродившата се България и който успѣ да станешъ нейния първи гражданинъ и нейния пръвъ солдатынъ“.

На тринадесети ноемврий тѣлото на покойния князь се вдигна отъ Грацъ съ специаленъ влакъ за България. Съ него пѣтуваха и разнитъ делегации и представители. Още отъ границата при Цариградъ смъртнитъ останки бѣха отрупани съ вѣнци отъ князь Фердинандъ, правителството и още много други. Народъ отъ цѣлата околностъ се трупа, за да се поклони и да отдаде своитъ последни почести. А може би и духоветъ на хероитъ, които прославиха българското оржие, надничатъ отъ околнитъ върхове въ тоя день.

А той не бѣше случаенъ. Тѣмъ преди осемъ години, на този день, четиринадесети ноемврий, победоносното воинство на князь Александъръ прогони врага отъ предѣлитъ на княжеството и именно по тия върхове премина отиващъ границата.

По цѣлия пѣтъ за София народътъ отъ близкитъ села се трупаше покрай желѣзопѣтната линия и неудържимо плачеше. Наистина, бедниятъ български народъ не можеше да устрои импозантно посрещане, но затуй пѣкъ сложеното сварено жито и димящитъ обикновени кандилници съ тамянь, говорѣха по-силно за голѣмата мъка на народа.

Въ сѣщия день следъ обѣдъ траурниятъ влакъ пристигна на софийската гара. Тамъ вече чакаха князь Фердинандъ, министритъ, дипломатическото тѣло, и много народъ. Когато влакътъ спира, една рота отъ първи Софийски полкъ, на който е шефъ покойниятъ князь, отдава почестъ. И подъ тѣжнитъ звуци на траурния маршъ князь Фердинандъ прегръща братята на покойния князь. А когато ковчегътъ е сваленъ отъ дивизионнитъ началници, министъръ-председателътъ Стафанъ Стамболовъ държи подходяща речъ, въ която между другото казва:

„Ако душата на великия покойникъ се намира тукъ, то тя вижда въ каква скръбъ и печаль сме хвърлени ние. Цѣлиятъ български народъ оплаква любимиятъ си князь. Главата на държавата, неговиятъ приемникъ на трона, плаче надъ праха на оново, комуто България дължи своята независимостъ. Тукъ лежишъ

ти най-сетне на нашата земя, която ти толкова си обичалъ, че всичко си отдалъ заради нея“.

Погребалното шествие потегля за града. При „Шарения мостъ“ е издигната траурна арка, обвита въ черно, на която сж поставени надписи:

„Възкресителю на българската слава“.

„Миръ на твоя скъпъ прахъ“.

А отстрани:

„Сливница, Драгоманъ, Царибродъ, Пиротъ“.

Въ църквата св. Кралъ е вече дошла княгиня Мария Луиза и много дами облчени въ черно. Когато шествието пристига, извършва се опълото отъ софийския митрополитъ Партени, следъ което ковчегътъ се отнася и полага въ старата църква св. Георги,¹⁾ декорирана цълата въ черно.

Тукъ князь Фердинандъ произнесе следната речъ:

„Като господаръ на България, като Върховенъ вождь на българската войска, като началникъ на цѣлия български народъ, приемамъ тукъ смъртнитъ останки на Александъръ I Батенбергъ, князь български и ги предавамъ на тая земя, която той тъй храбро е знаелъ да запази и защити.“

„Нека доблестнитъ самоотвержени примѣри останатъ свещени и неприкосновени. Въ името на цѣлия български народъ, на всички сърдца, които биятъ по български, препоръчвамъ паметта му да бѣде вѣчна и свещена“.

По-късно, по плановѣтъ на архитектъ Майербергъ, бѣ построена великолепна гробница, кждето се положиха останкитъ на първия князь на Третото българско царство и първиятъ победоносенъ главнокомандуващъ на българското воинство.

Заб. ¹. Тази църква се намира на улица Калоянъ.

СЪДЪРЖАНИЕ:

	стр.
1. Другитъ за насъ	5
2. Библиотека Прослава	11
3. Предговоръ	13
4. Първиятъ главнокомандуващъ на Третото българско царство	15
5. Въ башиния домъ	17
6. На война за освобождението на България	19
7. Свободна България	21
8. Първиятъ князь на Третото българско царство	25
9. На българска земя	29
10. На престола на българскитъ царе	33
11. Гласътъ на народа	35
12. Софийскитъ дворецъ	37
13. Първитъ стѣпки	40
14. Къмъ националнитъ идеали	47
15. Самъ срещу всички	52
16. Князь, народъ и управници	59
17. Съединението	66
18. Задалъ се е тъменъ облакъ	74
19. На чело на войскитъ	77
20. Сливница	85
21. Въ вихъра на победитъ	92
22. Въ сиянието на победата	106
23. Посрѣщане на победителя	112
24. Богъ да пази винаги България	114
24. Далечъ отъ България	128
26. Последни почести	131